

המועצה האזורית נחל-שורק

”בזכירה – סוד הגאולה” (הבעש”ט)

ספר זה נכתב ביוזמת ”מועצה אזורית נחל שורק” ובמימונה. הספר הינו חלק מפרויקט תיעוד זיכרונותיהם של ניצולי השואה, הגרים בתחומי המועצה, למען לא ישכחו בדורות הבאים. מעבר לחשיבות הרבה של הספרים לבני משפחות הניצולים ולכלל התושבים, ספרי זיכרונות אלו מהווים מצד אחד מעין אנדרטה ומצבה לששת מיליוני הנספים הי”ד, ומצד שני הם מחיים מחדש את יהדות אירופה המפוארת, של טרום השואה.

חיה הרשקוביץ

מנהלת הפרויקט

אלי אסקוזידו

ראש המועצה

”תחת הנעצוץ

יעלה ברוש”

(ישעיה פרק נה, פס' יג')

סיפור חייה של מרים ארנשטיין

כתיבה: הדס שמידע

תוכן העניינים

7	נוג'קוושד - כפר הולדתי
11	אבא ואימא
16	ילדות
20	בית הספר
24	גזירות
33	אל הגטו
46	אושויץ
64	מחנה העבודה
74	אחי ואחותי - מפגש
80	השחרור
85	בדרך הבייתה
92	בבית
104	הלאה
108	לארץ רחוקה
115	ישראל
119	לאחר המלחמה
122	התחלה חדשה - נישואין וחיים בארץ
132	סיום

כתיבה: הדס שמידע

hadas.shmida@gmail.com

עריכה לשונית: אילה ליבוביץ'

ayala0080@gmail.com

גרפיקה ועימוד: יעל גרוסברג

yaelschr@gmail.com

אלול תשע"ב | © 2012

נוג'קוושד – כפר הולדתי

לעתים קרה לי שהייתי מתעוררת מוקדם בבוקר, עוד טרם האיר השחר. קול לימודו של אבי היה מתנגן אליי מן החדר הסמוך. הוא ישב רכון על הגמרא, מאמץ עיניו אל מול אורה העמום של העששית ועוקב אחר האותיות הקטנות שכה אהב. בחוץ כבר החל התרנגול לקרוא בקולי קולות מבשר קירבתו של בוקר, והכפר הקטן שבו גרתי ניעור לאטו משנת הלילה שלו.

לאחר שחלף זמן מה וקרני שמש ראשונות החלו לבצבץ מבעד לחלון, היה אבי מסיט את כיסאו לאחור, נושק לגמרא ומניח אותה על המדף. מסיר המים שעמד על תנור העצים שפת מעט מים חמים והניח עבורנו, הילדים, ליד הקערה, כדי שנוכל ליטול ידיים לכשנקום מן המיטה. אחר כך לבש את מעילו הארוך ויצא מן הבית לעבר בית הכנסת.

מחוץ לביתנו כבר הייתה החצר הומה. התרנגולות והאווזים שבחצר ציפו לארוחת הבוקר שלהם. הפרה געתה גם היא בקוצר רוח. שכננו הגוי השכים קום והוליך את עדר העיזים שלו אל עבר המרעה. קול פעייתיהם הדק של העיזים חדר בעד חלונות הבית ונשמע היטב בחדרי. מן הבתים הסמוכים בכפר החלו לצאת אנשים בשבילי העפר שחצו את הכפר, איש איש אל שדהו או אל כרמו.

כשקמתי מן המיטה ונטלתי את ידי ידעתי שאבי חשב עליי ועל אחיי בטרם יצא מן הבית. עבור ידינו הקטנות חימם את המים. כך, בכל יום היה מחמם למעננו מים עוד בטרם עלה השחר.

עשר נפשות מנתה משפחתנו:
 אבי - שמואל קליין - יליד 1886.
 אמי - גיטל קליין - ילידת 1890.
 חנה - אחותי הבכורה - ילידת 1912.
 בלנקה - ילידת 1915.
 גרשון - יליד 1917.
 חיה - ילידת 1918.
 יחזקאל - יליד 1921.
 מגדה - ילידת 1924.
 אני-מרים (אולגה) - ילידת 1927.
 לאה - ילידת 1929.

גרנו בנוג'קוושד או בשמו הסלובקי velky kevesd, שלימים נקרא גם בלקי-קמנץ. היה זה כפר קטן ששכן בהריה של סלובקיה המזרחית, על גבול הונגריה. אזור גבוה ומבודד בלא מים זורמים או חשמל. בכפר חיו כאלפיים איש, קתולים ופרוטסטנטים, ומהם כחמש עשרה משפחות יהודיות בלבד. היהודים שגרו בכפר היו ברובם אנשים פשוטים, ומעטים מביניהם ידעו ללמוד דף גמרא.

סביב לכפר היו מטפסות להן הגפנים הירוקות מכל עבר. שדות וכרמים עטפו את הכפר מכל צד. בבוא עת הבציר עמסו את גבעולי הגפנים קנוקנות קנוקנות של ענבים אדומים. בתקופת הבציר היו אנשי הכפר כולם עובדים מבוקר ועד לילה, קוטפים את הענבים הבשלים בטרם יבאישו. ריח של יין וענבים עסיסיים דבק בבגדיהם של אנשי הכפר העמלים.

לאחר הבציר הגיע שוב החורף. העולם כולו היה קופא ואנו נשארנו בביתנו והבטנו מן החלון על החצר ועל ההרים עטופי הלבן. שלג היה יורד ואנו היינו מסתכלים מבעד לזוגיות השקופות על הפתיתים הצונחים לאטם ונערמים בפתח ביתנו.

לכל החלונות בבית הייתה זכוכית כפולה על מנת להגן מהקור הגדול ששרר בחוץ. פעם יצאנו, אחי יחזקאל ואני, מן הבית באחד מימי החורף הקרים. חפרנו בתוך שכבת השלג העבה. שם, באדמה הקפואה, מצאנו פרח שנקבר מתחת לשלג. בזהירות רבה אספנו אל ידינו את הפרח העדין ושבנו הביתה. כשהגענו הביתה הנחנו את הפרח הקטן בין שתי הזוגיות של החלון. בכל יום היינו מביטים בו בתקווה. האם יגדל בין זוגיות החלון? האם השמש המגיעה אליו תצליח להצמיח לו עלים ירוקים או פרח נוסף?

העולם שסביבנו היה קפוא כל כך וקר. הימים היו ארוכים וחשוכים ואנו כמהנו לקיץ. רצינו שהפרח הקטן יבלב.

אך עד בוא הקיץ נותרנו ספונים בביתנו ימים רבים. בבית שבו גרנו היו שלושה חדרים ומטבח. גם המטבח וגם החדרים היו גדולים מאוד. בכל חדר היה תנור עצים ואנו התחממנו לצדו.

גם בימים הארוכים ארוכים שבהם נשארנו בבית מצאנו מה לעשות. עיניה של אמי היו פקוחות תמיד עלינו, הילדים. היטב ידעה אמי מה לומד כל אחד מאחיי בחיידר ובמה אנו, הבנות, עוסקות. אבי עמד על כך שאנו, הבנות, נלמד לקרוא עברית לפני שנדע לקרוא בשפה אחרת. הרי זוהי שפת הקודש... השפה היקרה ביותר. בקיץ לפני שעליתי לכיתה א', דאג

אבא לבחור שיילמד אותי את השפה הקדושה. תוך זמן קצר יכולתי להתפלל את התפילות מתוך הסידור.

אמי לא גילתה לאבי את הסוד הקטן שהיה שמור בינינו: שנה וחצי לפני אותו מועד כבר קראתי בשקיקה ספרים בהונגריה. אמנם הייתי קטנה מאוד, אך מה יכולתי לעשות בשעות האין סופיות שבהן הייתי סגורה בבית בשעה שגשם כבד ירד בחוץ? כל מה שיכולתי להבין – קראתי. בתמורה לחכמתה של אמי שהתבטאה ביכולתה לנווט בין הצרכים שלנו, הילדים, ובין הנחיותיו של אבי, זכתה אמא בבית שלו ושמח. איני זוכרת אפילו פעם אחת בכל ימי ילדותי ולו מקרה בודד שאמי או אבי הרימו יד על אחד מאתנו, הילדים, מתוך כוונה להכותנו.

שקט שרר בבית ובלב.

אבא ואימא

אבי, שמואל קליין, גדל בכפר קטן מאוד בסלובקיה. כפר קטן יותר אפילו מהכפר שבו גרנו אנו. בכפר שבו גדל היו רק שתי משפחות יהודיות נוספות. להוריו של אבי היו אחד עשר ילדים וכדי ללמוד תורה היו הילדים צריכים לצעוד מרחק קילומטרים אחדים ולהגיע לכפר הסמוך שבו היה "חיידר" לבנים. בימי החורף הקשים שבהם ירד גשם עז והשבילים הפכו בוציים ומלאי שלוליות, הייתה סבתי מעבירה על גבה בזה אחר זה את ילדיה שהיו צריכים להגיע לחיידר.

אין פלא אם כן, שעם מסירות נפש כזו, אבי ואחיו נעשו כולם תלמידי חכמים אמתיים.

את סבי וסבתי מצד אבי (יעקב ושרה קליין) כמעט שלא הכרתי. דמותם זכורה לי רק במעומעם. הכפר שלהם היה רחוק מזה שלנו וכמה פעמים שכרנו עגלה גדולה עם סוסים שלקחה אותנו אל ביתם. כנראה הייתי קטנה מאוד כי איני זוכרת כמעט דבר מהם ומהנסיעה אליהם. כשסבא נפטר נסע אבי לכפר הולדתו ושב הביתה בערב פסח, עם תום השבעה.

אמי גדלה באותו בית שבו נולדנו אנו. באותה תקופה חובת הלימוד בבית הספר הייתה עד גיל עשר בלבד. הוריה רצו שבתם תהיה משכילה, ולכן שלחו את אמי בגיל עשר לגור עם סבה וסבתה. הסבא (גרשון וולף בנימין בנדיקט) והסבתא (אסתר בנדיקט) גרו בעיר "אונגוור", עיר שהייתה שייכת בזמנו להונגריה ומאוחר יותר לצ'כוסלובקיה. בעיר זו היה בית ספר שאליו הלכה אמי. סבה החזיק במשרה מכובדת של דיין בבית הדין

באונגוור. אסתר, סבתה של אמי, הייתה נכדתו של מחבר "קיצור שולחן ערוך", הרב שלמה גנצפריד זצ"ל.

אמי הייתה נזכרת מדי פעם בסיפורים מצחיקים מהתקופה שבה התגוררה עמם: יום אחד הגיעה אישה לשאול את הסבא דבר מה. היא התעכבה מעט ליד הרבנית, סבתה של אמי, כדי לדבר עמה. הרבנית ישבה באותה שעה וקראה ספר. כשקרבה האישה סגרה הסבתא את הספר והוא נשמט מידה. האישה גחנה, הרימה את הספר, ונתנה לו נשיקה.

היה זה אחד מהספרים הקלאסיים הגרמנים שפורסמו באותה תקופה.

לאחר שסיימה את לימודיה שבה אמי אל הוריה שבנוג'קוושד. שנים אחדות לאחר מכן נפטרה אמה ממחלת הסרטן שתקפה אותה. אביה, סבי, עבר להתגורר עמנו בביתנו.

כשהייתי בת שלוש חלה סבא ושכב במיטה. נראה היה כי אלו ימי האחרונים. בניו ובנותיו הגיעו אליו מכל האזור כדי להיות עמו בטרם תשוב נשמתו אל בוראה.

מאותם הימים נשמר בזיכרוני סיפור קטן: על הכיריים שלנו היה מונח צמח קטן, פרג. אמי הניחה אותו שם כדי שיתייבש. לאחר שהצמח התייבש הייתה אמי משתמשת בזרעים לאפיייה.

הפרח משך את תשומת לבי. הוא עמד גבוה ממני ואני שלחתי את ידי הקטנה וניסיתי לאחוז בו. בעודי פושטת את ידי ומתאמצת להגיע אליו, מעדתי ונפלתי על הכיריים החמים. מיד נכוותה ידי, וכתם אדמדם התפשט בה. בכי נורא פרץ מגרוני. הרופא שעמד ליד מיטתו של סבא, הוזעק אליי מהר וחבש את פצעיי.

אחיה ואחיותיה של אמי נשארו ללון בביתנו ואנו נשלחנו לישון אצל משפחת וייס, שכנינו היהודים. בלילה ישנתי באותה המיטה עם אחת מבנותיהן. ביתנו עדיין היה עמוס באחיה ובאחיותיה של אמי שסעדו את אביהם בשעותיו האחרונות. שקט מתוח של טרום מוות מילא את חלל הבית. נאלצנו להישאר ימים אחדים אצל משפחת וייס. לקראת ארוחת הצהריים ראינו לתדהמתנו שהעוזרת שלהם עורמת ירקות, מכניסה אותם לתוך הסיר ומבשלת. אצלנו הרשו לעוזרת רק לשטוף את הירקות ולעשות עבודות בית מסוימות, אך אסרו עליה לבשל מחשש לבישולי עכו"ם. אנו ידענו שאסור לאכול בישולים שבושלו בידי גויים. סירבנו לאכול מן האוכל. לא עזרו תחנוניה ושידוליה של גברת וייס שהסבירה לנו שהאוכל מותר. לא. לא נאכל אוכל שבושל בידי גויה, פסקנו.

ימים אחדים לאחר מכן נפטר סבא.

שנים אחר כך, בכל פעם שהיה פוגש אותי אחד מדודיי, היה מבקש לראות את כף ידי שנכוותה. אני הייתי מרימה אותה מולו והוא בחן אותה בקפדנות ואחר כך חיך מתוך שמחה על כך שלא נותר בה שום סימן מאותו אירוע רחוק.

אבי נהג באמי כבמלכה. בעדינות ובשקט היה שומר עליה. כל מה שיכול היה, עשה במקומה. כשהיה צורך להביא מים מן הבאר שבחצר, היה הוא או אחד מהילדים נושא את הדליים הכבדים. אימא מעולם לא עשתה זאת. היה זה אבא שכיסה אותנו כשנפלה מעלינו השמיכה בשעת לילה מאוחרת או סגר את החלון כשנשבה רוח קרה. אבי עשה כל דבר בעולם למענה של אמי. הוא רצה שתנוח ולא תדאג לדבר.

אבי ואמי היו שונים מאוד זה מזה, ובכל זאת כיבדו אחד את השני ואהבו זה את זה במידה שאי-אפשר לתאר.

אמי אהבה מאוד לקרוא ועשתה עבודות יד יפהפיות. אבי לעומת זאת היה איש תורה אמתי ודאג תמיד לכל ענייני הציבור.

אחד מדודי, אחיה של אמי, גר בהונגריה והיה בעליה של חנות ספרים. כאשר היו מגיעים אליו ספרים חדשים היה שולח אותם מיד אל אמי. כך היה לאמי מה לקרוא, ואילו הוא זכה בחוות דעתה על הספרים. חוות דעתה קבעה את גורל הספרים בחנותו. על הספרים שאהבה המליץ בחום, ואילו את האחרים הניח בקרן זוית, במקום נסתר מעיני כל.

מדף מיוחד היה בביתנו ועליו עמדו הספרים האהובים על אמי.

פעם אחת קראה אמי ספר בגרמנית שיצא לאור באותה עת על יוספוס פלביוס, ההיסטוריון היהודי-רומי. אבי, לעומת זאת הכיר את יוספוס פלביוס מן הכתבים שלו. הם שוחחו ביניהם על יוספוס פלביוס ועל מה שקראו. האזנתי להם מוקסמת. כל אחד מהם תפס את המציאות שונה כל כך מבן זוגו. כל אחד מהם ייצג עולם שונה ולמרות זאת – ידעו שניהם כה הרבה. הם העמיקו לחשוב על כל דבר שפגשו. כאן, בכפר קטן בהרים, מקום שבו אין מים זורמים ואין חשמל, רק שדות וכרמים ואיכרים פשוטים, במקום זה ממש חיו שני אנשים שידיעותיהם רחבות מני ים והם שוחחו ביניהם על עולם מרוחק כל כך. באותם רגעים חשתי עד כמה ברת-מזל אני שנולדתי להורים כאלו המתעניינים בכול ויודעים כה הרבה.

באגף האחורי של ביתנו ניהלנו חנות. הכנסותינו מחנות זו היו המקור העיקרי למחייתנו. על המדפים היו מונחים מוצרי מזון לרוב, מעט בגדים, מוצרי טקסטיל וחוטרים לאריגה. אבא ואימא ניהלו את החנות ביחד ועבדו בה. בשעת הצורך עזרנו אף אנו, הילדים. מלבד החנות הייתה לנו גם כרם שממנה ייצרנו יין ושדות עמוסים בעצי שזיף, בעצי אפרסק ובדובדבנים לסוגיהם השונים שאת פירותיהם המתוקים מכרנו. מאומה לא חסר לנו באותם הימים.

ילדות

מכל אחיי היה לי קשר מיוחד עם אחי יחזקאל. הייתי ג'ינג'ית. שערי היה אדמדם ואחיי ואחיותיי היו מקניטים אותי ואומרים לי שאני מכוערת. גם לאחי יחזקאל היה אות קלון משלו: הוא לא היה תלמיד חכם כאחי הגדול, גרשון. למרות שהשתדל, אף פעם לא הצליח ללמוד כמוהו. כך מצאנו אנו, ה"ג'ינג'ית" ו"עם הארץ", נחמה בחברות המיוחדת שצמחה בינינו.

"מה אתה סוחב את אחותך אתנו?" היו צוחקים חבריו של אחי יחזקאל וממשיכים: "למה אתה לוקח אותה לכל מקום? מי צריך אותה?" אך יחזקאל התעלם מהם. הוא נותר ידידי הטוב והמשיך לקחת אותי עמו לסירוריו בכפר, לטיולים, לפגישות עם חבריו ולמקומות אחרים.

יום אחד הציע לי יחזקאל שבמקום שיילך ללמוד ב"חידר" ייקח אותי אתו לטיול בשלג. הייתי פחדנית גדולה. פחדתי מהשלג הרטוב והקר ומהחלקה על מדרונותיו התלולים והקפואים. אך למרות זאת לא יכולתי לסרב להצעתו המפתה. מבלי שאבא ואימא ידעו יצאנו החוצה אל השלג. צעקתי וצרחתי בעת שאחי ניתב את דרכינו בשלג הלבן. קפצנו מעל בורות רחבים ואני אחזתי בידו בחוזקה וייבבתי בפחד. שוב ושוב נפלתי על השלג הקפוא. שוב ושוב עודד אותי יחזקאל והרים אותי מן השלג. כששבנו הביתה עייפים ורטובים גילה אבא שאחי לא הלך באותו היום לחידר ונזף בו מאוד.

כשהגיעה השעה נשלחו שני אחיי הגדולים ממני לשיבות. פעמיים בשנה היו שבים הביתה: באלול ובניסן. לפני בואם היה הבית מתמלא בציפייה

נרגשת לבואם: הבנים חוזרים! הבנים!

כססוף סוף הגיעו הבנים הביתה הייתה נוכחותם של אחיי הגדולים ממלאת את הבית כולו. תמיד הייתה בידם מתנה קטנה עבור כל אחת מאתנו, הילדות, ואנו היינו מביטות בהם בפנים קורנות. שולחן השבת היה שונה מאוד כשהיו בבית, ואנו היינו מקשיבות באוזניים כרויות לדברי התורה שלהם ושל אבא.

אך גם בשבתות אלו, כמו בשאר השבתות, דברי התורה של אבא על פרשת השבוע היו גולת הכותרת של השבוע.

כשהיה אבא פותח את פיו מיד היינו כולנו, הקטנים והגדולים, מצטופפים סביבו על הספה הרחבה שמאחוריו ונושאים עינינו אליו. אז היו קמים ועומדים לעינינו מחוזות רחוקים מעם דפי התנ"ך: מדבריות צחיחים ונרחבים שבהם הלכו בני ישראל יום אחר יום, העגל הגדול מזהב שעשה העם, משה רבנו המביט בהם בזעם ברדתו מן ההר וזמן מתן תורה שבו עמד העולם כולו מלכת.

הסיפורים היו קורמים עור וגידים לעינינו מבין מילותיו של אבא. קולו השקט היה נישא בבית, ואנחנו היינו בולעים את דבריו בצמא.

משתמו מילותיו הייתי מתרווחת על הספה, וכששרו הבנים שיר משירי השבת עדיין הייתה ניצבת בירכתי ראשי דמותו של משה רבנו ומלווה אותי עמוק אל תוך שנת הלילה שלי.

משנסעו הבנים שוב לשיבות, לאחר פסח, היה האביב מבצבץ ובא. החצר התמלאה בפריחה יפיפיה של עצי הדובדבן, ציפורים שנעלמו עם בוא

החורף הופיעו פתע בשמיים ונחו ליד ביתנו. העולם כולו נדמה כשב לחיים ביתר עוז. למרות יפעתו של זמן זה, לא יכולנו להתבטל זמן רב בשיטוטים במרחבי הכפר. עבורנו הייתה תקופה זו של האביב עת של הכנות לחורף שעתידי לשוב.

מן הפירות הרבים שבשדות ובחצר היינו מכינים פירות יבשים וריבות מתוקות: שזיפים, אפרסקים, ענבים, דובדבנים ועוד. את ערימות החיטה שזה עתה נאספה מן השדה אגרנו במרתף הגדול שלנו, גבעות של עצי הסקה סודרו בקפידה בפניה אפלולית, בצל וגזר הוטמנו בערימת חול שבמרתף. צנצנות של חמוצים ורסק עגבניות מעשה ידינו הוטמנו גם הם במרתף. כל מה שאפשר היה לשמר לתקופת החורף – שימרנו. לאט לאט התמלא המרתף במטעמיה של אימא.

שכן היה לנו. איש זקן שאשתו נפטרה והותירה לו שלושה בנים. ברכה רבה ראה בעמלו ובעמל בניו שחיו אתו, והמשק שבו גרו היה מהמצליחים ביותר באזור. רק טענה אחת הייתה לו לזקן לכלותיו הצעירות: מדוע הן אינן יודעות להכין שימורים כמו אמי...? מדוע אצלן אין החמוצים טעימים כל כך? והריבות?

אח, היה הזקן נאנח וטועם שוב ממרקחותיה של אמי, אילו רק ידעו להכין מטעמים כמטעמיה של אמי... אילו רק ידעו... כי אז העולם כולו היה נראה אחרת.

תפקיד חשוב קיבלתי עוד בהיותי ילדה קטנה. ישבתי על גבי העגלה הגדולה הרתומה לסוסים שנשאה את מיץ הענבים שהכנו מענבי הכרם

והיטלטלתי מצד לצד. הענבים שנסחטו לא מכבר החלו לתסוס והנוזל עתיד היה להפוך ליין. הייתי כבת חמש כשהובהר לי גודל תפקידי. יושבת הייתי דרוכה על העגלה, ליד החביות הגדולות, ומקשיבה לקול בעבועו של היין. אם יתסוס היין – יתפוצץ המיכל הגדול והנוזל היקר והחשוב יאבד. מיד כששמעתי את הבועות המבקשות להסתער החוצה הייתי חולצת את הפקק ממקומו והבעבוע נפסק כבאורח פלא. גוי לא יכול היה לעשות את המלאכה הזאת כיוון שלו היה מטפל בבקבוקי היין היה הופך היין להיות יין נסך, ולכן נבחרתי אני. כן. אני ולא אחרת.

לאחר שסיימנו להכין את היין הכנסנו את החביות הגדולות אל המרתף שלנו. כשנסע אבי לכפר הולדתו לבקר את הוריו ואת שני אחיו שעדיין גרו שם, היה מביא לכל אחד מהם חבית גדולה ובה יין מעשה ידינו. בתמורה שלחו הם לנו שקי אגוזים וגם הם הוטמנו במרתף ושימשו צידה לחורף. את היין הנותר מכרנו.

עם בוא החורף היה קור גדול מכסה את האדמה. הצמחים היו קמלים והעצים השירו עלים אחרונים והתכנסו לשנת החורף הארוכה. אך בביתנו לא חסר דבר. צנצנות צנצנות ציפו לנו במרתף הבית והיה בהם כדי למלא את כל צרכנו. שפע רב מעשה ידיה של אימא, שכר על עמלנו בטרם בוא החורף.

בית הספר

הייתי בת שש כשהלכתי לראשונה לבית הספר. פסעתי בשבילי הכפר ועליתי במעלה ההר התלול שבראשו עמד בית הספר שלי. בית הספר לא היה רחוק, אך ניצב על הר גבוה שצפה על הכפר ממעל.

זה עתה התחלתי ללמוד וכבר נעשו הימים קרים והחורף הגיע. באביב הייתי שואפת אליי את האוויר הצלול ואת פריחת העצים שניבטה אליי מכל עבר, אך עם בוא החורף הייתה העלייה לבית הספר הופכת למסוכנת. השלג שירד בלילה הפשיר עם בוקר. נחלים קטנטנים זרמו מההר הגבוה וירדו מטה מטה. בבוא הלילה, שוב כיסה קור כבד את הכפר והנחלים הקטנים הפכו למעטה קרח דק וקפוא. בבואי לעלות על ההר בדרכי לבית הספר, היו רגליי הקטנות מחליקות ואני הייתי גולשת מטה ונחבטת ברצפה הקפואה. בורות גדולים נפערו לעתים באדמה ואני פחדתי ליפול לתוכם ולהיעלם. מה אעשה?

הוריי ואני מצאנו עצה: אחד מילדי הגויים שהיה גדול ממני, היה מחכה לי בבוקר, לוקח אותי לבית הספר ועם סיום הלימודים מחזיר אותי לביתי. על רגליו היו מגפיים מסומרים וחזקים והוא היה מחזיק בידי הקטנה ומוליך אותי עמו לבית הספר. כשהבטתי במגפיו הגדולים והמסומרים הרגשתי שוב בטוחה. בתמורה לעזרתו נהגתי להכין במקומו את שיעורי הבית שלו.

השנים הראשונות בבית הספר עברו בשלום. באותה תקופה עדיין לא הרגשתי שונה כל כך משאר הילדים. הייתי היהודייה היחידה בכיתה. ידעתי שיש הבדל ביני ובין שאר הילדים, אך הדבר לא הפריע לי במיוחד.

עם הזמן התחזקה השפעתה של המפלגה הנאצית שעלתה באותה עת לשלטון בגרמניה והדי הצלחתה הגיעו גם לכפרנו הקטן. הקושי שהיה לי בבית הספר להתמודד עם היותי יהודייה בלט יותר כיוון שהייתי תלמידה מצטיינת. בעיני התלמידים הגויים התעוררה סתירה בולטת: כיצד זה היהודים הללו, השנואים והשפלים, מצליחים להגיע להישגים טובים כל כך?

המורים שלי עמדו בפני בעיה רצינית. הם לא יכלו להתעלם מהעבודות המצוינות שהגשתי, אך גם לתת לי ציונים טובים לא יכלו להרשות לעצמם. ציון טוב שניתן ליהודיה היה עלול לעורר חשד שהמורים אינם אנטישמים די הצורך. כשקבלתי ציון טוב היה על המורה שלי לשלוח את העבודה לכומר האנטישמי על מנת שהכומר יראה ויבין שלא הייתה ברירה, אלא להעניק לי ציון טוב.

מקרה אחד זכור לי היטב:

"אני לא יודעת מה לכתוב בעבודה הזו..." אמרה לי אחת מחברותיי הגויות שלמדה אתי באותה כיתה ותלתה בי עיניים שואלות.

הבנתי מה היא מבקשת.

"אין בעיה" אמרתי לה בשוויון נפש. "אני אכין לך את העבודה".

פניה צהלו.

למחרת הבאתי עמי שתי עבודות: אחת שלי ואחת שכתבתי לחברתי.

ימים אחדים לאחר מכן החזיר לנו המורה את העבודות: חברתי קיבלה ציון לשבח ואילו על עבודתי היה כתוב בגדול: "נפסל".

הטמנתי את העבודה עמוק בתיקי והשפלתי את מבטי. הזעם על חוסר

הצדק בער בי. אך לא יכולתי לומר דבר. כבשתי את פניי ושתקתי. בחלוף הזמן התרגלתי. הרי אני יהודיה, ולא סתם יהודיה, אלא כזו ששומרת מצוות. ובכן, אל לי לצפות ליחס הוגן.

חוק אנטישמי חדש פורסם: גם היהודים חייבים ללכת לבית הספר בשבת. הלכנו לבית הספר. כדי לא לטלטל בשבת ביקשתי משכנתי הגויה לשאת בשבילי את הדברים ובתמורה הכנתי עבורה את שעורי הבית. בכיתה לא כתבתי.

פעם אחת היה מבחן חשוב בשבת. המורה ידע שלא חשוב מה יהיה – מרים לא תחלל שבת. כרבע שעה לפני כניסת השבת הגיש לי את המבחן: "הנה המבחן. אתן לך אותו לפני שבת כדי שתספיקי לעשותו." מהר מהר ריחפו עיניי על פני השאלות וידיי שרבטו במהירות הבזק את התשובות. כדקה לפני כניסת השבת הגשתי לו את המבחן קצרת נשימה: "תודה לך, המורה."

בשבת ישבה הכיתה בנחת וכתבה את המבחן. לשאר ילדי הכיתה ניתנה שעה שלמה לכתוב אותו.

הייתה זו אחת הפעמים היחידות שמורה התחשב בי. הוא לא יכול היה שלא להתפעל כשראה שעל אף הזמן המועט שעמד לרשותי הצלחתי במבחן.

בכפר שלנו גרו קתולים ופרוטסטנטים. לקתולים היו פסלים בבתיהם והוריי לא הרשו לי ללכת אליהם, אך הפרוטסטנטים היו אדוקים פחות, ואני הורשיתי לשחק עם בנותיהם.

למרות האווירה האנטישמית שחדרה אל כפרנו עדיין היו הבנות הגויות חברותיי. הן והוריהן הכירו אותי ואת משפחתי וכיבדו אותנו בשל מי שהיינו. שיחקנו, רבנו והשלמנו, ככל הילדות.

כל זה היה לפני שהתהפכו פני הדברים. עולם חדש הכה בנו. סערה שלא הותירה אחריה דבר.

גזירות

מאז שנת 1938 לא שבו עוד החיים למה שהיו בעבר. שלוות הכפר נמשכה כדרכה, ועם זאת לא הייתה עוד שלוה בלבנו. העולם הלך ונעשה כבד יותר והגזירות הוסיפו לנחות עלינו. גם כשהופיע האביב ושמיים תכולים היו פרוסים ממעל – נדמה היה שעננה גדולה ובלתי נראית ניצבת מעלינו ומשחירה את חיינו.

לאחר שסיפח היטלר את אוסטריה ב-1938, פנה בדרישה לממשלת צ'כוסלובקיה לספח אליו גם את חבל הסודטים שבצ'כוסלובקיה בטענה שרוב תושבי החבל הם גרמנים. לאחר שקיבל את חבל הסודטים דרש שהחלקים ההונגרים של צ'כוסלובקיה יעברו גם הם לידי הונגריה, בת בריתה של גרמניה.

באזור שבו גרתי אני גרו יחד הונגרים וסלובקים. סלובקיה נכנעה בלית ברירה לדרישתו של היטלר, וחבל הארץ שבו גרתי הועבר להונגרים.

לא חלפו ימים רבים והם הופיעו בכפרנו. חיילים הונגרים במדים מצוחצחים. כפרנו, סופח לא מכבר להונגריה וסיפק הזדמנות מעולה לחיילים ההונגרים להוכיח להיטלר את כישוריהם ולהשתמש בהם כנגד היהודים.

מיד כשנודע שהחיילים נכנסו לכפר הורה אבא לאימא ולנו, הבנות, להסתגר בחדר הקטן שבביתנו. כשנכנסו החיילים לחנות שלנו שעמדה בחזית הבית, שירת אותם אבא בשקט ובנימוס.

"יין!" הורו לו החיילים והתיישבו במקום הראשון שמצאו. "הבא לנו יין, יהודי!" אבא מזג להם יין.

"עוד יין!" אבא הביא עוד יין ומזג. הם צחקו והתפרעו ואנו שמענו את קולותיהם מהחדר הסמוך שבו שהינו. צחוק ודיבורים בהונגרית נשמעו בערבוביה. הקשבנו בשקט מבלי לומר מילה. לבנו פעם בעוז.

"עוד! עוד! הבא לנו עוד." היין שהיה בחנות אזל. אבא ירד אל המרתף שוב ושוב והביא עוד ועוד יין לחיילים השיכורים. בינתיים ערמו להם החיילים ההונגרים את כל מה שמצאו בחנות: מצרכי מזון, בדים, קופסאות שימורים, כל מה שהיה על המדפים הורידו ולקחו.

כשהיו כבר שיכורים לגמרי ועל המדפים שבחנות לא נותר עוד דבר, פנו ללכת. רגע לפני שיצאו, הסתובב אחד מהם לאחור, שלף ארנק מכיסו והטיל שטר על הדלפק:

"הנה יהודי! תשלום. שלא תאמר שלקחנו מבלי לשלם. חיילי הצבא לא לוקחים דבר מבלי לשלם!" אמר לאבי. אבי הביט על החיילים בצאתם מן החנות.

מרחוק, ממקום מחבואינו, שמענו חלונות מתנפצים, זכוכיות נשברות וקולות מתרחקים.

חלף זמן מה עד שהעזנו לצאת ממקום מחבואנו. פניו של אבי היו חיוורים. החנות הייתה מרוקנת מסחורה. השטר שהשאירו לא היה בו כדי לשלם אפילו אלפית מתוך הסחורה שלקחו. חלונות הבית והחנות היו מנופצים. הרס וחורבן שררו בכול.

הייתה זו הפעם הראשונה שבה חשנו את מגע ידם של החיילים, אות מבשר רע למה שעוד עתיד להגיע.

מאותו רגע לא פסקו הגזירות. החבל על צווארינו הלך והתהדק. בכפר כולו נופצו שמשות של בתי היהודים. מאותה שעה אסור היה ליהודים להחזיק בתי עסק. נאלצנו לסגור את חנותנו שהייתה מקור הכנסותינו העיקרי. מעתה אסור היה ליהודים להעסיק גויים. נאלצנו לשלם לשלטונות מיסים שונים ומשונים שמעולם לא שילמנו. עשרות גזרות נחתו עלינו מכל עבר ואנו נותרנו חסרי אונים.

לא הייתה ברירה. היה עלינו לעשות כל שביכולתנו על מנת לשרוד. עתה, משנאסר עלינו לפתוח את החנות ולהעסיק גויים, נאלצנו אנו, הבנות, לעבוד בכרם ובשדות. לפני הגזירות נהגנו להעסיק גויים בעבודה החקלאית, אך כעת נאלצנו לעבוד בעצמנו. לאט לאט למדתי כיצד לתקוע עצים כך שיתמכו בגפנים הצומחות מעלה. את הגפנים קשרתי לעצים כדי שתאחזנה בהם. עבדתי בכל עבודה שנדרשה. עדיין הייתי ילדה, אך הבנתי שעליי לעשות כל שאפשר כדי שמשפחתי תוכל לקיים עצמה.

כדי שנוכל להישאר בביתנו היה עלינו להמציא לשלטונות מסמך המעיד שאבותינו שילמו מיסים כחוק. וכי איך נמצא מסמך שיוכל להעיד על מה שהיה לפני שנים רבות כל כך? לאף אחד לא היו מסמכים כאלו.

מי שהיה בידו מספיק כסף שילם סכום עתק לאחד הגויים הקשישים מהאזור על מנת שיעיד שאכן אבות אבותיו שילמו את המיסים כחוק. אלו שלא היה בידם מספיק ממון נאלצו לעזוב את הכפר ולחצות את הגבול,

בדרך כלל לפולין. למזלנו עדיין היה בידינו מספיק כסף ושילמנו לאחד מישישי האזור על מנת שיעיד לטובתנו.

במלחמת העולם הראשונה לחם אבי בצבא הונגריה. הוא נלחם בחזית ונפצע קשה. עדיין נושא היה סמוך ללבו כדור שחדר אליו באותה מלחמה. אך בחלוף הזמן לא אכפת היה לאיש שבעבר נלחם ונפצע למען מולדתו – הונגריה. עתה היה יהודי ככל היהודים, מבוזה וחסר זכויות. ב-1940 נלקח אבי למחנה לעבודות כפייה בהונגריה. במחנה העבודה היה עליו לבצע עבודות כפייה ולהעביר אבנים כבדות מצדו האחד של הכביש לצדו השני. למזלו פגש שם את אחיו והם חברו זה לזה. את האוכל במחנה לא יכלו לאכול מכיוון שלא היה כשר. רק את הלחם הסכימו לאכול. כאשר הצליחו להשיג מעט ירקות לבישול, תפוחי אדמה או תירס, הבעירו מדורה קטנה במקום נסתר וכך בישלו ואכלו. היה בכך משום עבירה על התקנות והם הסתכנו בעונש חמור.

נותרנו בלי אבא. רק אם וששת בנותיה. אחיי גם הם שבו לישיבה ובאו הביתה פעמיים בשנה בלבד. כל יום היה מאבק עיקש ומתיש של אימא ושלנו שנועד לאפשר לנו לשרוד בלא אבא, בלא החנות ולצד האיום הנאצי שריחף מעלינו.

מחנה העבודה לא היה רחוק מאוד ממקום מגורינו. באחד הימים נסע אחי באופניו כדי להעביר לאבי מעט מצרכי מזון שהצלחנו להשיג עבורו. הוא ירד מהאופניים וניגש לשומרים של מחנה העבודה:
"מה אתה רוצה?" פנו אליו השומרים בחשד.

"אני מחפש את קליין". אמר אחי וסרק בעיניו את היהודים המעמיסים אבנים כבדות ונושאים אותם בידיהם לצדו השני של האזור. היהודים נראו דומים מאוד זה לזה, אך אף אחד מהם לא דמה לאבי.

"יש כאן שני קליין". אמר השומר לאחר שבדק ברשימותיו. "את מי מהם אתה מחפש?"

"את שניהם." ענה לו אחי "אחד מהם הוא אבי והשני דודי."

השומר התיר לו להיכנס והורה לו היכן למצוא את שני הקליינים". אחי פסע אל תוך המחנה. הוא קרב אל שני האנשים שאמרו לו שהם ה"קליינים". האנשים המשיכו בעבודתם ולא שמו לב לבחור הצעיר הקרב אליהם.

בוודאי יש כאן טעות כלשהי, חשב לעצמו אחי כשקרב עוד, איש זה אינו יכול להיות אבי. שני האנשים היו רזים מאוד ולא היה להם זקן.

לבסוף החליט אחי שאחד מהם הוא אבינו. הוא קרב אליו ואמר לו בהיסוס: "אבא...?"

זה היה דודי. אחי לא זיהה את אבינו שהוכרח לגלח את זקנו ורזה מאוד. אבי שמח מאוד לראותו. הם דיברו מעט על הקורה בבית ובעולם. אחר נפרדו מתוך חשש מפני הבאות ובתקווה קלושה לעתיד טוב יותר.

אנו הנשים, נותרנו לבד בבית. אני הלכתי לבית הספר, אך גם שם הלך המצב והחמיר. המורים וחלק מהתלמידים התנכלו לי בשל יהדותי. נחמתנו הייתה שלפחות המשכנו לגור בביתנו. השתדלנו להיות "בסדר" ולא לתת עילה להונגרים לגרש אותנו לפולין. אחיי התגוררו בישיבותיהם ורק בניסן ובתשרי שבו הביתה ועזרו לנו בעבודות הכרם ובדריכת הענבים.

בסלובקיה גורשו היהודים עוד ב-1942. שמועות שונות על גירוש חלק גדול ממשפחתו של אבי מסלובקיה הגיעו גם אלינו. לא ידענו מה מצבם של המגורשים והיכן בדיוק הם נמצאים. מדי פעם נשלחו אלינו גלויות מאחד הדודים שגורש וביקש סיוע. למרות מצבנו הכלכלי הדחוק ניסינו להשיג מעט כסף או מזון ולשלוח אליו. לאחר המלחמה התברר שהגלויות נשלחו אחרי מות קרובינו במטרה לשכנע אותנו לשלוח מזון וכסף ולגזול את כל מה ששלחנו לקרובינו.

גם הצעירים יותר נלקחו אט אט. חלקם לעבודות כפייה, כמו אבי, וחלקם לחזית. כיוון שהיו יהודים, אסור היה לתת להם נשק, ולכן שלחו אותם לחזית בידיים ריקות, והם שימשו כבובת מטרה במטווח יורים. יהודים רבים נשלחו גם לפירוק והרכבת מוקשים בקו החזית.

באותה עת אחי הגדול, גרשון, כבר עזב את הבית. הוא גר בעיר אחרת וניהל חנות יהודית גדולה שהייתה רשומה פיקטיבית על שם גוי. כשהגיע אליו צו הגיוס לא ידע מה לעשות. כיצד יתחמק מן הגיוס? הלא לא יעלה על הדעת שיישרת לצד הצבא הנאצי. אך להימלט אי-אפשר היה.

הפתרון היחידי שעלה בדעתו היה להוכיח שאינו כשיר לצבא. אחי לא הורגל בעבודה פיזית קשה, ובכל זאת עלה על אופניו ונסע חזרה הביתה, לכפר שלנו, בדרך הררית וקשה, מרחק שישים קילומטר, מתוך כוונה להתיש עצמו. כשהגיע הביתה השיג את מטרותו: הוא לא הצליח כלל להיזי את אבריו. גופו כאב כולו והוא חש עצמו ברע. מיד הובהל אלינו הרופא הגוי. הרופא נחרד ממצבו החמור של אחי והפנה אותו לבית החולים היהודי.

הרופא היהודי בבית החולים לא התרשם ממצבו של אחי, אך הסכים בכל זאת להשאירו שם למשך שבוע.

כששוחרר מבית החולים פנה אחי לבודפשט. הוא ארגן לעצמו ניירות מזויפים שהעידו שהוא גוי וחיפש לעצמו עבודה כדי שיוכל להתקיים. אך הנאצים סגרו מכל עבר. היהודים "נוקו" מכל מקום. אחי הרגיש שאם יישאר בבודפשט הוא עלול להיתפס תוך זמן קצר. יחד עם כמה חברים יהודים ניסו לטכס עצה כיצד להימלט ממלתעות הנאצים.

סוף סוף עלה בידם למצוא פתרון. הם מצאו סירה שבעליה הסכימו לקחת אותם מנהר הדנובה שבהונגריה ועד לים השחור, סמוך לטורקיה. משם הניחו אחי וחבריו שיוכלו למצוא דרך להמשיך לארץ הקודש. ואכן, בשעת דמדומים עלו על הסירה והעבירו לבעל הסירה את הכסף הרב שהיו צריכים לשלם לו עבור שירות זה. הנהר היה שקט והם התפללו לבורא עולם שיצליח דרכם. הסירה הפליגה במורד הנהר, מפלסת דרכה במים הקרירים.

אך הנאצים הטילו מוראם גם על הנהר הגדול. עינם הייתה פקוחה על הסירות היוצאות ובאות. עוד טרם יצאו מהונגריה תפסו אותם החיילים הנאצים ואחי הועבר לחזית. בידיים ריקות נשלח להילחם נגד הרוסים. אחד מתפקידיו היה לפרק שדות מוקשים בלא מכשור כלשהו. אם היה מתפוצץ בעצמו תוך כדי עבודתו לא היה הדבר מעורר קושי כלשהו. היה זה מוות זול מאוד עבור הנאצים. שום השקעה כספית לא הייתה נצרכת כאן. אחי שירת בשורות הצבא ההונגרי, אך זמן לא רב לאחר שהחל לשרת, נפל בשבי הרוסי.

"אני יהודי". ניסה להסביר לשוביו "הלא כמוכם לוחם אני נגד הגרמנים. הניחו לי להילחם לצדכם."

אך לא, טענותיו נדחו. הרוסים ראו בו חייל הונגרי, והוא הוחזק בשבי בתנאים דומים לאלה שהוחזקו שאר השבויים.

אחי היה תלמיד חכם עצום. בבודפשט סירב לעבוד בלי כיפה, וגם עתה, במחנה השבויים, עשה כול שביכולתו כדי להימנע מלעבור על מצוות התורה. במסירות נפש השתדל שלא לחלל שבת ולהימנע מאכילת אוכל לא כשר.

הזמן חלף. אחי היה כל אותה עת בשבי ואנו נותרנו בכפר. השמועות על מעשי הנאצים הגיעו גם לשבויים ברוסיה הרחוקה. כשנלקחנו לאושוויץ שמע על כך אחי. הוא כבר ידע מהי המשמעות של אושוויץ: אושוויץ פירושו מוות. מוות לאביו ולאמו האהובים, לכל אחיו ואחיותיו. מוות.

בור עצום של ספקות נפער בלבו: "כיצד זה אני מתפלל בכל יום ברוך שלא עשני גוי" כשבאמת צריך הייתי להתפלל "ברוך שלא עשני יהודי"? שאל את עצמו. "כיצד זה טובחים ביהודים ומוליכים אותם הישר אל מותם והקדוש ברוך הוא אינו עושה דבר כדי להציל את צאן מרעיתו?"

הכאב החודר לא נתן לו מנוח. באחת גמלה החלטה בלבו: להפסיק כל קשר בינו ובין בוראו. להתיר כל קשר בינו ובין התורה, אהובת נפשו.

הוא הפסיק להתפלל, הפסיק לברך. עתה יכול היה לאכול את כל האוכל שניתן לו במחנה. אין טרף ואין כשר – הכול אחד הוא. חייו כעת הפכו

קלים יותר.

אך נפשו לא מצאה מרגוע. המחשבה שכל יקריו אבדו לא הניחה לו.

בחלוף ימים רבים, לאחר שהתחתן אחי והקים בית משלו, החל שוב להקפיד על כשרות המזון ועל שמירת שבת חלקית, אך לעולם לא שב עוד הקשר בינו ובין אלוקים להיות כשהיה. לצד הקשר הזה נוספו עתה שאלות רבות לאין ספור. שאלות שעליהן לא מצא תשובה. שאלות כואבות שלא נתנו לו מנוח.

אל הגטו

ב-19.3.44 כבשה גרמניה את בת בריתה הנאמנה ביותר – הונגריה.

אבי חזר הביתה ממחנה העבודה. אך שחרורו לא בישר טובות. ידענו שתכניותיהם של הנאצים באשר לעתידם של היהודים היו מקיפות יותר, הם לא הסתפקו בהעברתם למחנות עבודה, אלא תכננו את חיסולם. אנו ידענו זאת וציפינו בחשש לבאות. אם עד כה הצלחנו לגייס את כל כוחנו הנפשי כדי לשרוד יום ועוד יום, עתה לא נותר לנו אלא להמתין. לא היה טעם להיאבק, לא היה לאן לברוח. הנאצים היו בכל מקום. חיכינו בחשש לראות מה יביא עמו השלטון החדש, אך בלבנו לא נותרו תקוות רבות. ספרנו את הימים שעדיין היינו חופשיים, אך טעם המוות והכיליון כבר ליווה אותנו.

ביום הכיבוש פשטו חיילים גרמנים על הרחובות. כל יהודי שלא היה בביתו – נלקח ולא שב עוד. באותה עת הייתי נערה בת שבע עשרה. לחרדתי הרבה מצאתי עצמי במקרה באותו יום בעיר המחוז "שטוראליה- אויהל". משהבנתי מה קורה מיהרתי לחזור הביתה. פניתי לתחנת הרכבת וביקשתי לקנות כרטיס נסיעה.

"איננו מוכרים כרטיסים ליהודים." ענה לי הפקיד ביושב ופנה לעסוק בענייניו.

הלא רק הבוקר קניתי כרטיס לרכבת, חשבתי בלבי. אך לא היה זמן למחשבות רבות. חיילים במגפיים שחורים החלו לצוץ מכל עבר. מה אעשה? האם עליי לטעון שאיני יהודיה? ואם יגלו ששיקרתני?

החלטתי לעלות לרכבת בלי כרטיס. כשהתיישבתי ברכבת לחשתי בלבי תפילה חרישית לבורא עולם שייגן עליי. לא ידעתי מה יעשו לי אם יתפסו אותי בלי כרטיס. הרכבת המשיכה בדרכה, אל תוככי ההרים המוכרים לי כל כך, ואני הבטתי בדריכות סביבי לראות האם מישהו הבחין בי. פנים שנדמו לי בעבר תמימים נראו לי עתה חשודים וצופני רע. לא ידעתי ממי בדיוק עליי לחשוש וממה, אך פחד גדול מילא אותי.

כשחצינו את נהר הבודרוג הגועש ראיתי פתאום חיילי אס. אס קרבים. בניסיון נואש לא להסגיר את הפחד הגדול שאחז בי, מיהרתי לעבר הדלת וירדתי מן הרכבת בפנים חתומות. למזלי לא הבחין בי איש.

הבטתי אל ההר שניצב מולי. הדרך דרשה טיפוס במעלה ההר אך הייתה בטוחה יותר. הייתה זו דרך שאפשרה לי ללכת בין עצים ולא בין אנשים חורשי רע. התחלתי לעלות בשביל הארוך ולשמחתי מצאתי את דרכי הביתה.

הוריי, שדאגו לי מאוד, קיבלו את פניי בהקלה עצומה.

את הפסח האחרון עוד בילינו יחד בבית. את המצות הכנו במחתרת יחד עם יהודים נוספים. עשינו הכול בעצמנו: טחנו את החיטים, ניפינו את הקמח ואפינו את המצות בתנור מיוחד לפסח. במשך כל זמן ההכנה חששנו מאוד שמא ימצאו אותנו.

העמדנו כל העת שומרים בפתח הבית כדי שיזהירו אותנו במקרה שיראו מישהו קרב אלינו. באותה שנה כללו ההכנות לפסח גם הכנת טלאי צהוב שאותו נאלצנו לענוד.

לבנו אמר לנו שלא נותרו לנו עוד ימים רבים בבית. כל המשפחה עדיין הייתה ביחד, פרט לאחיי. מילות החירות שאותן שרנו ליד שולחן הסדר נותרו כבדות באוויר. האם זו החירות שלה פיללנו? בלב רועד שרנו "לשנה הבאה בירושלים הבנויה...". ירושלים. כמה היינו מוכנים לתת כדי לראות את אבניה הקדושות, לנשום את אווירה הצונן. אך כלואים אנחנו. כלואים. באין לאן לברוח.

כבר למחרת הפסח החל האיסוף. היהודים פונו לגטו בעיר המחוז שטוראליה- אויהל. (satorlja ujhely).

למזלנו, ניתנה למשפחתנו ארכה של יומיים נוספים, וכך עלה בידינו להכין מעט צידה לדרך: אפינו כמות גדולה של לחם מחיטים שטחנו בזריזות לאחר הפסח ותפרנו תרמיל אישי לכל אחד מאתנו. לכל אחד מותר היה לשאת עמו משקל של עשרה קילוגרם.

באותה תקופה גבהתי מאוד ושום בגד שלי או של אחיותיי הגדולות לא עלה עליי. הזמנים היו קשים ובד הפך להיות מצרך יקר ובלתי זמין. למרות זאת, הצליחה אחותי הנשואה, חנה, להשיג למעני בדרך פלאית שני בדים ואחותי השנייה תפרה למעני שתי שמלות חדשות. עתה, משנגזר עלינו לקחת עמנו בגדים מועטים בלבד לגטו, צר היה לי להיפרד משמלותיי החדשות. הן היו הבגד היחיד שהלם את מידותיי. לבשתי על גופי את שתי השמלות החדשות זו על זו ובתרמיל הנחתי עוד מספר פריטים בודדים. משקלם של השמיכה שלקחתי והמזון הרב שרצינו לקחת עמנו היה רב, ולא יכולתי לקחת עמי דבר נוסף.

הסתכלתי על חדרי ועל הבית. הבית שבו גרתי מאז נולדתי. הבית שבו גדלה גם אמי. כה הרבה ימים אני עוזבת מאחוריי. כה הרבה זיכרונות. הבטתי אל האש שעדיין דלקה באח. באורה לא היה עוד כדי להחם את לבי. חנקתי אנחה בתוכי, סגרתי מאחוריי את הדלת ויצאתי מן הבית.

את ביתנו סגרו החיילים בשרשראות ברזל כבדות, ואותנו לקחו בעגלה רתומה לסוסים. בעל העגלה שהסיע אותנו היה אחד מידידינו הגויים. העלינו את התרמילים שלנו על העגלה והתחלנו לנסוע. הסוסים פסעו ברחובות המוכרים של הכפר. אנשים חלפו על פנינו, אך לא אמרו לנו דבר. לצדנו נסעו עגלות נוספות שהובילו יהודים.

"הרשעים האלו..." פתח ואמר ידידנו הגוי, בעל העגלה, "הרשעים האלו שמגרשים אתכם. אם כבר ישלמו למישהו כדי להוביל את היהודים, אז למה שלא ישלמו לי? כך לפחות אוכל לראות היכן אתם נמצאים... אולי אוכל להועיל לכם ביום מן הימים."

שתקנו. רק רעש רקיעות רגליהם של הסוסים באדמה וסיבוב גלגלי העגלה נשמע.

כשהגענו למחוז חפצנו נפרדנו מידידנו הגוי. הוא לחץ את ידו של אבי והסתכל בעיניו. צער גדול נשקף במבטו של ידידנו.

הורדנו את תרמילינו מן העגלה והלכנו לבית החדש שיועד לנו באזור היהודי של העיר. למזלנו גר שם חמיה של אחד מאחיה של אמי ואנו זכינו להיכנס לדירתו. הייתה זו דירה קטנה וכבר הצטופפו בה לפנינו אנשים אחדים, אך היה זה הטוב ביותר שיכולנו להשיג. לפחות נותרנו בין בני

משפחה. מגורנו שם לא ארכו ימים. תוך זמן קצר צמצמו הגרמנים את שטח הגטו ואנו נאלצנו לנדוד למקום אחר. עברנו לדירתם של דודים אחרים. דירה זו הייתה בת שני חדרים, ואנו הצטופפנו בה יחד עם שלוש משפחות נוספות, שתי משפחות בכל חדר. בעברנו הורגלנו לבית גדול בן שלושה חדרים ועכשיו גרנו בדירה קטנה יחד עם שלוש משפחות נוספות. אך גם את הבית הזה הוכרחנו לעזוב מהר מאוד. לאן נלך הפעם? המצב נעשה קשה יותר ויותר. שטח הגטו הצטמצם שוב ושוב והפך צפוף מנשוא.

לאבי היו קרובי משפחה שגרו בחדר אחד ואנו הצטרפנו אליהם. עתה היינו ארבע משפחות בחדר אחד. כל משפחה פרשה שמיכה בפינת החדר וכל בני המשפחה שכבו עליה. הבית המה בילדים קטנים, בקולות בכי ובהמולה. למזלנו, עדיין נותרו בידינו מצרכי מזון שהבאנו עמנו.

האמהות הצעירות שהיו עמנו, כמו קפאו בתוך עצמן. הרעש, הצפיפות וההמולה העכירו את שלוות רוחן וילדיהן הקטנים הסתובבו בכל מקום רעבים ומבולבלים. לא היה מי שידאג להם. תחושת עליבות הייתה בכל מקום.

מבלי לומר זאת בקול, ידענו. אנו מצפים למוות.

"חייבים להאכיל את הילדים" אמרה אימא בקול שקט "כל עוד אנחנו בחיים – הילדים חייבים לאכול."

אמי ירדה לחצר, השיגה כמה עצים לבעירה, הביאה מתוך הבית סיר גדול ומצרכי מזון והחלה לבשל בחצר הבית. כך דאגה אמי לנו ולשלוש המשפחות הנוספות שהיו עמנו. יום אחרי יום טרחה, הדליקה אש בחצר

והכינה כמויות ענק של אוכל לילדים הקטנים שהיו כמהים למעט אוכל חם ולתחושת בית.

יום אחד נשמעו דפיקות בדלת. בפתח חיכתה לנו הפתעה: שכנתנו הגויה מהכפר ניצבה מולנו. בעלה היה זה שהביא אותנו לגטו וסיפר לה היכן אנו נמצאים. התרגשנו לראותה. הכנסנו אותה מהר לביתנו הקטן והצפוף. היא הסתכלה סביב, סוקרת בעיניה את הילדים המוזנחים ואת הבלגאן והלכלוך שהיו בכל מקום.

"כיצד הגעת לכאן?" שאלנו אותה.

"זחלתי מתחת לגדר". ענתה.

היה זה בתקופה שעדיין היה הגטו פרוץ למדי. מאוחר יותר אטמו אותו כך שאי-אפשר היה לצאת או להיכנס.

בידיה נשאה חבילה קטנה ובה חמאה וכמה מצרכים נוספים.

"הקפדנו שהחלב לא יבוא במגע עם בשר." הסבירה לנו כשהיא מושיטה לנו את החבילה הארוזה. "זה המעט שאנו יכולים לעשות למענכם" נאנחה והסתכלה שוב סביב.

הודינו לה מאוד. היא מיהרה לצאת מן הגטו ולחזור לכפר. כל דקה בגטו הייתה סכנה ממשית עבורה. נוכחותם של גויים בגטו הייתה אסורה. גוי שהגיע לגטו עלול היה למצוא עצמו כלוא בדיוק כמונו.

"אני לא אוכל את החמאה." אמר אבי בשקט לאחר שהלכה ידיתנו. הוא לא רצה לאכול מאכל שלא היה בטוח בכשרותו. גם אנו הילדים החלטנו שלא לאכול מן החמאה הטרייה שהייתה מונחת לידנו. העברנו

אותה למשפחות אחרות שלהם היו ילדים קטנים. ייהנו הם ממנה. למרות שוויתרנו על החמאה הרגשתי שהחבילה הקטנה שהביאה עמה הגויה חיממה את לבי. ביקורה היה מעין קרן אור בחשיכה ששררה סביבנו. למישהו עדיין אכפת היה מאתנו. עדיין לא נשכחנו לחלוטין בעולם שהיה פעם גם עולמנו.

על רגלינו נעלנו נעלי עור כבדות ומסורבלות. אבי ואמי הכריחו אותנו לנעול אותן. "למקרה שייקחו אתכן לפתע לעבודה." היה אבי מסביר. אכן, בכל רגע ליווה אותנו החשש מפני הרגע הבא. ציפייה וחרדה עמדו באוויר בכל עת. מתי? לאן?

אך אנו היינו בחורות צעירות. יצר הנעורים שבנו עדיין פעם. נמאס היה לנו מהגטו המוזנח והקטן שבו היינו כלואות. יום אחד הורדנו אחותי ואני, את הטלאי הצהוב שהיה תפור על זרוענו והחבאנו אותו בבגדינו. הסתכלנו סביב סביב לראות שאין איש רואה אותנו. כשהשטח היה ריק ניצלנו את שעת הכושר וחמקנו מתחת לגדר אל העולם שבחוץ. טיילנו ברחובות העיר, הצצנו לתוך החנויות השונות שלאורך הרחוב. לרגע שכחנו את האיום הגדול שליווה אותנו בכל עת. נדמה היה לנו שאנו סתם בחורות צעירות חופשיות המטיילות להנאתן. מזג האוויר היה נוח ונאה. לפתע ראינו זוג סנדלים אדומים שעמדו בחנות נעליים. בכיסנו היו כמה מעות, פשפשתי בכיסי והוצאתי אותן. ייתכן שיספיקו לנו לקניית סנדלים לי ולאחותי. נכנסנו לחנות. משהו בצבעם העז של הסנדלים משך אותי אליהם. הורדתי את נעלי העור הכבדות שלי ומדדתי את הסנדלים על רגליי. גם אחותי מדדה אותם. הם הלמו אותנו. ידעתי שאבי יעס אם ידע

שאני מחליפה את נעליי בסנדלים כאלו, אך הרגשתי שעליי לקנות אותם ויהי מה. אחותי רצתה גם היא זוג כזה. שילמתי למוכרת עבור שני זוגות הסנדלים ויצאנו החוצה. את נעלינו הכבדות השארנו בחנות הנעליים.

כשקרבתנו לגטו חמקנו שוב מתחת לגדר ונכנסנו. במהירות שמנו עלינו את הטלאי הצהוב ופנינו לחזור לביתנו. צעדינו היו עתה קלים יותר. האדום שלרגליי פיזו ורקד לפניי והיה נקודת צבע עליזה במציאות הקודרת שאליה שבנו.

שלושה שבועות אחרי שהגענו לגטו החל הגירוש. משלוח ראשון של יהודים כבר יצא ברכבות בוקר. לא ידענו לאן מועדות פניהם. באותו משלוח נשלחה גם דודתי, אחות אבי, יחד עם משפחתה. יצאנו להיפרד מהם לפני צאתם לדרך. ידיהם היו עמוסות בחפצים שעמדו לקחת עמם לרכבת. את מרבית רכושם נאלצו להותיר מאחוריהם. אמי הייתה טובת לב מאוד והציעה לדודתי לקחת אליה חלק מן הדברים ולשמרם אצלה. הדודה נפרדה מאתנו ועלתה על הרכבת. לאחר ימים אחדים שבו הרכבות ריקות. איש לא ידע היכן היהודים שהיו בתוכם. לדירתנו, דירת חדר שחלקו ארבע משפחות, נוספו גם החפצים של דודתי.

שבוע לאחר מכן, ביום שישי, נתפסו אלפי יהודים על פי רשימות שהוכנו מראש. הם הוכנסו לבית הכנסת הגדול. אנו לא נכללנו ברשימה. זמן מועט נוסף ניתן לנו במתנה. נשמנו לרווחה. לפחות הפעם ניצלנו.

בשבת בבוקר נשמעו דפיקות חזקות בדלת הדירה שלנו. בפתח עמדו חיילים. "עליכם לבוא מייד!" ציוו עלינו. "מהר! להזדרז!"

מבוהלים ומפוחדים אספנו את חפצינו. לא ידענו לאן לוקחים אותנו. האם מצמצמים שוב את שטח הגטו? האם מעבירים אותנו דירה? בזריזות ארזנו פריטים בודדים ואת מצרכי המזון שנותרו לנו. אמי הכניסה לתיקה גם כמה בגדים של התינוקת של דודתי.

"בוודאי תזדקק להם הדודה, אם נפגוש אותה." אמרה אימא. "הלא קשה כל כך להסתדר עם תינוקת בתנאים האלו." נאנחה. היא דחסה מעט דברים נוספים אל תוך התיק. יצאנו מהבית.

החיילים הובילו אותנו לבית הכנסת הגדול. כשנכנסנו לבית הכנסת קידם את פנינו ריח צחנה. אלפי אנשים היו ישובים על הרצפה הקרה. שקט מוזר שרר באולם הגדול. גם אנו הנחנו את מטלטלנו והתיישבנו. לא ידענו מה עומד לקרות, לא ידענו לאן ייקחו אותנו... חיכינו, כמו כולם. הבנו מהאנשים שסביבנו שבטרנספורט שאמור היה לצאת נותרו עוד כמאה מקומות מיותרים. אנו "נבחרנו".

ריח נוראי עלה מכל מקום. האנשים שהיו בבית הכנסת כבר שהו שם מיום שישי ונאלצו לעשות את צרכיהם על הרצפה לעיני כול. המקום היה מצחין ומלוכלך. דקירת כאב חלפה בי. בית כנסת. אוי, בית כנסת קדוש. כיצד זה רואים כתליך את כל המעשים הללו? כיצד הופכת קדושתך למרובץ עצוב ומלוכלך כל כך?

ישבנו מבלי מעש, תוהים לאן מועדות פנינו. מילים רבות לא היו בפינו. האולם היה עמוס לעייפה באנשים, ולמרות זאת נח בו שקט מבושר רע.

אחר הצהריים נפתחו דלתות בית הכנסת ואנחנו הוצאנו החוצה. עשרות

חיילים נושאי רובים ואתם כלבים חשופי שיניים שאיימו להסתער עלינו עמדו בצד הדרך. הלכנו, סוחבים עמנו את מטלטלנו. רכבת ארוכה ארוכה כבר ציפתה לנו. קרונות בקר מלוכלכים וחשוכים קיבלו את פנינו. היינו תשושים ומבולבלים מההמתנה הממושכת ומנשיאת המטען שלנו.

נכנסנו בזה אחר זה לרכבת, משתדלים לא לאבד אחד את השני. הקרון היה גבוה מאוד. המולה רבה ודחיפות מכל עבר. אמי ניסתה לעלות לקרון הגבוה וכמעט נפלה. חייל הונגרי שלח את נעלו הגדולה ו- טראח! בעט בה בחוזקה והעיף אותה כלפי מעלה.

בום! באותו רגע הרגשתי כאילו חבטו בי בבטן. כל עולמי הזדעזע בבת אחת. אמי, שכל כך אהבתי, וכיבדתי, קיבלה בעיטה... משהו בתוכי הצטמק ונסגר. לעולם לא ישוב עוד העולם להיות כשהיה. הדבר הקדוש ביותר נרמס.

צפיפות וזוהמה היו בכל מקום. הקרון היה אפל ועמוס. עשרות אנשים נדחסו זה בתוך זה, בישיבה או בעמידה. הצפיפות הייתה רבה כל כך עד שאי- אפשר היה לנשום. לא רחוק ממני הייתה מוטלת על הרצפה אישה צעירה שרק יום קודם ילדה. תינוקה הקטן אחוז בזרועותיה. בתחילה בכה התינוק מרה, מתחנן לאוכל. צווחותיו עלו מייבבות. רציתי לסתום את אוזניי על מנת שלא לשמוע אותו, אך קולו הדק ניסר בלי הרף בתוך ראשי, מחפש לשווא מענה למצוקתו. האישה הייתה כנראה חלשה מדי והחלב שניסתה להציע לא הספיק לתינוק. היא שכבה באפיסת כוחות בקרון החשוך שהיטלטל לו. הצפיפות הייתה נוראה. זוגות רגליים רבות שזזו וניסו לפלס מקום לעצמם בחושך ובהמולה רמסו אותה, אך לאם

הצעירה לא היה הכוח לקום או להתיישב. תוך שעות ספורות הלך ונחלש בכיו של התינוק. הלך ונחלש עד שגווע. כשנדם יכולתי לשמוע רק את השקט הכואב שהשאיר אחריו.

מסביב ישבו עשרות ילדים, גברים, נשים וקשישים. המוני אנשים המובלים אל יעד לא ידוע.

דלי אחד הוצב בקרון ובו עשו האנשים את צורכיהם. מהר מאוד התמלא הדלי ולא היה בו מקום עוד. עד מהרה הפך הקרון לדחוס ומצחין כל כך עד שקשה היה לנשום. איש קשיש שישב לא הרחק מאתנו פתח את פיו והתנשם בכבדות. אמנם בתיק עדיין היה לנו אוכל שהבאנו עמנו, אך בתוך הסירחון והפחד לא היינו מסוגלים להכניס לפינו דבר.

אך לא רק סירחון ופחד עמדו שם אלא גם ייאוש. היחס אלינו היה גרוע מיחס לבהמות, חשנו מושפלים ומסריחים. זה ליד זה כרעו האנשים ועשו את צרכיהם, נמנעים מלהביט האחד בעיני השני.

הרכבת המשיכה לדהור קדימה. חלונות קטנים ניצבו בחלקו העליון של הקרון. אבי קרב אל החלון והציץ החוצה בניסיון לראות היכן אנחנו. כל הזמן עקב אחר מסלולה של הרכבת ואחר השלטים שניצבו בצדי הדרך. לילה ויום. שעות על גבי שעות נסעה הרכבת בלא הפסקה. מים לא ניתנו לנו והצמא היה נורא. החום והמחנק בקרון הפכו את השהיה בו לבלתי נסבלת. לבסוף שיחדנו את אחד השומרים והצענו לו אחד מתכשיטיה של אימא שעוד נותרו לנו. בתמורה נתן לנו השומר מעט מים מלוכלכים

משפחתי לפני השואה, התמונה צולמה בשנת 1930.
 שורה עליונה (מימין לשמאל): חנה ז"ל - אחותי הבכורה | אבא ז"ל - ר' שמואל
 | חיה (היינל) ע"ה | גרשון ע"ה | בלנקה (באבי) ע"ה. שורה אמצעית: האח
 יחזקאל ע"ה | אמא - גיטל ע"ה - מחזיקה בידה את לאה הקטנה ע"ה
 שורה תחתונה: מגדה- תחי' | אני (מרים- אולגה)

אבי המשיך לעקוב אחר תוואי הדרך. רצינו לדעת לאן מועדות פנינו. הוא הביט בחלון בלא הרף.

פתאום פנה אבי מעם החלון הקטן ופילס לו דרך חזרה אלינו. משהו קרה. ראיתי שענינו כבויות. פניו אמרו ייאוש.

"זהו." אמר בקול שקט "חצינו את הגבול לפולין. זה הסוף שלנו." השפלנו את מבטינו. כל עוד היינו בשטח הונגריה הייתה לנו מעט תקווה. ידענו שבפולניה רוצחים את היהודים בזה אחר זה. הכניסה לפולין סימנה עבורנו גזר דין מוות.

"אין עוד תקווה." אמר שוב אבא והשתתק.

אמי נאנחה. "צר לי עליכן, בנותיי." אמרה בקול שקט "אני כבר מבוגרת. הרבה דברים ראיתי בחיי. גם מן הרע טעמתי אך גם מן הטוב. אך אתן, בנותיי... צר לי עליכן שכל כך הרבה רע פגשתן בחייכן. כל כך הרבה רע..."

אמי השתתקה גם היא. לא נותר עוד מה לומר. היינו בדרך לפולניה, לאושוויץ. מקום שממנו אין דרך חזרה.

"רק המשיח יכול לבוא עכשיו. רק המשיח." אמר אבי "הלא כך כתוב. מלחמת גוג ומגוג, החיים יקנאו במתים. הכול מתקיים בנו. טוב מותנו מחיינו. המשיח בוודאי ניצב בפתח, מיד יגיע."

אך כשהבטתי בעיניו של אבא לא ראיתי שום ציפייה. לא ראיתי בעיניו לא ציפייה למשיח ולא תקווה. רק סוף.

אושוויץ

שלושה ימים ולילות נסעה הרכבת. כשלבסוף האטה ונעצרה נפתחו דלתות הקרון. צעקות קידמו את פנינו:

"לרדת! מהר! לרדת!"

לא היה זמן להסתכל רגע מסביב ולהבין היכן אנחנו. הייתה זו שעת בין ערביים מאוחרת ועינינו כמעט ולא ראו דבר בעלטה שירדה סביב.

"לרדת! לרדת!" שוב צעקו עלינו.

"אני ארד ראשון ואז אעזור לכן." אמר אבא ופנה לקפוץ מתוך הקרון הגבוה.

חיכינו שאבא יושיט לנו יד, אך הוא לא היה שם. לאן נעלם אבא? היכן הוא? בלית ברירה קפצנו לבד. "אבא! אבא!" קראתי אל תוך החושך המעורפל שמסביב לנו. דמויות שונות זזו ממקום למקום. "אבא! אימא!" עלו קולות מכל עבר. ילדים מבוהלים חיפשו את הוריהם שנעלמו לפתע: "אבא! אימא!" קראו שוב ושוב. שמות שונים נקראו בפיהם של האנשים שביקשו את יקיריהם שאבדו להם בשניות: "פיגי!" "חיים!" "אימא!! בואי!" נשמעו קולות שבורים מכל עבר.

אחיותיי ואני מיהרנו לאחוזו זו בזו על מנת שלא נאבד אחת את השנייה. אבא נעלם. לא ידענו מה קרה לו. אימא נותרה אתנו.

אנשים מוזרים בבגדים מפוספסים הלכו לידינו. בתנועות ידיים ניסו להסביר לנו שעלינו לתת את הילדים הקטנים לנשים המבוגרות יותר. הסתכלנו עליהם שוב ושוב, שומרים מהם מרחק. האם הם משוגעים? גם

נשים היו שם, בשמלות אפורות, רחבות ומשונות. כולם, הנשים והגברים, מגולחי שיער, רזים ומפחידים למראה. מה הם רוצים מאתנו? חלק מהנשים נתנו את ילדיהם הקטנים לנשים מבוגרות יותר. חלקן סירבו ואחזו בכוח בילדיהן הרכים שהחזיקו בהן מבוהלים.

איש נאה ומסודר עמד מולנו. בתנועת יד הראה לכל אחת מאתנו לאן ללכת.

"ימינה" סימן בידו לי ולאחיותיי.

"שמאלה." סימן לאמי.

אמי החזיקה בידה של אחותי בת הארבע עשרה.

"בבקשה, אדוני." אמרה אמי בגרמנית רהוטה ומלאת תחינה לאיש שעמד שם "בבקשה... בתי קטנה מכדי שתוכל לעבוד בעבודה קשה. אנא, השאר אותה עמי." התחננה אליו.

"אל תדאגי." ענה לה האיש בקול מדוד "בתך תיסע עם שאר הנשים, ואחר כך, בסוף היום, תוכלי לפגוש אותה." הרגיע אותה.

אמי פנתה שמאלה בתקווה שתיפגש עמנו מאוחר יותר.

האיש שעמד מולנו היה מנגלה.

לעולם לא ראינו יותר את אבי ואת אמי. עבורם לא היה עוד "אחר כך" או "מאוחר יותר". הם נלקחו היישר אל מותם ביום שהיגענו לאושוויץ.

נותרנו ארבעת האחיות. מששת אחיותיי היינו כעת רק ארבע. אחותי הגדולה חנה הייתה כבר נשואה וגרה במקום אחר כשנלקחנו לאושוויץ. לא ידענו היכן היא עתה ומה עלה בגורלה. אחותי השנייה, חיה, נסעה לבודפשט וניסתה להסתתר שם בעזרת ניירות מזויפים.

לארבעתנו הצטרפה גם בת דודתי, שושנה שינשטיין.
הובלנו למקלחות.

"להתפשט! להתפשט!" ניתנה ההוראה. הבטנו סביב. מכל עבר ראינו
חיילים. גברים. כיצד נתפשט לפניהם?
"להתפשט! להתפשט! מהר!"

התחלנו להוריד את בגדינו. היינו נערות צעירות. עמדנו כן מול גברים.
יחד עם הבגדים השלנו מעלינו גם חלק מכבודנו, מצלם האנוש שבנו, מן
הצניעות שאליה חונכנו כל חיינו.

עמדנו עירומות. נשלחנו למקלחות. כשיצאנו מן המקלחות לא היו לנו
בגדים, עמדנו נוטפות מים וקפואות, בלי מגבת. היה זה חודש מאי. אצלנו
בסלובקיה כבר החל האביב, אך כאן, בפולין, שרר קור אימים בשעת לילה
מאוחרת זו, ואנו עמדנו רועדות מקור ומצונפות.

בתנועות גסות גילחו מעלינו את שערותינו. את כל השערות, בכל מקום
בגוף. לאחר מכן התיוזו עלינו חומר חיטוי בשם די. די. טי.

עברנו ממקום למקום כמו בובות. בכל רגע איבדנו עוד חלק מעצמנו:
את בגדינו, את שערותינו. כמו פרעושים חיטאו אותנו. מנערות בעלות
משפחה, בית ורצון הפכנו לבובות חסרות שיער, בגדים וזהות.

לא הייתי מסוגלת להסתכל סביבי. הנשים שסביבי נראו לי מבהילות
ומכוערות.. אפילו בפניהן של אחיותיי לא יכולתי להביט. עירומות וחסרות
שיער עמדו מולי. מחלקן ניגרו שובלי דם במקומות שונים בגוף מן הגילוח
חסר הרחמים.

"לכל אחת בגד אחד". אמרו לנו. מתוך ערמה גדולה של בגדים ישנים
ומלוכלכים שלפו לנו איזה "שמעטה". קיבלתי שמלה ארוכה מאוד. גדולה
בהרבה ממידותיי. רק בגד אחד לעמוד בו בקור העז שנשב עלינו מתוך
החושך שבחוץ.

נלקחנו לבלוק שלנו במחנה הצוענים בביקרנאו. לכל בלוק הוכנסו כאלף
נשים. הצריף הגדול היה עמוס דרגשי עץ מלוכלכים בני שלוש קומות. על
כל דרגש שאורכו ורוחבו היו שני מטר, נאלצנו לישון עשר בנות יחד, בלא
סדין או מזרן.

כשהגענו לבלוק כבר היינו רעבות מאוד. את האוכל שהבאנו עמנו ברכבת
נאלצנו להשאיר, וכאן לא ניתן לנו דבר לאכול. הצטערנו על כך שברכבת
לא הצלחנו לאכול בשל הסירחון הנורא ששרר שם. עתה היה זה מאוחר
מדי. הייתה זו הפעם הראשונה שהרגשתי רעב אמתי מהו. אך הייתה זו
רק ההתחלה.

לפנות בוקר הביאו מים מעופשים שכינו אותם מרק. הריח של המרק היה
נורא. קיבלנו צלחת אחת שאותה היינו צריכות לחלק בין שתיים עשרה
בנות, לא הייתה לנו כף וגם סכו"ם לא היה. המרק היה מגעיל והצורך
לחלוק צלחת אחת עם בנות נוספות שאותן לא הכרתי דחה אותי, אך
לבסוף גבר הרעב על הכול. ניסיתי לסתום את האף ולהחליק את האוכל
אל תוך גופי.

בימים שבאו לאחר מכן נשארנו כלואות בתוך הבלוק. אפילו למפקד לא
הוציאו אותנו. כנראה שבגלל הקרבה למשרפות לא רצו שנצא החוצה.

הנאצים העדיפו שלא נדע מה קרה למשפחותינו ושלא נראה את הטרנספורטים החדשים שהובאו באותם ימים.

עשן שחור התנשא מעלה מעלה המחנה וכיסה את השמים.

"שם נמצאים ההורים שלכן" אמרו לנו הבנות הסלובקיות שהיו ותיקות מאתנו במחנה והצביעו אל עבר העשן השחור. "שם שורפים אותם." אמרו והביטו אל העשן הסמיך שהתנשא מעלינו.

הסתכלנו עליהן בתמיהה. לא יכולנו להבין מדוע הן אומרות דברים כאלה. הן בוודאי מקנאות בנו שעד עתה היינו בביתנו, ולכן הן בודות מלבן סיפורים מוזרים כל כך. העשן מגיע משריפת השיער שלנו, חשבנו לעצמנו. לא יכולנו להעלות על דעתנו שהמידע שמוסרות לנו הבנות הסלובקיות הוא אמיתי. לשרוף את הורינו? לא ייתכן, פשוט לא ייתכן.

המחשבות שלנו היו מעורפלות וכבדות. משהו גרם לנו לכהות חושים ולאדישות. לא היה זה רק הרעב והמצוקה. לאוכל המועט שניתן לנו הוסיפו סם שנקרא ברום. הברום הפך אותנו מטושטשות, וכך יכלו הנאצים לשלוט בנו ביתר קלות. את השפעתו של הברום על אסירי אושוויץ למדתי לאחר השחרור מנערה יהודייה שעבדה שם במטבח ושאתה התיידדתי מאוחר יותר.¹

1 לאחר השחרור, הכרתי בחורה יהודייה שעבדה במטבח באושוויץ. כיוון שכך, היה באפשרותה להשיג מזון רב יותר מזה שקיבלו בנות אחרות. תוספת המזון "זיכתה" אותה שלא מרצונה גם במנת ברום מוגדלת. גופה התרגל לברום ולאחר השחרור המשיכה להתנהג כמכורה לסם. במשך היום, בזמן שהיינו יחד, התנהגה כרגיל, אך בלילה נכנסה ל"קריז". גופה היה רגיל למנת יתר של ברום והגיב בחוסר שקט וברעד בהיעדרו של הסם.

הסם לא מנע מאתנו לחוש את הייאוש, והוא השתלט עלינו. היינו נעולות בתוך הבלוק. אלף נשים יחד. את הצרכים עשינו בתוך דלי, אחת לעיני השנייה. באותו דלי עצמו גם הביאו לנו מים דלוחים. היינו רעבות תמיד.

לא מצאנו כל תקווה במציאות הבלתי נתפסת שסביבנו. היה זה רע, אפל ודורסני יותר מכל מה שיכולנו להעלות בדמיוננו. היה זה גיהנום עלי אדמות.

אחרי ימים אחדים שבהם הוחזקנו בתוך הבלוק הועברנו למחנה אחר. מחנה זה נקרא מחנה C. כאן הוחזקו אנשים ב"זרבה". כשהיה צורך בעובדים, הם נלקחו לעבודה. אך אם לא היה צורך בעובדים נוספים, ובמשרפות לא היה עומס – נלקחו להשמדה.

אנו לא ידענו זאת. עדיין לא יכולנו להאמין שהעשן השחור היוצא מתוך הארובה הוא עשן שמקורו בגופותיהם של הורינו. מוחנו לא היה מסוגל לקלוט את האפשרות שיהודים נשרפים וכל מה שנותר מהם הוא רק אפר.

הייתה עמנו אישה שגילה היה ארבעים לערך. בנה שהיה גם הוא במחנה, היה זורק לה מדי פעם מעבר לגדר חבילות קטנות ובהן חתיכת לחם, מטפחת או חפץ שימושי אחר. הבן עבד בקרמטוריום (המשרפות). עובדי המשרפות זכו בתנאים טובים יותר, ובשל כך יכול היה להעביר לאמו חלק מן הדברים שקיבל.

אחרי חודש נעלם הבן פתאום. הבנו שכנראה שהלך לעולמו. כך היו נוהגים עם עובדי המשרפות – מעניקים להם טובות הנאה ואחרי חודש שורפים גם אותם ולוקחים עובדים חדשים. הבן עצמו לא סיפר לאמו שהוא עובד

בקרמטוריום, אך אנשים רבים סיפרו לה על כך. לאחר השחרור פגשנו את האישה הזו והעלינו זיכרונות:

"איך לא הבנתי" אמרה האישה, מעידה על עצמה בפליאה "איך לא הבנתי שבני עובד במשרפות. הלא כל כך הרבה אנשים אמרו לי זאת, ולמרות זאת – הדבר לא נקלט בראשי."

למרות הקרבה שלנו למשרפות והעדויות הרבות שקיבלנו מאנשים, לא יכולנו להאמין שקרובי משפחתנו ואנשים אחרים נשרפים לידינו. הלב לא נתן לנו להאמין לכך.

תעלה עמוקה מאוד שמעליה ניצבו שני קרשים ארוכים שימשה שירותים במחנה. פעמים רבות זירזו אותנו לצאת מן השירותים: מרוב פחד ולעתים גם מחולשה צנחו מדי פעם נשים אל תוך התעלה מלאת השפכים והזוהמה. הן לא יצאו ממנה עוד. בתעלה המצחינה שממנה לא יכלו לעלות, שכבו עד שגאל אותן המוות.

הלכתי באושוויץ צמוד לאחיותיי. צעדנו זו לצד זו, כפי שהורו לנו, סביבנו נשים רבות שכולן נראו כמונו. גלוחות ראש ועל גופן סמרטוט חסר צורה. מולנו עברה קבוצה נוספת של בנות. הן נראו ממש כמונו. גלוחות ראש. סקרתי אותן בעניין. אולי אמצא שם מישהי מוכרת? לפתע זיהיתי בין עשרות הפרצופים חסרי השיער את שתי בנות דודיי. גם הן זיהו אותי ואת אחיותיי. עצרנו רגע לדבר, נרגשות ביותר. החלפנו מהר מילים אחדות, צמאות למידע על מי נמצא ומי איננו עוד. בדלי ידיעות אחרונות ממשפחתנו.

בת דודתי הביטה עליי רגע בריכוז. לפתע גחנה, חתכה את תחתית שמלתה וקרעה ממנה חתיכת בד.

"הנה, מרים. קחי." אמרה לי והושיטה את הבד שבידה "שימי לך מטפחת לשיער מהבד הזה."

לקחתי את הבד הקטן בידי וקשרתי אותו סביב ראשי להסתיר את קרחתי.

בת דודתי זו הייתה רגילה לשיער הג'ינג'י האדום והבוהק שהיה על ראשי בעבר. עתה לא יכלה לשאת את מראי העלוב כל כך. הבגד שלגופנו היה אחד מהחפצים היחידים והיקרים ביותר שהיו לנו כאן, במחנה. ולמרות זאת לא לקחה בת דודתי חתיכה מהבגד כדי להכין לעצמה מטפחת, אלא לי נתנה אותו...

בנות דודתי אלו היו שתי אחיות. מאוחר יותר הן נלקחו מאושוויץ למחנה עבודה ואחר הוחזרו לאושוויץ. בסלקציה האחרונה שעברו חרץ מנגלה בתנועת ידו את גורלן: אחות אחת נשלחה למוות. והאחות השנייה – לחיים. באותה עת כבר הבינו בנות דודתי היטב את המשמעות של כל אחד מהצדדים שאליהם הפנה מנגלה את קורבנותיו. מן המוות לחיים לא ניתן היה לעבור, אך מן החיים למוות...

בת דודתי שהעניקה לי את המטפחת נבחרה לחיים. רגע קל היססה ואחר החליטה. היא פסעה במהירות והצטרפה לאחותה. יחד הלכו בדרכן האחרונה אל עבר המוות.

אחראית הבלוק שלנו הצליחה להשיג עבור רוב נשות הבלוק אישור שהן כשירות לעבודה. כך ניצלנו לעת עתה מהשמדה.

בכל יום היינו יוצאות למפקד. מעולם אי-אפשר היה לדעת מה יקרה בזמן המפקד. האם הכול יעבור בשלום? ואם יחסר מישהו?

כשראינו מישהי שעומדת להתעלף היינו תומכות בה ועוזרות לה להגיע למפקד. ידענו- אם תחסר אחת- נענש כולנו.

פעם אחת חסרו שתי נשים במפקד. בחצר שבה נעשה המפקד פוזר חצץ דוקרני ואנו נאלצנו לכרוע על הברכיים עד שיימצאו השתיים. כרענו כך שעות על גבי שעות. איבדתי כל תחושה בגופי. הזמן חלף עבר והנשים עדיין לא נמצאו. ברכיי וכל גופי כאבו בצורה שאי אפשר לתאר. השמש כבר שקעה ואנו עדיין היינו על ברכינו בלי אפשרות לזוז אפילו מעט. חשתי מושפלת ובזויה. הדקות המשיכו לזחול. כל דקה נדמתה לי כשעה ארוכה ומתמשכת.

בעשר בלילה נמצאו שתי הנשים החסרות: האחת - מתה, והשנייה - חיה ומעולפת. רק אז התירו לנו לקום על רגלינו ולשוב לבלוק. על אף שסוף סוף יכולנו לזוז - לא נענה לנו גופנו. בקושי רב הצלחתי ליישר את רגליי המאובנות ולקרטע לעבר הבלוק.

כשסירים כבדים בידינו צעדנו יום אחד לעבר המחנה הסמוך. היה עלינו להעביר את הסירים המלאים למחנה השני. על רגלינו לא היו נעליים. לפתע חשתי צריבה ברגלי. בשניות התנפחה רגלי והפכה אדומה. כוויות קשות צרבו ברגליי וברגלי הבנות שהלכו עמי. התברר שבמחנה היו גם בנות נוצריות שנאסרו בגלל שהיו קומוניסטיות. הן שנאו את היהודים והתנכלו להם בדיוק כמו הנאצים. כיוון שהיו נוצריות קיבלו את העבודה

המועדפת במטבח. זמן קצר לפני שהיינו עוברות עם הסירים, נהגו לקחת גחלים לווטות מן המטבח ולפזר על האדמה. ימים ארוכים הלכתי ורגליי כואבות וצורבות. הדבר חזר על עצמו פעמים רבות ולנו לא נותרה ברירה אלא לצעוד על הגחלים ולסבול מכוויות.

היינו תמיד ביחד. אני, שלושת אחיותיי ובת דודתי. אחדות זו היא ששמרה עלינו בחיים. ידענו שלא נופקר. תמיד נדאג זו לזו ותמיד יהיה מי שידאג לנו. אם לאחת מאתנו אבד הלחם חס וחלילה או לחילופין נשפך המרק - היינו תמיד חולקות את השארית בינינו. לכל אחת נותר קצת פחות אוכל, אך העיקר שכולן יקבלו משהו.

לא רחוק מאתנו היה פיתוי גדול - גדר המוות. הגדר שסביבנו הייתה מחושמלת. נגיעה אחת בלבד - וזהו. נגמר הרעב, מסתיים הביזיון, ההשפלה, הציפייה האין-סופית למוות...

נשים רבות בחרו בכך. אי-אפשר היה שלא לקנא בהן. ברגע אחד עזבו את המחנה, את הייסורים הבלתי פוסקים ועברו לעולם שכולו טוב.

מעולם לא עלתה המחשבה הזו בראשי. לא יכולתי לעשות זאת. אחיותיי היו אחראיות עליי ואני הייתי אחראית עליהן. האחריות ההדדית הזו לא התירה לנו לחשוב על עצמנו. היינו יחד, ערבות זו לזו.

על הבית לא דיברנו. השתדלנו לא להזכיר אף מילה מעברנו. כשמילה מן העבר הייתה עולה, מיד היה פורץ עמה גם כאב נוראי שלא יכולנו לעמוד בו.

ידענו שאין לנו עתיד. בכל רגע אנו עלולות למצוא את מותנו. בכל רגע ממש. סלקציה אחת שלא נעבור – ונגזר גורלנו. הלא אי-אפשר לדעת מה יקרה בדקה הבאה... למרות זאת דיברנו מעט על העתיד. מה יהיה אם נשתחרר... מה נעשה באותו יום מיוחל... מה נאכל... הראש הבין היטב שאין טעם בדיבורים על המחר, אך הלב סירב להתייבש... תמיד נותרה בנו תקווה קלה שבקלות שפעם נטעם חיים אחרים. חיים של חופש וחירות. חיים שבהם אפשר לחשוב על המחר בלי פחד.

כשנאמרה בלחש המילה "מנגלה" או כשראינו אותו עובר במחנה, מיד היה לבי קופא. זה היה הדבר האיום ביותר. מי ישרוד אחרי הסלקציה שלו ומי ימות? מי יוותר ומי ילך? אני? אחיותיי? ביחד? לחוד? אימה נוראית הייתה אוחזת בי. היה זה אותו האיש שדיבר אל אמי בשקט ובנימוס, הבטיח לה שתפגוש שוב את בתה, ומיד לאחר מכן שלח אותה אל מותה...

יום אחד יצאנו אחותי מגדה ואני לעבודה. שתי אחיותיי האחרות נותרו בבלוק. הן היו חלשות מכדי שתוכלנה לצאת לעבודה.

"יש סלקציה." עברה מפה לאוזן השמועה הנוראה "יש סלקציה בבלוק." לא ידעתי מה לעשות. אנו כאן, מחוץ לבלוק, ואילו שתי אחיותיי המסכנות, שם, בסלקציה. תחושת אשם נוראית מילאה אותי. כיצד עזבתי אותן לבד? הלא לו היינו שם, מגדה ואני, היינו אולי יכולות להחביא אותן מאחורינו... לשמור עליהן. אנו חזקות יותר ואילו הן חלשות כל כך. מה יהיה?

הרגשתי כאילו שיתוק אוחז בי. ידיי וראשי הפכו כבדים מנשוא ופחד אימים אחז בי. האם אראה שוב את אחיותיי היקרות? האם יחכו לנו כשנשוב?

הזמן זחל בעצלתיים עד שיכולנו לחזור למחנה. רק כאשר לילה חשוך עטף את המחנה מכל עבר צעדנו אל הבלוק כשלבנו מפרפר. מיד כשנכנסנו הפנינו מבטנו אל מקומן של אחיותינו בחד נוראי. לרגע עצר הלב מלפעום.

אחיותיי היו שם. הסלקציה נעשתה בסופו של דבר בבלוק אחר. נשים מסכנות אחרות נשלחו אל מותן. אחיותיי עדיין היו עמנו.

אחותי הקטנה, לאה, הייתה בת ארבע עשרה וחצי. פינקנו אותה כאילו הייתה התינוקת שלנו. כל מה שיכולנו לעשות עברה – עשינו. למרות זאת, נראתה קטנה בהרבה מגילה והייתה חלשה וחיוורת. ילדים כמעט שלא היו במחנה. את הילדים שהצליחו בכל זאת לעבור את הסלקציות שמו בבלוק שתיים עשרה: בלוק הילדים. בלוק שנועד להשמדה.

לאה נאלצה להיפרד מאתנו ולעבור גם היא לבלוק שתיים עשרה, אך בכל פעם ששמענו על אקציה התגנבנו מהר לבלוק הילדים והעברנו אותה חזרה לבלוק שלנו, בלוק אחת עשרה. גם בלילה היינו מביאות אותה כדי שתישן אתנו. רק הנחמה של ה"ביחד" יכלה לתת לה ולנו מעט כוח לעבור את תהום האימים שנקראת "אשוויץ".

יום אחד, כשיצאנו מפתח הבלוק, מצאנו אישה שוכבת. סביבה נקוותה שלולית דם אדומה ובתוכה שכבה. כמה שעות שכבה כך, מפרפרת בין חיים למוות, כוחה הלך וכלה. לבסוף מתה. התברר שהאישה הצעירה שגרה עמנו בבלוק הייתה בהיריון. היא פחדה שהנאצים יגלו זאת ויחסלו אותה, לכן ניסתה להפיל את עובריה. אך הדימום לא פסק. היא ועובריה, שניהם גם יחד, לא זכו לחיות.

הגופה לא פונתה. ימים אחדים הושארה שם ואנו נאלצנו לראות אותה נרקבת מול עינינו בתוך שלולית דם. בכל פעם שנתקלתי בה הרגשתי גל אדיר של כאב וגועל. אישה זו הייתה אחת מאתנו, ואנו ידענו שגורל דומה עלול להיות גורלנו. המוות ניצב לרגלינו, מוחשי מתמיד. מביט אלינו מפתח הבלוק.

פעם אחרת נתפסה אישה שגנבה מעט לחם. הקאפו היהודייה הכתה אותה בחמת זעם. שוב ושוב. המקל שבידה הצליף שוב ושוב בפניה, בגופה ובידיה. היא שכבה על הרצפה ומגופה פרץ זרם דם. הקאפו לא הפסיקה. כשהקאפו התעייפה סוף סוף והלכה, נשארה האישה לשכב שם עד שמתה.

האם כל אחד יכול היה לעשות מעשה נורא כמו זה שהקאפו עשתה? האם היה זה הרעב והמצוקה שהובילו את הקאפו להתנהג ברשעות כזו או שמא רק באנשים מסוימים קיימת היכולת להתעלל כך באחר? שאלתי את עצמי. איני יודעת. עד היום אין לי מענה לשאלות שהתעוררו שם, באותה מציאות רחוקה והזויה.

יום אחד, בשעה שהעברנו סירים ממקום למקום בתוך אושוויץ, ראינו פנים מוכרות בין הנשים שניצבו מולנו. לא האמנו. הייתה זו אחותי הבכורה חנה. נפלנו בזרועותיה שמחות ועצובות גם יחד. חדות הפגישה נמהלה בצער על כך שגם היא, כמונו, הגיעה למקום הנורא הזה.

בשעה שאנו נלקחנו לגטו כבר הייתה אחותי חנה נשואה והתגוררה באזור אחר בהונגריה. לא ידענו מה עלה בגורלה. כעת, באותו מעמד מרגש, התברר שהגיעה לאושוויץ שישה שבועות אחרינו.

אחרי כמה דקות של שיחה קצרה נאלצנו להיפרד מאחותנו. כשנפרדנו לא יכולנו לשאת את המחשבה שהיא נמצאת לבד ומתגוררת במחנה אחר. הדבר היחיד שהחזיק אותנו בחיים היה הביחד, ארבע אחיות שנמצאות יחד. כיצד תוכל חנה לשרוד שם לבדה? מי יעזור לה בעת צרה? בשעה שהמרק נשפך לה? בשעה שהיאוש והעצב הופכים כבדים מנשוא? לא יכולתי לתאר לעצמי כיצד תצליח לעבור הכול לבדה. היה ברור שעלינו להעביר אותה אלינו בדחיפות.

ניסינו למצוא דרך לבצע את ההחלפה בכל דרך חוקית, אך לא הייתה אפשרות כזו. כיצד אם כן, נעביר אותה אלינו? חשבנו זמן רב ולבסוף מצאנו עצה: בבלוק שלנו הייתה ילדה שאמה הייתה במחנה של אחותי. האם ובתה השתוקקו זה זמן רב לחבור זו לזו. הייתה זו הזדמנות פז.

"חנה יקרה" כתבנו לאחותנו על גזע עץ קטן שמצאנו "אל תדאגי. בקרוב תוכלי לעבור אלינו. בבלוק שלנו יש ילדה שאמה מתגוררת במחנה שלך. בעוד ימים אחדים נעביר לך את הפרטים המדויקים על מועד ההחלפה והאופן שבו תיעשה". את גזע העץ שעליו חרטנו זרקנו מעבר לגדר. ידענו שאחד מן האסירים היהודים יבחין בו ויעביר אותו לתעודתו. למרות שלא היו כתובות מדויקות על ה"מכתבים", איכשהו תמיד הגיעו לתעודתם על אף שהדבר היה כרוך במאמץ עבור האנשים התשושים והמורעבים ששכנו במחנות.

מכתבים אחדים הוחלפו בינינו. כולנו היינו מלאות ציפייה ליום שחנה תעבור אלינו. התפללנו שההחלפה תעבור בשלום. בכל יום שבו נותרה לבדה הייתי נודדת אליה במחשבותי ומקווה ששלום לה.

לפתע קרה דבר מה בלתי צפוי. כל התכניות השתנו. הבלוק שלנו נסגר ולא יכולנו לצאת ממנו. נראה היה שמתכננים להעביר אותנו לעבודה ולכן החליטו לסגור את הבלוק סגירה מוחלטת.

לא ידענו מה לעשות. אחותי ציפתה נואשות להחלפה המיידית. רצינו לצאת מן הבלוק, לפחות על מנת להודיע לה שקרה משהו, אך הבלוק היה סגור ומסוגר. אף אחת מאתנו לא הורשתה לצאת. ימים אחדים חלפו עלינו, ימים מלאי ציפיה נואשת שהסגר יוסר, אך דבר לא קרה. אחרי ימים מעטים הגיע אלינו גזר עץ חרוט ששלחה אחותי:

"אחיותיי היקרות" כתבה לנו "מה קרה לכן? להיכן נעלמתן? אנא שלחו לי אות חיים. איני יכולה עוד להישאר כאן לבדי. אנא."

בזריזות כתבנו לה תשובה: "הבלוק נסגר. איננו יודעים מה יקרה. ייתכן שייקחו אותנו לעבודה. החזיקי מעמד. נקווה שבקרוב נוכל להיות יחד." כתבנו את שמה של אחותי על גבי המכתב ואת שם המחנה שלה והשלכנו את ה"מכתב" החוצה מן הבלוק בתקווה שיגיע לתעודתו.

בעקבות המכתב נודע לאחותי מדוע לא התקיימה ההחלפה. הימים חלפו עליה בציפייה דרוכה. היא קיוותה שהנה, עוד רגע ותהיה עמנו. אך הדבר לא קרה.

אחותי חנה נשארה באושוויץ. סמוך לראש השנה חלתה בדלקת אוזניים קשה ונאלצה ללכת למרפאה לבקש תרופה כלשהי. כשנכנסה למרפאה לא ידעה שיהא זה יומה האחרון. האיש שניצב מולה היה מנגלה. מאוחר מדי היה לנוס לאחור. האיש קר המזג והאדיב צד בעיני הנץ שלו ציד

מתאים לחיסול הבא.

באותו יום נעלמו עקבותיה של אחותי חנה. כמו הוריי, נשארה אף היא במשרפות אושוויץ ולא שבה אלינו עוד.

אנו נותרנו סגורות בביתן.

בתשעה באב שחל באותה שנה בשבת נפתחו לפתע דלתות הביתן ותכונה ערה החלה. נלקחנו ברגל מהבלוק שלנו בבירקנאו לעבר אושוויץ. המרחק בין שני המחנות היה כשלושה-ארבעה קילומטרים. כשהוציאו אותנו הייתה שעת לילה מאוחרת. בתוך החושך הכבד הבזיקו אלומות האור החדות שהקיפו את המחנה. רזות וחלשות צעדנו את המרחק שנדמה היה לנו ארוך מאוד, כאילו הולכות אנו לקצה העולם. לא ידענו לשם מה מובילים אותנו ולאן. לעבודה? או אולי אל תאי הגזים? כמו הלילה שהקיף אותנו כך צעדנו חסרות וודאות בתוך החושך. מעולם לא ידענו לאשורנו להיכן מועדות פנינו. המשכנו ללכת עוד ועוד כשמחשבות שונות מתרוצצות בראשנו. לבסוף, תשושות וחלשות, הגענו למקלחות באושוויץ. מים? גז? לא היינו בטוחות. שמועות על מקלחות גז ליוו אותנו באושוויץ, אך מעולם לא הצלחנו להאמין להן. עתה עמדנו מול המקלחות. הורדנו את בגדינו. מים קרים פרצו מתוך הברזים. זה זמן רב שלא התקלחנו. לאחר המקלחת קיבלנו בגד אחר "שהוגרל" מתוך ערימה גדולה של בגדים ישנים. המסע נמשך זמן רב. היינו חלשות וחסרות כוח. באותו יום לא קיבלנו כל אוכל ורק בלילה קיבלנו מעט מרק. היינו רעבות כל כך עד שנאלצנו לאכול את המרק למרות שכבר היה זה ערב תשעה באב (שנדחה באותה שנה משבת ליום ראשון).

למחרת בבוקר הורו לנו להוריד את בגדינו והצעידו אותנו לכיוון תחנת הרכבת. הלכנו עירומות. ידענו שהיותינו עירומות מבשר על דבר אחד בלבד: השמדה.

עתה הייתה בראשינו מחשבה אחת בלבד: הנה. הנה מגיע המוות. הנה הגיע הרגע שממנו יראנו כל כך.

גל של חולשה חלף בגופי. מעין הקלה מוזרה הציפה אותי. הנה, בעוד רגע יסתיים הכול. די לכאב, להשפלה, לרעב האין סופי. הכול ייגמר ואוכל לנוח. לעד. אך בד בבד צמחה בי גם איזו תשוקה פתאומית שביקשה: לחיות! לחיות! מין מקום נעלם שנדמה שכבר דעך, אך לפתע התעורר. לא למות. לחיות. עוד יום. עוד דקה. לרעוב, לסבול, העיקר לחיות. לחיות. קבוצת אסירים יהודים הגיעה ברכבת והיא חלפה על פנינו באטיות.

"שמע ישראל..." צעק אחד מהם בקול.

"שמע ישראל..." נשמעו קריאות מכל עבר. הגברים שבקבוצה נשאו תפילה כשראו אותנו צועדות. הם בכו לאביהם שבשמים. בכו את גורלם, את גורלנו, את כאבו של עמנו. צעקותיהם הנואשות הדהדו באוזניי והזכירו לי מי אני ולאן אני צועדת, בעוד אני ממשיכה לפסוע אל עבר מותי.

בלב נפחד הוכנסנו למקלחות. לא העזנו לנשום, חששנו מהגז שיתפשט בכל רגע ויביא עמו את קיצנו. עמדנו מכווצות וחסרות נשימה כשלפתע יצאו לתדהמתנו מים מן הברזים. מים אמתיים. לא האמנו. מקלחת! לא גז! מים! מים!

פתאום חזרה לפעם בנו תקווה. לאחר המקלחת קיבלנו בגדים. אך לא היו אלו בגדים סתם. היו אלו בגדים חדשים. לא בגדים שלבש מישהו אחר,

אלא בגדים חדשים ממש. עתה כבר היה ברור לנו שאנו מיועדות לעבודה. לא למוות כי אם לעבודה. הקלה גדולה שטפה אותנו.

קרונות בקר חיכו לנו על רציף הרכבת. בדיוק כפי שהיה כשהגענו לאשוויץ - גם הפעם נדחסנו שבעים נשים בכל קרון. למרות זאת לא היה צפוף כל כך. שוב לא היו בינינו זקנים ויולדות שהיה עלינו להתחשב בהם וגם אנו רזינו מאוד. או שמא עתה, כשכבר הורגלנו לצפיפות שהייתה במחנה, נדמה היה לנו שכאן ברכבת יש מקום בשפע?

מכל מקום, לא חשנו עתה את אותה הצפיפות שחשנו כשהגענו לאשוויץ. הבגד שעל גופנו היה דק ומתחתיו לא היה כל בגד אחר, אך למרות זאת, היה חדש לחלוטין! הרגשנו שמזלנו שפר עלינו. לא הומתנו, והנה אנו יוצאות מאשוויץ לדרך חדשה...

כשחילקו לנו מרק - לא אכלנו. חשנו שהתמלאנו בכוחות חדשים והחלטנו שכיוון שעדיין תשעה באב עלינו לוותר על המרק, את הלחם שניתן לנו שמרנו לערב. וכך יצאנו לדרכנו ברכבת.

מחנה העבודה

יומיים וחצי נסענו ברכבת. הרכבת חצתה את הגבול לגרמניה ונכנסה לאזור שנקרא "בוואריה". המחנה שאליו הגענו היה סמוך ל"דכאו". מחנה דכאו שימש מעין מפקדה ראשית של המחנה שלנו ששכן ליד העיר לנדסברג. הוכנסנו לצריף תת-קרקעי. על פני האדמה היו שתי שורות של דרגשים וביניהם מעבר ברוחב מטר אחד. דרגשים אלו היו המיטות שלנו.

ליד לנדסברג היה מכרה אבנים. היינו צריכות לחצוב באבנים בעזרת מכוש, להעביר אותן אל העגלות ולהובילן למקום אחר. רתמנו עצמנו לעגלות ושימשנו כסוסי משא. עבודה זו שעשינו נועדה לאפשר לגרמנים לבנות שדה תעופה.

הימים חלפו. העבודה הייתה קשה ומעבר לכוחותינו. רזות וצנזמות ניסינו למשוך את האבנים הכבדות הלוך וחזור, הלוך ושוב. הרעב היה בלתי פוסק, בדיוק כמו באושוויץ. כמו חיות היינו סוחבות את האבנים, מחשבתנו קהתה וכבדה ורק דבר אחד העסיק אותנו: אוכל. אוכל! איך לעבור את הרגע הבא. איך?! איך לשרוד כמה דקות עד שיגיע המרק הדלוח... כמה שעות עד שתגיע פרוסת הלחם הקטנה... ואיך, לכשתגיע הפרוסה המיוחלת אחזיק אותה בפה, ואאריך את מגעה עם הלשון עד שתיעלם לגמרי...

הרעב מילא את כל ישותנו, את דקותינו, את מחשבותינו. דבר לא היה בנו מלבד התשוקה לאוכל.

אך יחד עם זאת, חשנו הקלה בהשוואה למה שהרגשנו באושוויץ. מלאך

המוות, "מנגלה", לא הסתובב כאן בינינו כדי לבחור מי לחיים ומי למוות. אמנם מלאך מוות אחר היה כאן, אך לו לא היו פנים ולא גוף. חרש חרש היה אוסף אליו את הגוועים מרעב ומקור וגואל אותם מייסוריהם הממושכים. רוב המתים היו גברים. הם מתו בזה אחר זה, נפלו על הרצפה ולא קמו עוד. הנשים מתו גם הן, אך לא באותו הקצב, אלא מעט יותר. הן היו חזקות יותר. בנויות מטבען לסבל.

אלה שזכו לעבוד בקבורת המתים היו עטים על האנשים שזה עתה נפטרו. לעתים מצאו בבגדיי של המת חתיכת לחם קטנה תחובה בתוך מחבוא מאולתר, שארית בגד, נעליים... איזו שארית דלה שהפכה את המוצא אותה לעשיר לרגע. אנו הסתכלנו מרחוק וקינאנו בעשירים אלו.

הצלחנו לעקוב אחר הימים החולפים. ציינו לעצמנו את המועדים היהודים. היה זה סוג של קשר אל מי שהיינו בעבר, אל אבינו ואמנו שלא היו עמנו, אל כל מה שנותר מאחורינו.

תקופת החגים שהלכה וקרבה גרמה לנו להרגיש מועקה וייאוש רב מן הרגיל. כיצד נצליח לשמר, ולו במעט, את אוירת החג והמצוות? האם ראש השנה ויום הכיפורים יחלפו עלינו ככל יום אחר? האם נותר בנו משהו מעבר לרעב שאחז בכל ישותנו? טבעי היה שהגברים יעזרו לנו לציין את החגים ולשמור עליהם, אך במציאות שנוצרה היו הם במצב פיזי חמור כל כך שהדבר היה בלתי אפשרי. מצבם היה גרוע משלנו.

כשהגיע ראש השנה עבדנו כרגיל, כבכל יום אחר. הרגשנו שאנו חייבות בכל זאת למצוא דרך כלשהי לציין את היום הקדוש. אחותי הגדולה בלנקה

לקחה חתיכת פחם שמצאה, וכאשר איש מהממונים לא היה באזור, כתבה על שק מלט ישן את מילות התפילה שזכרה. בהפסקות הקצרצרות שהיו לנו בעבודה שימשה לנו "חזן". היא אמרה את מילות התפילה ושאר הנשים חזרו אחריה.

הייתה זו מעין נחמה במצב חסר התקווה שהיינו. קשר לעולם אחר שאליו היינו שייכים פעם. שביב נפש שעדיין התקיים וסירב לגווע. עשרה ימים לאחר מכן, ביום הכיפורים, סירבנו לאכול את המרק. הנשים כולן לא אכלו את המרק. כדי לא לאכול את המרק, האוכל העיקרי שלנו, היה צורך בכוחות בלתי רגילים, בתעצומות נפש ממש. כולנו היינו מורעבות עד אימה. למרות זאת – צמנו. במקום לאכול התכנסנו יחד והתפללנו לאבינו שבשמים שיוציא אותנו מן התופת הזו.

הגרמנים נזדעקו. עדיין לא קרה כדבר הזה שיהודי יסרב לאכול. הם חששו שמדובר במרד. הסברנו להם שיום צום הוא ליהודים. לאחר שהבינו שאין כאן מרד מאורגן הסכימו האחראים עלינו שלא לדווח לממונים עליהם שסירבנו לאכול.

כך, מיואשים ומורעבים, ניסינו להעלות זיכרונות ישנים מהעולם שחרב.

בחורף ירד הקור לכעשרים מעלות מתחת לאפס. אי-אפשר לתאר את הקור שחודר לגוף וצולף בו. עד המקום הסמוי ביותר מן העין, בקרביים הדקיקים ביותר היה הקור אוחז ולא מרפה. לילה ויום, באין לאן לברוח. חללי הקור והרעב הלכו והתרבו, מוטלים בינינו קשויי איברים וחסרי רוח חיים. האדמה עטתה עליה שכבת קרח קשה ואפילו בור אי-אפשר היה לכרות כדי להטמין את המתים הרבים שנוספו בכל יום. נאבקנו עם

האדמה הקפואה על מנת לבקע אותה, אך שכבת הקרח שכיסתה אותה הייתה נוקשה כל כך עד שלא הצלחנו לחדור דרכה. כדי לרכך את האדמה הסרבנית הותר לנו להדליק מדורה ליד ערמת המתים שהלכה וגבהה. אש! אש! אש שאפשר לעמוד לידה. מעט חום בקור האינסופי ששרר סביבנו.

המקום שבו בערה האש היה המקום היחיד במחנה שבו הצלחנו להפשיר מעט את איברינו הקפואים. רק את קצותיהם החיצוניים הצלחנו לחמם מעט כי בתוך הגוף היה הקור טמון עמוק, חודר ואינו מרפה. האש הבוערת אפשרה לנו להחם מעט את כפות ידינו ורגלינו. היה זה גם המקום היחיד שבו יכולנו לאכול מבלי לקפוא.

כשקיבלנו את האוכל שלנו היינו ניגשות למדורה, אלא שליד המדורה התגוללו גוויות רקובות למחצה, עיניים שלא נעצמו, ואיברים שנאכלו בלילה בשיניה של חיית בר מורעבת. ואנו נאלצנו לאכול בתוך ערמת המתים הזו. היינו נוגסות ומסתכלות סביב, בגוויות המביטות עלינו מן האדמה.

בתחילה ליוותה אותי תחושת גועל. היכן הם אותם הימים הרחוקים שבהם הובלתי ברכבת לאושוויץ ולא העזתי לאכול בגלל הצפיפות והסירחון? אך הלב הפך אטום יותר ויותר. אכלתי יום יום כשלצדי שוכבים מתים עשרות מאחיי היהודים. הפסקתי להרגיש.

על הגוויות הרבות שפכו גלוני כלור על מנת שהמתים לא יהוו מקור למגפות. גם היום, כשאני מריחה כלור או כשאני קרבה לבריכה מיד קמים ועולים לנגד עיניי גוויות של אנשים, פזורות, מביטות בי מתוך השלג.

"תגיד קדיש". ביקשה אחותי מיהודי שקבר את המתים בבור שהצלחנו לכרות למענם. באותו יום הפיל הקור חללים רבים מספור. האדמה כולה הייתה זרועה מתים שזה עתה קפאו למוות.

"קדיש?! הרים אליה האיש עיניים ריקות. "את התקווה אני מוכן לשיר. קדיש?! לא. אלוקים כבר אינו קיים בשבילי." הוסיף והשליך את המתים בזה אחר זה אל תוך הבור.

"סבוטאז! שימוש ברכוש צבאי!" קבע החייל הנאצי.

ארבעה בחורים יהודים בני שש עשרה עמדו לפניו. על ידיהם כפפות שהכינו לעצמם משמיכה על מנת להגן על ידיהם מהקור הבלתי נסבל. סבוטאז! מילה בודדת שמשמעותה מוות.

חבל התלייה כבר היה מוכן. כולנו, כל אנשי המחנה, זומנו כדי לראות כיצד משלמים על שימוש לא הולם ברכוש צבאי של הצבא הנאצי.

לא רציתי לראות זאת. השפלתי את עיניי. היטב ידעתי מי עומד שם: ארבעה בחורים צעירים שכל חטאם הוא שניסו לחמם מעט את גופם. ארבעה בחורים שתפרו לעצמם כפפות בד מאולתרות משמיכה ישנה.

אחד מהבחורים היה מכפרי. הכרתי אותו עוד מימי ילדותי. עתה עמדו לנגד עיניי ביתו שבכפר, אביו ואמו ואחיותיו. איך אוכל לספר להם על מותו? אם אחזור אני מן התופת, ואם יחזור מישהו מבני משפחתו, איך אוכל להסתכל בפניהם ולומר להם שעמדתי מנגד שעה שהוא נרצח בדם קר? איך?

האות ניתן. החבל התהדק באחת סביב צווארם המכווץ. עוד פרפור אחרון, ניד רגליים קופצני ונדם. ארבעת הבחורים נותרו תלויים, אך רוחם לא הייתה עמם עוד.

ברגליים לאות הלכתי משם.

כשחזרתי עם השחרור לכפר שבו גדלתי בתקווה למצוא ניצולים מכור האבידה הענק, מצאתי שם את אחותו של הבחור שנתלה. בכל פעם שנתקלתי בה חזר אליי שוב אותו רגע נורא. מחשבה צובטת פילחה אותי: מדוע אני שבתי והוא לא? מדוע הוא לא? מדוע אני כן? מדוע?

יום אחד הרגשתי כאב נורא בברך. הברך הייתה נפוחה מאוד וכואבת. בקושי יכולתי לעמוד על הרגליים. כדי להסתיר את מצבי תפסו אותי אחיותיי כל אחת מצד אחר ותמכו בי. כך הלכתי כברת דרך ארוכה מאוד אחוזה בזרועותיהן. רגליהן הדקות כמעט ולא עמדו במשא הכבד שנוסף להן. עצמותיהן בלטו מתוך גוף חסר בשר. אך כמוני, ידעו גם הן, שמי שמגיע למרפאה, ייתכן שלא ישוב עוד. הדרך מהמרפאה למחנות לעבודה, אהיה כשירה לדבר אחד בלבד – למוות. מחנה "דכאו" ניצב בסמוך ושימש תזכורת למה שעלול לקרות לנו באם לא נחזיק מעמד. את הנכנסים בשעריו לא זכינו לראות שוב.

נאבקתי ככל יכולתי כדי להכניע את הכאב בברך, אך בלא הועיל. לא יכולתי לעמוד על רגליי.

למחרת היה מפקד. כל מי שהיה מסתכל עליי, היה רואה שהברך שלי

נפוחה ביותר ומזוהמת. לא ידעתי כיצד אעבור את היום הזה, אפילו לעמוד לא הייתי מסוגלת. העדפתי לספר לממונים על מצבי מאשר לאפשר שהדבר יתגלה במפקד עצמו.

"אני לא מסוגלת ללכת." פניתי לאחראי ואמרתי בגרמנית.

האם ישלחו אותי למרפאה? מה יעשו בי? האם אאלץ להיפרד מאחיותיי? חיכיתי בדריכות למוצא פיהם של הקצינים האחראים.

אחד הקצינים שהיה רופא בחן את רגלי. הוא הוציא כלי מדידה שונים ואמד את גודלה של הברך המזוהמת. במשך דקות אחדות בחן אותה ולבסוף הורה לי להישאר בביתן לכמה ימים ולא לצאת לעבודה. הוא הסביר לי שעליי לקשור לרגל שתי תמיכות מעץ.

נשמתי לרווחה. איני צריכה ללכת למרפאה. קיוויתי שהמנוחה מהעבודה תאפשר לברך להחלים מהר יותר.

באותו יום קיבלנו זריקות נגד טיפוס. לאחר הזריקות יצאו כולן לעבודה ואני נותרתי בודדה בביתן. היחידה שנשארה גם היא בביתן הייתה מנהלת העבודה היהודייה. לאחר כמה שעות הרגשתי את השפעת הזריקה: לקיתי בתסמינים דמויי טיפוס. נאלצתי ללכת לשירותים לעתים תכופות מאוד. אלא שהשירותים היו בתוך בונקר תת-קרקעי, רחוקים מאוד, ואני לא יכולתי כלל ללכת על רגליי. היה זה אמצע החורף. בחוץ היה שלג לבן וקר שכיסה את המחנה כולו. לא הייתה לי ברירה. כרעתי על ברכיי, ברכי הכואבת נלחצה לשלג הקפוא, ואני זחלתי בשלג לעבר השירותים. התקדמתי כמו תינוק. צעד אחר צעד. השירותים היו רחוקים כל כך וכל גופי נרעד מהקור שהכה בי כששכבתי בשלג הלבן. ידיי קפאו ואיבדו

תחושה. הדרך הייתה ארוכה ואינסופית. לבסוף הגעתי לשירותים. אך עדיין נותרה הדרך חזרה. עקבותיי עדיין שקועים היו בתוך השלג כאשר סבתי לאחור וזחלתי שוב. ברגע שהגעתי לביתן שלי הרגשתי שבטני הומה ועליי לצאת שוב למסע הארוך שממנו שבתי זה עתה. וכך זחלתי שוב ושוב הלוך וחזור פעמים אחדות באותו היום.

במחנה נשארה רק המפקדת היהודייה, והיא לא עזרה לי כלל. אחרי כמה סיבובים אל השירותים ובחזרה נותרתי מוטלת על הרצפה חסרת כוחות וקפואה. לא יכולתי אפילו לאזור כוחות כדי לנסות לטפס אל הדרגש שלי. הייתי חסרת אונים. לא היה לי במה להגן על עצמי מפני הקור העז. בערב, כששבו אחיותיי מן העבודה, הן מצאו אותי שוכבת על הרצפה. הן העלו אותי לדרגש והביאו לי מעט אוכל.

לאחר כמה ימים כשהתאוששתי מעט, חזרתי לעבודה. לא יכולתי להרשות לעצמי להופיע מדי יום ברשימת החולים. זכרתי תמיד שמחנה "דכאו" שוכן קרוב מאוד. קרוב מדי. ואני, איני יודעת למה ואיך, עדיין רציתי לחיות.

המלווים שלנו בדרכנו לעבודה היו אנשי האס. אס. הם היו אכזריים ביותר. הם לא היססו להכות יהודי עד מוות או לירות בו בלי כל סיבה. למרבה המזל האחראים עלינו בעבודה היו בדרך כלל אנשים מבוגרים, אנשי חבל הסודטים שנחשדו בחוסר נאמנות לשלטון הנאצי. יכולנו לדבר אתם בשפתם, בצ'כית. רובם היו מבוגרים ואנושיים. פחדם מהנאצים הממונים עליהם גרם להם להתייחס אלינו בקשיחות, אך שלא בנוכחות הממונים עליהם נתנו לנו להבין שגם הם משועבדים לנאצים בעל כורחם.

אחותי הקטנה, לאה, הייתה חלשה מאוד ולא הצליחה למלא את תפקידה בעבודה. אנו, אחיותיה, דאגנו לחפות עליה ולהשלים את מה שלא עשתה. מנהלי העבודה שלנו העלימו מכך עין ולא דיווחו לממונים עליהם שאחותי אינה כשירה לעבודה. כך למעשה, הצליחה אחותי לשרוד בעבודת הפרך הקשה שהייתה מנת חלקנו.

הימים חלפו. הגענו למחנה בקיץ ועתה כמעט הגיע האביב. מבעד לגדרות המחנה ראינו טפטוף בלתי פוסק של אנשים בבגדים אזרחיים שהולכים מערבה. ככל שגדל זרם האנשים עלה החשד שאולי אלו הם חיילים גרמנים הנמלטים משדה הקרב בדרכם הביתה. לא היה לנו כל קשר עם העולם, כך שלא ידענו בדיוק מה מצבו של הצבא הגרמני במלחמה. תהינו כיצד מתקדמים הקרבות והאם יש סיכוי שהמלחמה תסתיים אי פעם ואנו נשחרר.

יום אחד גילינו על האדמה עיתון בגרמנית ש"שכח" שם מנהל העבודה הסודטי. קראנו מהר את הכותרות. לכאורה נדמה היה שהמלחמה מתנהלת כרגיל ושלטון הרייך בן אלף השנים עדיין עומד איתן. למרות זאת, כשהעמקנו לקרוא בין השורות, נודע לנו שהנאצים אינם מתקדמים על פי המצופה ותבוסה כבר מבצבצת בחזיתות השונות. מנהל העבודה רצה לעודד אותנו ולכן השאיר מאחוריו את העיתון. האם ייתכן שהמלחמה מתקרבת לסיימה?

כשראינו שוב את האנשים שהזדרזו לברוח מערבה ידענו בוודאות שאלו חיילים נאצים הנמלטים מהחזית.

על אף הסימנים המעודדים לא האמנו שנזכה לראות את יום השחרור. כל

יום הותיר אותנו חלשות יותר, רעבות יותר ומתות יותר. קשה היה להאמין שנשרוד אפילו את הרגע הבא. רצינו לחשוב על יום השחרור המתקרב, אך אפילו לכך כבר לא היו לנו כוחות. הרגשנו שקיצנו יגיע כנראה מהר יותר מן השחרור.

אחי ואחותי – מפגש

אחי הגדול ממני, יחזקאל, גויס אף הוא, כאחי השני, לשורות הצבא ההונגרי. כמו היהודים האחרים שגויסו נשלח אף הוא בלי נשק לחזית. תפקידו היה לאסוף את המתים ואת הנשקים שנותרו בשדה הקרב ולפרק שדות מוקשים.

תקופה ארוכה נלחם ושרד. לקראת סוף המלחמה, כשידוע היה שהרוסים מנצחים, נמלטו הוא וחברו היהודי מהצבא ונדדו בדרכים, מחפשים אחר מקום בטוח להסתתר בו עד תום המלחמה.

אך לאן ילכו? בכל מקום צדו יהודים, ולא היה אזור שאפשר היה להתחבא בו בבטחה. בצר לו שב אחי אל כפרנו הקטן. שבילים מוכרים קידמו את פניו. הריחות נותרו אותם ריחות, בתי הכפר נראו שלווים כפי שהיו בשעה שעזב, לפני זמן רב. אך אנו כבר לא היינו שם. לא אנו ולא היהודים האחרים שהכרנו. הכפר נדמה מוכר מאוד ועם זאת, כה זר. אחי צריך היה להיזהר מאוד ולדאוג שלא יזהה אותו אחד מהתושבים האנטישמים ויסגיר אותו לידי החיילים.

לבית אחד בלבד יכול היה לפנות. מכל אנשי הכפר היחידים שקיווה אחי שיעזרו לו היו שכנינו הגויים שהמשיכו לעמוד לצדנו גם בימים קשים. חברו של אחי נותר להתחבא בין העצים ואילו אחי גלש בחסות החשיכה דרך השבילים המוכרים לעבר ביתם של שכנינו הגויים. משהגיע לפתח הבית נעמד רגע. ידו היססה. האם לדפוק בדלת? כיצד יקבלו אותו? האם

יסכימו להלין אותו אצלם? ואולי יטמנו לו מלכודת ויסגירו אותו לצורך הנאצי? מי יודע לעת הזו, אם לנו הם או לצרנו?

נקישה קלה. השכנים פתחו את הדלת. לשנייה נאלמו דום ואחר חייכו בחום. נראה היה כי הם שמחים לראות ששלום לאחי. במהירות הכניסו אותו לביתם והחליפו עמו כמה מילים. אך לאחי לא היה זמן לשיחות בטלות. הוא צריך היה לשאול אותם שאלה דחופה:

"האם תסכימו להחביא אותי כאן?" שאל חרש.

להסתיר יהודי פירושו היה גזר דין מוות למי שייתפס.

"כן. תוכל להישאר אצלנו." הנהן בעל הבית. "הלא ידידים אנו משכבר הימים.

"אחי הישיר אליו מבט: "יש עמי חבר נוסף, יהודי. האם תסכימו להחביא גם אותו?"

בעל הבית השפיל מבטו: "בשבילך אנו מוכנים להסתכן, חברנו אתה. אך בשבילו... לא. לא נוכל."

שתיקה עמדה באוויר. אחי נאלץ להכריע. לא. הוא אינו יכול לעזוב לבד את חברו. במילים כנות הודה לשכנים על נכונותם להחביא אותו וחמק מן הבית במהירות חזרה אל תוך החושך.

ביחד המשיכו אחי וחברו לנדוד ממקום למקום, להתחבא ולנוס. הידיעות שהרוסים כבר קרובים מאוד חיזקו את רוחם. עוד יום ועוד יום הסתתרו ביערות ונסו. נזהרים שאיש לא יראה אותם. מלקטים בחשאי אוכל בצדי דרכים.

השחרור כבר היה קרוב מאוד. הגרמנים נראו מבולבלים וחסרי סדר. בעלות הברית הדפו אותם וניצחונם נראה באופן. אחי וחברו נפגשו עם כמה חברים נוספים ויחדיו ניסו להעביר את הימים שנותרו עד יום השחרור המקווה. הם נעו ונדו בדרכים, רעבים ועייפים, מתחבאים מאימת הנאצים שעדיין חיפשו יהודים נמלטים.

זמן רב קודם לכן ניסתה אחותי חיה להתחבא בבודפשט. היא הצליחה להשיג ניירות מזויפים ובעזרתם הסתדרה חודשים אחדים.

יום אחד עצרו אותה חיילים נאצים. המראה הכהה שלה משך כנראה את תשומת לבם, והם פנו אליה וציוו:

"תעודות." הורו לה והושיטו את ידם כדי לקבל את התעודות.

לבה של אחותי פעם בחוזקה. היא ניסתה להעלות על פניה הבעה אדישה והכניסה את ידה אל התיק כדי להוציא את התעודות. החייל עיין בתעודות: "מה שמך?" שאל.

אחותי היססה לרגע ואחר אמרה את שמה הבדוי. החייל הסתכל שוב בתעודות. הזיוף לא היה מקצועי מספיק. החייל אמר משהו לחבריו. תוך שניות הייתה אחותי אחוזה בידיהם.

זמן מה שהתה במחנה שאליו העבירו אותה הנאצים, אך תבוסת הגרמנים כבר החלה לתת את אותותיה. הגרמנים נטשו את מרבית המחנות והחלו להצמיד את היהודים בצעדת המוות. אחותי צורפה לצעדה. הגרמנים לקחו את הפליטים שנותרו ממחנות הריכוז והצעידו אותם מהונגריה לאוסטריה ברגל, חודשים ארוכים בלי מים, בלי אוכל ובלי לאפשר להם הפוגה קלה. כך הלכו יום אחר יום. את המתמוטטים שנפלו בצדי הדרך,

השאירו לנפשם מתים או גוססים. כדי לוודא שלא יקומו עוד, דרסו אותם בעזרת הטרקטור הגדול שנסע בסוף שיירת ההולכים.

כמו כולם, צעדה גם אחותי באותה צעדה. צעדה וצעדה. את כל הדרך מהונגריה כבר הלכו, לילה ויום, ועתה היו בתוככי אוסטריה. עד לאן שאלו הצועדים את עצמם? גרונה של אחותי ניחר מצמא אין קץ. חודשים ארוכים שלא ניתנו להם מים. אם ירד עליהם גשם הייתה זו ברכה. הם פרשו את ידיהם הצנומות לאסוף אליהם מעט מים. גופה הלך והתדלדל ולא נותרו בה אלא עצמות ועור בלבד. זמן רב כל כך בלא אוכל... רגליה היחפות דרכו על קוצים ואבנים ורק מטרה אחת ניצבה מולה: ללכת, ללכת, לשרוד. עוד יום ועוד יום.

אך כוחה לא עמד לה. היא התעלפה ונפלה בצדי הדרך.

קולות נפץ נשמעו מרחוק. מטוסים חלפו בשמיים.

להמשיך ללכת. הורו הגרמנים. בעלות הברית כבר ממש כאן. יש למהר... אפילו לדרוס את אחותי בטרקטור לא היה פנאי והיא נותרה מוטלת על האדמה הקרה.

באותו רגע ממש עברו לא הרחק משם אחי יחזקאל וחבריו שנמלטו מן הצבא. הם ראו את קבוצת היהודיות ההולכות וכושלות נעלמות מן האופק. לאחר שהתרחק מצעד האימה שהובילו הנאצים התקרב אחי למקום. על האדמה הייתה מוטלת בחורה מחוסרת הכרה. מבלי לחשוב יותר מדי הרים אותה בזריזות על גבו ונשא אותה עמו למקום נסתר. גם הוא היה רזה וחלש מימים אין ספור שעברו עליו בלי אוכל, אלא שלא יכול היה לנטוש שם את הנערה הגוססת. משמצא מקום חבוי הוריד

את הנערה מגבו והניחה על האדמה. הנערה שכבה על גבה. עתה ראה לראשונה את פניה. הוא התבונן בה היטב, כלא מאמין. לא ייתכן, חשב לעצמו, כשבחן שוב ושוב את הפנים שאותן לא ראה זמן כה רב. אמנם היו הפנים רזות יותר עתה, צנומות וחיוורות, אך בכל זאת... נדמה היה שזהו חזיון תעתועים. האם ייתכן? האם ייתכן שזהו...?

הבחורה התאוששה. משחש גופה שוב את מגע האדמה, פקחה עיניים מעורפלות והביטה אל הבחור שגחן לידה. עיניו הביטו בה, קרובות. האם היא מדמיינת? לא ייתכן. לא. לא. הרי לא ייתכן שזהו...

אחותי נגעה בידו של אחי לוודא שאינה חולמת. שנים שלא נפגשו. מאז נלקח אחי למחנה. דמעות זלגו מעיניהם.

כל הלילה ישבו ודיברו. דיברו ודיברו. שניהם ידעו שמשפחתנו נלקחה לאושוויץ. כל אחד מהם חשב שהוא היחיד ששרד ממשפחתנו הגדולה, מכל האחים, האחיות וההורים. והנה, פתאום... שוב ושוב הביטו זה בזה, לאמת שאינם חולמים.

כך נפגשו אחי ואחותי אחרי שנים שלא התראו. אך הפגישה הייתה קצרה. עם שחר נאלץ אחי להמשיך במנוסתו. בלב כבד נפרד מאחותי ופנה הלאה.

יום למחרת שוב היה אחי רעב מאוד. רעב כל כך. איך יוכל להמשיך במנוסתו בלא מעט מזון? אך כל מזון לא היה לו. זה חודשים שלא אכל דבר מה ראוי. גופו היה חלש מהמנוסה הממושכת והרעב הנוגס. אין הוא יכול להמשיך כך. אחי הביט סביבו. האם יקרה בדרכו דבר מאכל? אך לא. רק עשב וצמחים שוטים הצמיחה האדמה. בצר לו התכופף וקטף צמח

ירקרק על מנת להכניסו לפיו היבש.

ירייה פילחה את האוויר. אחי נהרג במקום מרובהו של חייל נאצי שעמד לא הרחק משם.

ביום שלאחר מכן שוחרר האזור. הרוסים הגיעו והנאצים ברחו. אחי כבר לא היה בין החיים כדי לחגוג את הניצחון.

אחותי הייתה חולה מאוד ואיבדה שוב את הכרתה. היא שכבה על האדמה מפרפרת בין חיים למוות. כשפקחה בפעם הבאה את עיניה מצאה עצמה בבית החולים. עד היום לא נודע כיצד הגיעה לשם. כנראה שלאחר השחרור מצא אותה מישהו והביא אותה לבית החולים. ימים ארוכים נאבקה על חייה. רופא צרפתי שעבד בבית החולים עודד אותה וטיפל בה במסירות שעה אחר שעה. מעט מעט התאוששה. חודשים עברו עד שעמדה על רגליה ויצאה מבית החולים.

ימים על גבי ימים הייתה אחותי שבה ומשחזרת את אותה הפגישה עם אחינו. האם הייתה באמת? ואולי היה זה רק חזיון שווא מבין דמדומי מוות?

הפגישה אכן התקיימה. העידו על כך גם חבריו של אחי שפגשנו לאחר השחרור. אחי ראה אותם לאחר המפגש המפליא עם אחותי חיה וסיפר להם על כך.

טרם מותו זכה אחי להיפגש אם אחותנו והותיר לנו עמה דרישת שלום אוהבת.

השחרור

יצאנו לדרך. לא ידענו לאן מועדות פנינו. פשוט הלכנו. נדמה היה שזה הסוף, אך לא ידענו סופו של מי קרוב יותר, שלנו או של המלחמה. מחנה "דכאו" קיבל את פנינו. אם כן, נמות לפני שתסתיים המלחמה, חשבת לעצמי. אך עוד אנו עומדים להיכנס בשערי המחנה, נחסם לפתע השער בפנינו.

"אין מקום" אמר השומר לחיילים המלווים אותנו. "המחנה מלא."

בלית ברירה המשיכו החיילים בדרכם ואנו עמם. מאוחר יותר התברר לי שיהודי מבין תושבי מחנה דכאו אמר לשומר: "אתה יכול להרוג אותנו. כן. מאומה לא יקרה אם תהרוג עוד כמה יהודים. אך דע לך – האמריקאים נמצאים כאן. ממש כאן בשערי המחנה. בעוד שעות מעטות ייכנסו למחנה וינקמו באחראים לכל ההרג שהיה כאן. מבטיח אני לך שאם תפסיק את ההרג – אדאג לך שלא תיענש עם שאר השומרים."

השומר הביט בעיניו של היהודי. הוא ידע שהאיש צודק. האמריקאים וחיילי בעלות הברית היו קרובים מאוד. קרובים מתמיד. הוא חשב רגע ואז הסכים לעסקה. כשאנו הגענו לשערי דכאו סירב להכניסנו בתואנה שהמחנה עמוס.

כפי שצפה אותו יהודי, תוך זמן קצר הגיעו חיילי בעלות הברית ושחררו את המחנה. השומרים והחיילים נלקחו למאסר. היהודי עמד בדיבורו. הוא ארגן לחייל מדי אסיר מפוספסים ובעזרתם הצילו.

אך אנו עדיין היינו בדרך. הולכים לעבר שום מקום. הולכים והולכים. מטוסים אמריקאים חגו ממש מעל ראשינו והפציצו אותנו ואת שומרי האס. אס שהלכו לצדנו. הגרמנים נסו בבהלה לצדי הדרכים, ואילו אנו נופפנו לטייסים בידינו.

למרות זאת, עדיין לא שוחררנו. חיילי האס. אס. הלכו לצדנו אוחזים בידם רובים דרוכים. בשעת הפגזה נעלמו לרגע, אך מיד שבו לעמדתם. הלכנו כל היום, בלי הפוגה. עברנו ממקום למקום כשאיננו יודעות מה היעד הבא והאם יש בכלל יעד כזה. לאן לוקחים אותנו? האם לוקחים אותנו למקום כלשהו או שמא נלך ונלך עד שנמות? בתחילת הדרך ניתן לנו מעט לחם, אך הלחם היה עבש ורקוב וכשניסיתי לחתוך ממנו חתיכה הפך לאבקה ירוקה שהתפוררה בין ידיי. הרעב היה אין סופי. מנקר בלא הרף בראש ובבטן. מים השגנו בצדי דרכים. היה זה חודש אפריל והשלגים שהפשירו זרמו עתה ויצרו שלוליות קטנות.

הייתי עייפה כל כך. עייפה מאוד. אינני זוכרת האם גם בלילה המשכנו לצעוד או שמא רק ביום. האם היו לי נעליים בכלל או שמא הלכתי יחפה? כל הזמן ליוו אותנו הפצצות רועמות של מטוסים שחגו מעלינו. הייתי תשושה כל כך עד שנרדמתי תוך כדי הליכה ורק לעתים, כשנעצרה לפתע השיירה, התעוררתי בבהלה, פקחתי את עיניי וניסיתי להבין היכן אני.

השומרים הגרמנים נלאו גם הם מההליכה הבלתי פוסקת. הסדר הנאצי החל להתערער וגם לחיילים עצמם כבר לא נותר כמעט אוכל. גם הם עייפו. על מנת שיוכלו החיילים לנוח נכנסנו למחנה נטוש של נוער היטלראי ובילינו בו את הלילה.

היה זה בוקר ה- 1.5.1945.

כשהתעוררתי בבוקר ראיתי סביבי חיילים במדי הצבא האמריקאי. יום השחרור הגיע. החיילים הביטו בנו, עיניהם קרועות לרווחה. היינו שלדי אדם, שבורים ורצוצים ומזי רעב. האם היינו חיים? מתים? קשה מאוד היה לדעת.

בהינו בחיילים מעם הרצפה, חסרות כוח לזוז או לומר דבר מה. החיילים הביטו בנו המומים. דומה שלא האמינו שאנו אכן אנשים, בשר ודם. לחלקם ניגרו דמעות מן העיניים. האמנם? חשבו, האמנם יכול אדם להגיע לשפל מדרגה כזה? לעליבות כזו? האמנם תיתכן מציאות כזו בעולמנו?

שכבנו על האדמה. לא יכולנו לשמוח. כל כך הרבה זמן חשבנו מה יקרה כשיגיע היום המיוחל שבו נשחרר ואילו עתה – לא נותר בנו כוח. לא נותר בנו כוח להרגיש, לחייך, לחוש. כל מה שרצינו היה להמשיך להתקיים עוד רגע אחד. רק עוד רגע אחד. ולאכול. רק לאכול. לאכול דבר מה קטן, ולו הקטן ביותר, ובלבד שיהיה משהו שיימלא את הגוף חסר החיים שבו עדיין שכנו.

החיילים, בעיקר הכושים שביניהם, השתוקקו לעשות משהו למעננו. הם שלפו מבגדיהם שוקולד או ביסקוויט והגישו לנו. חלקם פתחו את מנות הקרב ונתנו לאחדות מאתנו.

אך לרובנו לא היה מה לאכול. רק מעטות מאתנו קיבלו משהו קטן להכניס לפה. ברגליים כושלות הלכנו לחפש במטבח אוכל, אך לא מצאנו דבר. בכל מקום חיפשנו מזון בלא הצלחה. ריח בשר צלוי ומגרה עלה לפתע

מאי שם. נדמה היה לי שזהו ריח של כותלי חזיר, אך באותו רגע כלל לא אכפת היה לנו. רק לאכול... לאכול...

במקום כלשהו מצאו הנשים בשר ועתה צלו אותו על האש. הן תחבו ידיהן אל תוך הבשר, דחפו חתיכות בשר גדולות אל תוך גרונו המצומק. הריח עלה באפי, חי ומגרה...

אך אחותי הגדולה לא הסכימה.

"אסור לנו לאכול." אמרה תוך שאנו מתבוננות בכמיהה בנשים שמכניסות לפיהן עוד חתיכה מהבשר המבושל "אם נאכל עתה מאכל שאינו מתאים למצבנו – נמות."

הריח היה חזק, מפלס לו דרך מהנחיריים אל תוך הבטן המתעוררת לחיים. ידענו שאחותי חכמה. ידענו שהיא צודקת. מערכת העיכול שלנו הייתה צמוקה ומנוונת מרעב של ימים אין ספור. אסור היה לנו לאכול מן האוכל הטרי שהתבשל מול עינינו. הסבנו את ראשינו והלכנו משם כדי שלא נצטרך להתמודד עם הפיתוי הנורא.

למחרת היה המחנה כולו זרוע מתים. הבשר לא יכול היה להתעכל בבטן הצמוקה כל כך של הניצולים. אחותי צדקה. רוב האנשים שאכלו – מצאו שם את מותם.

חיפשנו אוכל. אוכל. לא היינו מסוגלות לשמוח ולא לדבר, רק אוכל פשוט הוא שהעסיק אותנו באותה שעה. כמעט באין כוח פנינו לבתים הסמוכים למחנה. הדיירים הגרמנים של הבתים נמלטו מפחד מפני האמריקאים. נכנסנו לבתים הנטושים, פתחנו ארונות, חיפשנו מזון או מרתף שבו נוכל

למצוא דבר מאכל כלשהו, אך אפילו שם לא היה אוכל. המלחמה הותירה אפילו את הגרמנים ריקים מכל. לבסוף פנינו לשדה, שם עדיין היו תפוחי אדמה. חפרנו בידינו באדמה, הוצאנו את תפוחי האדמה ושבנו למחנה. במחנה בישלנו אותם ואכלנו.

כך חלפו עלינו כמה ימים. תפוחי האדמה היו המזון היחיד שנכנס לבטננו.

האם כך חווינו את השחרור? אני חושבת היום ומנסה להיזכר. האם לא התרגשנו? צחקנו? הודינו לבורא עולם על גאולתנו? אך לא. נדמה לי שלא. כי הלא גם אחרי השחרור – עדיין לא שוחררנו. נותרנו כלואות בתוך הרעב, בתוך הפחד, בתוך המראות שנשאנו עמנו מהחודשים האחרונים. אי-אפשר בן רגע להשתחרר מן העבר, מן הזיכרונות. עתה, שנים רבות כל כך לאחר השחרור, אני יודעת ששחרור אמיתי אינו קיים עבורי עוד. בכל מקום אני נושאת עמי את עברי שאינו מרפה ממני.

לאחר ימים אחדים הודיעו שלטונות המחנה האמריקאים שכל מי שנרשם כצ'כוסלובקי יכול לחזור לביתו.

בדרך הבייתה

היה ברור לנו שעלינו לשוב הביתה. מהו אותו הבית שאליו אנו עתידים לשוב עתה, לא ידענו בבירור, אלא שהיה זה הבית היחיד שהיה לנו מעודנו. נותרנו אני, שלוש אחיותיי ובת דודתי. היכן אבי ואמי? היכן שני אחיי? היכן שתי אחיותיי הנוספות?

במהלך התקופה שבה שהינו במחנות שמענו על משרפות, על תאי גזים, על חיסול המוני. ראינו מתים מוטלים בכל מקום, אנשים שנעלמו ברגע אחד, ולמרות זאת – לבנו לא נתן לנו להאמין. כיצד? האם ייתכן שאנשים כמו אבא ואימא ייעלמו פתאום מן העולם?

אך כעת כשעמדנו לשוב הביתה, כבר כמעט נדמו התקוות. השלמנו עם המציאות. ידענו שאבינו ואמנו הלכו לבלי שוב. אולי בסתר לבנו עדיין נותרה איזו תקווה עמומה, מסרבת להיכנע, תקווה שהנה, אנו נשוב הביתה והם יצפו לנו שם, כבימים ימימה... אך לא נתנו לתקווה זו מקום רב בלבנו. העולם היה עתה מקום אחר. חסר וריק. ואנו לא יכולנו לחלום חלומות חסרי שחר.

למרות זאת, בזכות אותה התקווה שלא כבתה יצאנו לדרכנו הביתה. היה עלינו לבדוק מה נותר מאותו בית. עלינו על משאיות שסיפקו האמריקאים. במשאיות היו בנות נוספות שרצו להגיע לצ'כוסלובקיה. בתום נסיעה ארוכה הורידו אותנו המשאיות בעיר "פילזן", אחת מערי צ'כיה שהתפרסמה באותה עת בזכות מפעל הבירה הגדול שלה. המשאיות נסעו לדרכן, ואנו נותרנו לבד, חבורת בנות קטנה בלי כסף ובלי מזון.

רצינו להמשיך הלאה, לכיוון סלובקיה, אך כל מסילות הרכבת הופצצו ולא ידענו כיצד נוכל להתקדם. עדיין היינו ב"פילזן" תוהות כיצד להמשיך כאשר לפתע הגיחו לעברנו כמה חיילים רוסים. החיילים היו גם הם הלומי מלחמה וקרבות ואכולי געגועים. הימים הארוכים מחוץ לביתם הפכו אותם לחיות טרף אלימות. הם קרבו אלינו. היינו חסרות הגנה. לא ידענו כיצד להרחיק אותם מעלינו. היינו פליטות חלשות וחסרות בית. למזלנו, מן העבר השני הגיעו לפתע כמה בחורים יהודים שהבינו שעליהם לגונן עלינו. הם החליפו כמה מילים עם החיילים הרוסים והללו הסתלקו. נשמנו לרווחה.

המשכנו ברגל. הדרך הביתה עדיין הייתה ארוכה והמרחק רב, אך לא נותרה לנו ברירה כי אם להמשיך ללכת. לא היה לנו כסף, לא היו בגדים פרט לבגד האחד שאותו לבשנו, אינני זוכרת אם היו נעליים... אך אנו הלכנו. בדרך אספה אותנו איזו עגלה עם סוסים שקידמה אותנו מעט. ואחר שוב- ללכת. היינו חלשות כל כך. עדיין רזות, שערותינו כמעט שלא צמחו מאז שגילחו אותנו. כאשר הגוף מורעב, אף השערות אינן צומחות. עדיין התנדנדנו בין חיים למוות.

בדרכינו ראינו מנזר. רעבות כל כך היינו, קיוונו שיתכן שהמנזר יעניק לנו מעט אוכל ויאפשר לנו מנוחה קצרה.

"מניין אתן?" שאלה הנזירה שפתחה בפנינו את השער הגדול וראתה נשים גלוחות שיער ושדופות עומדות לפנייה.

השפלנו מבטינו לעבר בגדנו הבלויים. הופתענו מהשאלה, וכי מי עוד יכולנו להיות?

"יהודיות אנו. שבנו מן המחנות." גמגמנו.

הנזירה הכניסה אותנו. הנזירות האחרות קיבלו אותנו בחיוך חם. הן עטפו אותנו בדאגה, נתנו לנו להתרחץ והעניקו לנו אוכל ומקום שינה. מיטה של ממש קיבלנו, ועליה סדין ושמיכה להתכסות בה. חשנו בטוחות. זה זמן רב שלא טעמנו טעם של בית או של מקום מקלט. עתה יכולנו להרפות מעט ולאגור כוחות. אכלנו, ישנו ונהנינו מהעולם השקט שאפף אותנו. לא רק כוחותינו שבו אלינו במעט, גם האימון בבני אדם חזר. סוף סוף פגשנו אנשים שרצו להיטיב עמנו. הנזירות חלקו עמנו את מעונן ומזונן רק כדי לעזור לנו. הפחד הגדול מפני העולם שסובב אותנו פג מעט. השתוקקנו לשוב ולהאמין בעולם שסביבנו.

פעמון הכניסה למנזר הדהד בקול.

"יש כאן בחורות יהודיות?" שאל בחור רזה שעמד בפתח.

הנזירה הנהנה בראשה בשתיקה וקראה לנו לבוא. לא הכרנו את הבחור. הוא סיפר לנו שזה עתה שוחרר מן החזית הרוסית והוא מחפש קרובות משפחה. בין הניצולים פשטה השמועה שבמנזר מתגוררות ניצולות אחדות.

"האם אתן מכירות את רוזי שטיין?" שאל.

לא. לא הכרנו אותה. "מאיין אתה?" שאלנו.

לאחר שהשיב לנו, שאלנו אנו על אנשים שהכרנו מהאזור שבו גדל הבחור. שמות מן העבר עלו. ציפיה למישהו שעוד נותר בחיים. לשווא. כמעט ולא ניתן היה למצוא מישהו שניצל. שוחחנו עוד זמן מה ואחר פנה הבחור ללכת.

בכל יום הגיעו עוד ועוד בחורים שחיפשו אחיות או קרובות משפחה אחרות. הם הגיעו מן המחנות, מיערות הפרטיזנים, מהשבי הרוסי. כל אחד מהם היה עבורנו הזדמנות לברר על העולם שנותר בחוץ. האם מישהו עדיין חי, ואם לא – היכן מת... משיחות אלו נודע לי שבמחנה העבודה בלנדסברג, המחנה שבו היינו כלואות, אספו את החלשים והמתים אל תוך צריף סגור ואחר הציתו אותו. דבר זה קרה ממש כשעזבנו את המחנה. הידיעה הזו הלמה בי. חשתי שרק בחסדי שמים ניצלנו אני ואחיותיי מגורל אכזר כל כך.

המבקרים הרבים שהגיעו הפרו את שלוות המנזר השקט. הנזירות לא הבינו על שום מה ולמה מגיעים לכאן בחורים רבים כל כך. הן לא הבינו שהמגיעים למנזר הינם שברי עם המחפש דרך להתאחות מחדש.

"עליכן לעזוב את המנזר" אמרה הנזירה "אין זה ראוי שלמנזר יגיעו גברים." הודינו בחום לנזירות הטובות שטיפלו בנו בשבועיים האחרונים. ממילא היה בכוונתנו להמשיך הביתה. עתה חשנו חזקות מעט יותר.

המשכנו ללכת ברגל. מדי פעם העלו אותנו עגלות עם סוסים או משאית חולפת. בלילות ישנו על האדמה כנוודות. אחרי צעדה של ימים אחדים הגענו לברטיסלאבה, בירת סלובקיה. בברטיסלאבה כבר פעלו רכבות. העומס על הרכבות היה עצום. מכל עבר זרמו פליטים, חיילים השבים הביתה מן המלחמה ושבויים. רצינו להגיע לבודפשט, לחפש דודים וקרובים אחרים שקיווינו שניצלו, אך בכל לילה יצאה רק רכבת אחת לבודפשט והרכבות היו כולן עמוסות מאוד. אנשים ישבו גם על הגג וגם על המדרגות ולנו לא נותר מקום. לבסוף, לאחר ציפייה של ימים אחדים

הצלחנו לעלות על הרכבת. הצפיפות הייתה רבה כל כך עד שלא מצאנו זו את זו. הייתי לבד. אחיותיי נעלמו מעיניי בתוך ההמולה. כשהגענו לבסוף לבודפשט התאחדנו, אך לתדהמתנו גילינו שאחת מאחיותינו לא ירדה עמנו מהרכבת. היינו אחוזות חרדה. היכן היא? מה קרה לה? האם בכלל עלתה על הרכבת? למזלנו, הופיעה אחותי למחרת. התברר שלאחר שעלתה לרכבת שלנו והתיישבה על המדרגות הצליח מישהו להוציא אותה החוצה ולתפוס את מקומה. שוב היינו יחד.

בבודפשט נותרו בחיים יותר ממחצית מהיהודים שהתגוררו בה לפני המלחמה. קיווינו שקרובי משפחתנו יהיו ביניהם.

דפקנו על דלת הבית של דודנו. בחור רזה מאוד ולא מוכר פתח בפנינו את הדלת.

הבטנו בו והוא הביט בנו.

"אנו בנות משפחת קליין" אמרה אחותי לבחור הזר "אנו מחפשות את דודנו."

"רק אני נותרתי." אמר הבחור.

כל כך השתנינו עד שאנו לא זיהינו את בן דודנו והוא לא זיהה אותנו. כשנכנסנו לביתו סיפר לנו שהוריו הסתירו בביתם יהודים. כשנודע הדבר ניסו לברוח לברטיסלאבה ושם נתפסו ונשלחו יחד אתו ועם אחותו לאושוויץ. הוריו ואחותו הושמדו מיד באושוויץ ועתה נותר רק הוא, בודד בעולם.

עוד אנו מדברים עמו נכנס אחד מדודיו, אחי אמו שהגיע לבודפשט לפנינו. הדוד, אשתו ושני ילדיו ניצלו. עתה עמדו לפנינו לפתע ילדים. ילדים יהודים! התרגשות עצומה אחזה בי. ילדים יהודים! עדיין יש בעולם ילדים יהודים. ניצוץ תקווה רגש לפתע. האם ייתכן שיש עתיד? האם ייתכן שעדיין יש ילדים יהודים שיוכלו להקים דור חדש? היה זה מחזה נדיר כל כך לראות ילדים יהודים עד שעניי לא הצליחו לשבוע מלהביט בהם. שוב ושוב הזנתי את עיניי בפלא. ילדים יהודים!

בן הדוד הציע לנו להישאר ללון בביתו. משפחות נוספות לנו שם גם הן. פרשנו שמיכה על הרצפה ונשארנו שם כמה ימים. ארגוני חסד יהודים ארגנו מטבח כשר והעניקו אוכל לפליטים. כל הקהילה היהודית שנתרה בבודפשט התארגנה על מנת לעזור לניצולי המחנות שהגיעו מכל האזור לחפש קרובי משפחה.

לאחר שנרשמנו בכל מקום אפשרי כדי להודיע שנותרנו בחיים המשכנו בדרכנו הביתה. הממשלה ההונגרית ניסתה לכפר על מה שעשתה ליהודים ונתנה נסיעות חינם ברכבות לפליטי מחנות המוות. נסענו לעיר "שטוראליה- אויהל". העיר שבה מוקם בזמנו הגטו שלנו. המראות המוכרים של עיר המחוז נתנו לי תחושה מוזרה של בית.

אך עם זאת, לא היה זה עוד ביתנו כלל. כאן כלאו אותי. מכאן לקחו אותי בכוח. הבתים העומדים עתה לצדי היו עדים אילמים לכל מה שקרה. גם האנשים שבתוכם. אם כן, היכן הוא ביתי? ומדוע, למרות כל הצער, מתעוררת בי לפתע תחושה מתוקה של בית? מחוזות ילדותי עדיין דיברו עמי בשפתם הרחוקה, שפה שבה לכל בניין, לכל צליל, יש מקום משלו,

אך הלב נותר מר ומכל פינת רחוב זעקו אליי פניהם של אלו שהיו ואינם עוד.

טיפסנו ברגל לעבר הכפר. דרך אחרת לא הייתה להגיע אליו. הלכתי בלא נעליים את חמישה עשר הקילומטרים עד לכפר ילדותי "נוג'קוושד".

בבית

אותם בתים שלווים, אותו אביב שכבר החל לפרוח. ולמרות זאת, אנו פוסעות ברחובות הכפר כזרות. לגופנו תלבושת מוזרה, שערותינו קצוצות ומסרבות לצמוח, ובתוכנו... מי אנחנו? האם אנו אותן הנערות שעזבו את הכפר לפני זמן לא רב? ומי הם האנשים האלה, בתוך הבתים, שהמשיכו את חייהם כשאנו נלקחנו מכאן בעל כורחנו? וכיצד זה האביב עדיין פורח והעצים מלבלבים ונדמה שמאום לא קרה?

בכבדות פסענו בשבילי הכפר הצרים עד שמצאנו עצמנו עומדות מול ביתנו. פתחנו את הדלת. ביתם של אבא ואימא. שקט כואב קיבל את פנינו. הבית עמד ריק. ריק ומיותם. תקווה אחרונה נגוזה. אף אחד אינו כאן כדי לקבל את פנינו, כדי לחבק אותנו בזרועותיו. לכלוך וזוהמה שררו בכול. הבית הנקי של אימא איננו עוד. על הרצפה אבק, זוהמה ושברי חפצים. הספה, הכיסאות, הרהיטים... כולם נעלמו והותירו אחריהם רק קירות עירומים ודממה.

מבטי חלף על פני הכתלים הריקים. האם זה הבית שאליו רציתי לחזור? הלא מאום אין כאן. לא אימא ולא אבא, לא מיטה חמה ולא אוכל. בשתיקה יצאנו אחיותיי ואני מן הבית, סוגרות מאחורינו את הדלת. בחצר ראינו דפי גמרא קרועים מתנופפים ברוח. הגמרא היקרה של אבא... הגמרא שאותה אהב כל כך מתגוללת עתה קרועה והרוח מעיפה אותה לכל עבר...

הבית שקיבל את פנינו היה שונה מאוד מהבית שאותו עזבנו. בבית שעזבנו היו אבא ואימא, זיכרונות יפים וריח של ניקיון וסדר. עתה קיבל את פנינו בית ריק ומלוכלך המעלה זיכרון כאוב של עבר טוב יותר.

לא היו לנו מקומות רבים שאליהם יכולנו לפנות. שמענו שיהודי אחד מאנשי הכפר שב הביתה.

"אין אף אחד." אמר לנו כשראה אותנו "לא נותרו יהודים. כולם נשארו באושוויץ." גם אשתו ובתו של אותו יהודי נשארו באושוויץ. עתה הותר את עולמו הישן מאחוריו ונישא לגויה.

פנינו לבית השכנים הגויים שהיו ידידינו. דמעות עלו בעיניהם כשראו אותנו. בזרועות פתוחות קיבלו אותנו. "ביתנו הוא ביתכם" אמרו לנו "הישארו עמנו".

נשארנו לישון בביתם. אם המשפחה בישלה את האוכל בחמאה במקום בשומן חזיר על מנת שנוכל גם אנו לאכול. ברוחב לב נתנו לנו תחושה שאנו רצויים. אך אנו רצינו מקום משלנו. ניקינו בכל יום את ביתנו ושיפצנו אותו כדי שנוכל לעבור אליו כמה שיותר מהר.

שאר התושבים לא טרחו לעשות למעננו דבר. אחת מידידותינו הגויות שסמכנו על יושרה ומסרנו לה לפני היציאה לגטו דברי ערך לשמירה, סירבה להחזיר לנו את החפצים בטענת שווא שהרוסים לקחו את הדברים. על שכנה אחרת סיפרו לנו שאת כל הנדוניה לחתונת בתה לקחה מביתנו שנתר כעת ריק וחסר כול.

הדבר החשוב ביותר היה לראות מי חזר מן המחנות. בכל יום כשהיינו פוקחות את עינינו, מיד הייתה מתעוררת בנו ציפייה דרוכה לראות מי עתיד לשוב היום. האם מישהו עוד יבוא? האם מישהו חי? מי יגיע ומי לא? האם יחלוף לו היום חד-גוני וארוך או שפנים מוכרות יצוצו פתאום

למולנו? וכאשר היה שב אי-מי מן התופת, היינו מגיעות מיד לראות אותו במו עינינו. כמו חפץ יקר היה. יקר כל כך. כל יהודי שהגיע היה בעינינו כבן בית, כאח, או אפילו יותר מכך. כל מי שנותר עורר בלבי מקום חבוי בלב. תחושת קרבה שאין כמוה. הלא אנו אודים מוצלים מאש. את אותה האש ידענו, מאותה האש עצמה נכוונו, ועתה אנו מוטלים לאחור השריפה. אותם מראות אוצרים אנו בתוכנו, אותן פרידות. אותו כאב שאינו עוזב גם עתה.

כל אחד שחזר היה כמתנה יקרה מפז, ואני רציתי לזון בו את עיניי בלי הרף על מנת להאמין שקם והיה הפלא ועוד אחד מאחינו שב הביתה. היה זה בשבילנו ניצחון קטן נוסף לעמנו.

אך כל אחד שחזר הביא עמו גם את חסרונם של אלו שלא שבו. האם יכול להיות שממשפחה בת עשר נפשות נותר עתה רק בחור אחד, גלמוד ובודד? והיכן הם כל השאר שאינם שבים?

בכל עת הרגשנו את החסר הזה. עולם שלם שנמחה ואיננו. עולם שרק בדלים עשנים ומפוררים נותרו ממנו. את השמחה המעטה שחשנו ליווה תמיד יגון וגעגוע לעולמנו הקודם. לעולם של פעם.

עדיין לא ידענו מה עלה בגורל שתי אחיותיי ושני אחיי. קיוונו שביום מן הימים יגיעו גם הם. חיכינו. ושוב חיכינו. אולי יופיע מישהו נוסף פתע פתאום... גם לאבא ואימא חיכינו. ידענו. אלף פעמים כבר שמענו על כל אלו שנלקחו הישר אל מותם. ולמרות זאת, להמית תקווה קשה יותר מלהמית אדם. לא יכולנו שלא לקוות שיעוד רגע תיפתח הדלת ואימא ואבא ייכנסו...

אחותו של אותו בחור שנתלה במחנה העבודה שבה גם היא הביתה. את אביה ואימה לקחו מיד לצד שמאל והיא ידעה שלא תשוב לראותם עוד, אך היא באה לחפש את ארבעת אחיה מתוך תקווה שישובו הביתה.

הם לא שבו. נאלצתי לספר לה על אחיה שנתלה לעיני כול בגלל הכפפות שהכין לעצמו משמיכה. כשספרתי לה חשתי כאילו גם אני הייתי בין התליינים. כאילו שוב אני חוזרת ותולה אותו כעת לעיניה. כיצד? כיצד זה הייתי שותפה לאותם רגעים איומים? ולמה? למה אני נבחרתי לחיות ולא הוא? מדוע?

בישרתי לאחות את בשורת האיוב. אחיה נתלה ולא ישוב עוד. אחיה האחרים גם הם לא שבו. ימים רבים חיכתה להם עד בוש. היא נותרה בודדה בעולם.

אנו נותרנו יחד. ארבע אחיות. למרות זאת הרגשנו כל הזמן שמשהו חסר. כל מה שנותר לנו היה ארבעה כתלים וגג. הבית היה עצוב כל כך וריק. לא היו בו אבא ואימא. לא היו לנו בגדים, לא היה כסף...

כמה שבועות לאחר שהגענו לכפר עמדה אחותי בלנקה במטבח. לצדה הייתה קערת מים רותחים וכלים שונים. הכלים היו כלי פסח ישנים שנותרו בעליית הגג של המחסן שבביתנו. מפתחות המחסן נשאר בידי שכננו הגוי. פחדנו שמישהו השתמש בכלים כשנעדרנו מהבית ולכן החליטה אחותי להכשיר אותם.

לפתע נשמעה דפיקה בדלת. איש יהודי עמד שם. דקה ארוכה עמד ובחן את אחותי שטבלה את הסיר שבידה, ואז פתח את פיו ואמר:

"עכשיו איני צריך לשאול דבר... ודאי לי שהגעתי למקום הנכון. רק בביתו של ר' שמואל תעמוד בת בימים טרופים אלו ותגעיל כלים..."

לא הכרנו את האיש. הזמנו אותו להיכנס והצענו לו מהאוכל הדל שהיה ברשותנו. היהודי סיפר לנו שבצעירותו למד עם אבינו בישיבה ונעשה לידידו. עתה, לאחר השבר הגדול, החליט לעבור ולראות האם נותר מישהו לפליטה ממשפחתו של אבי. "לא הייתי צריך לשאול." הוסיף "מיד כשראיתי אתכן מגעילות כלים ידעתי שבנותיו של ר' שמואל אתן."

גם במחנות וגם כאן, בבית, הייתה אחותי בלנקה לאורים ותומים שלנו. היא הייתה גדולה מאתנו והעמיקה לחשוב ולהבין כל דבר. תמיד הקשבנו לעצותיה. מלבד זאת הייתה בה אמונה. אמונה תמימה שעל אף המאורעות הקשים לא התערערה.

עם העולם שאבד לנו איבדתי גם את הקשר עם הקב"ה. לא ידעתי היכן הוא ומדוע הוא מכאיב לנו כל כך והורג ומבזה את המנסים בכל כוחם לקדש את שמו בעולם. אחותי בלנקה לא איבדה את אמונתה. בדיבורים פשוטים הייתה משיבה אותנו אל התורה, אל האמונה ואל כל מה שגדלנו עליו. פעמים רבות הצילה אותנו האמונה מלטבוע בים הייאוש שסביבנו. הידיעה שנכוננו לנו עוד חיים לאחר המוות חיזקה את רוחנו כשהיינו במחנות.

עתה, לאחר השחרור, היה עולמינו מהופך ובלתי ברור. את המצוות קיימתי כדי לכבד את זכרם של אבי ואמי. אמונתי הייתה מלאה מהמורות ותהיות. זכר הקרבנות התמימים שנרצחו בהמוניהם רדף אותי ולא נתן

לי מנוח. אך אחותי בלנקה ידעה להדריך אותי ואת אחיותיי כך שנשמור על עצמינו מבחינה מוסרית ודתית. תמיד הקפידה לקיים את המצוות ולהאמין בקיומו של בורא עולם. וגם אנו צעדנו בעקבותיה. שנים לאחר המלחמה, ממרחק הזמן שחלף בינתיים, יכולתי להתבונן בעיניים אחרות על האסונות שפקדו אותנו ולשוב ולחדש את הקשר עם בורא עולם ממקום עמוק יותר ומקבל יותר.

שבועות אחדים לאחר שחזרנו הביתה נפתחה הדלת ומישהי שלא זיהיתי עמדה שם. לראשה לא היו שערות והיא הייתה רזה להבהיל. אף אחת מאתנו לא ידעה מי היא הבחורה הזרה שהופיעה. התבוננו בה. נדמה היה שרק אתמול השתחררה מן המחנות.

בהינו זו בזו. מצפות לשמוע מה בפיה.

"אני חיה..." רעדו שפתיה "חיה... אחותכן..."

חיה'לה.

אימצנו אלינו את אחותנו. ליטפנו את גופה הרזה כל כך. את עצמותיה הבולטות, את קרחתה. שמחה מהולה בעצב מילאה אותנו. דמעות זלגו מעינינו. היא שבה אלינו. שבה הבייתה. אך מי היא עכשיו, מי אנו, היכן היא אותה חיה שהכרנו?

כך הגיעה אלינו חיה. אחרי חודשים של שיקום בבית החולים, עדיין שקלה עשרים וחמישה קילוגרם. שיערה נשר כולו מן המחלה הקשה. קשה היה להאמין שזוהי אותה חיה, אחותנו מן העבר.

היא שבה אלינו ואנו שבנו אליה. כשפתחה את הדלת לא ידעה כי אנו שם. רק תקווה סמויה בערה בה. שמישהו ממשפחתה עדיין חי. והנה, עמדנו מולה, ארבע מאחיותיה.

חיה סיפרה לנו על הקורות אותה בזמן שהתחבאה בבודפשט ונתפסה. בעיניים דומעות תיארה לנו את הסיפור המופלא על אחינו יחזקאל שנשא אותה על ידיו כשנפלה מתעלפת במצעד המוות, ובכך הציל את חייה. היא הייתה האחרונה מבנות משפחתנו שראתה אותו. הייתה זו דרישת שלום אחרונה מאחינו שעוררה בנו התרגשות וציפיות חדשות. שמא ישוב גם הוא בקרוב? והלא רק לא מזמן פגשה בו חיה... האם ישוב?

לא ידענו מה עלה בגורלו. עקבותיו נעלמו. מאוחר יותר, כשהצלחנו ליצור קשר עם חבריו מן הצבא נודע לנו שכנראה נורה בידי חייל גרמני סמוך מאוד לשחרור. אף אחד לא פגש בו עוד לאחר אותו יום. חודשים רבים חלפו עד שוויתרנו על התקווה שיום אחד יופיע גם הוא בביתנו.

ומה עלה בגורלו של אחינו גרשון? חלפו יותר מארבע שנים מאז גויס לצבא. בתקופה הראשונה לאחר שגויס, כשאנו עדיין היינו בבית עם אימא, עוד שמענו ממנו. אך לאחר שנפל בשבי הרוסי נעלמו עקבותיו. אימא הייתה אומרת את שמו בבכי כשדמעותיה יורדות. עתה לא היה מי שיבכה אחריו.

ויום אחד הוא שב. בדרך עבר בבודפשט ומצא את שמותנו ברשימות הניצולים. מיד לאחר מכן מיהר כברק לראות אותנו כמו עיניו.

הוא שב הביתה. אחי גרשון שב. הלב כמעט סירב להאמין. עוד אחד מבני

משפחתנו חזר הביתה. עוד ניצחון, והפעם – פרטי ומתוק כל כך. הוא סיפר לנו מעט על השבי ועל הקורות אותו בשנים האחרונות. "טול ידיים." אמרה לו אחותי לאחר ששככה מעט התרגשותנו הרבה מהפגישה המחודשת.

"ליטול ידיים?" צחק והביט בידי. "למה? הן נקיות."

כך הבנו שאחי רחק מאוד משמירת תורה ומצוות. השנים שבהן היה רחוק מן הבית והכאב הרב שצבר בלבו הרחיקו אותו מכל מה שלמד בבית אבא. הדבר כאב לי. כאב לי לראות אותו כך. ידעתי כמה כוח נותן לי החיבור הדק שעוד נותר לי למצוות ולאמונה וצר היה לי על אחי שיותר בלא אלוקיו. למרות זאת הבנתי אותו ולא כעסתי עליו. קשה היה להאמין בבורא עולם כשמול עינינו נרצחו ילדים ותינוקות רכים שלא חטאו מעולם. רק אדם עם אמונה מוצקה מאוד יכול היה להבין שהקב"ה נמצא בכל מקום. אפילו באושוויץ.

"לא." היה אומר כשניסתה אחותי בלנקה לשכנע אותו לקיים שוב מצוות "איני יכול להאמין. אם כך עשו להורי הצדיקים... איני יכול להאמין עוד."

אחי פתח מחדש את החנות שהייתה לנו לפני המלחמה. הוא רצה להעניק לנו ביטחון כלכלי, לחתן את אחיותיי הגדולות, לשקם את חיינו. בהיותו אחינו הבכור חש אחראי לגורלנו וניסה להיטיב עמנו ככל יכולתו.

רוח קרירה של חורף כבר החלה לנשוב ולי היה רק בגד דק ויחיד שאותו לבשתי כל העת. מהיכן נשיג בגדי חורף? כיצד נהפוך את ביתנו לבית של ממש כאשר הוא עירום וחסר כול? מהיכן נשיג את החסר? הכול היה דל

כל כך. דל וריק. שונה מביתנו הישן שבו היו לנו אבא ואימא ושפע פירות ודברי מאפה.

פתיחת החנות אוששה אותנו מעט. אחי יכול היה לקנות באשראי, וכך יכולנו להזמין מוצרים לחנות. סחורה חדשה החלה לזרום לחנות. מוצרי טקסטיל, מזון, חוטים. ממש כמו פעם.

משלוח חדש הגיע זה עתה. אחי הלך להביאו. כמה ארגזי סבונים וארגזים נוספים חתומים וסגורים עמדו עתה על המדף. בעזרת סכין חדה חתך אחי את הסגירה ההדוקה ופתח את הארגז.

"שומן נקי של יהודים". זעקה הכתובת על הסבונים שניצבו שם.

שומן נקי של יהודים. לבו של אחי קפא. ידיו מיהרו לעזוב את הסבונים. כאב נוראי לפת את לבו. במהירות סגר את הארגזים הגדולים, לקח אותם לבית הקברות היהודי ושם כרה קבר והטמין את הסבונים.

מאוחר יותר, לאחר שכבר עזבתי את הכפר, שמעתי שבית הקברות היהודי נחרש כולו וייעוד הקרקע הוחלף והותאם לקרקע חקלאית. בית הקברות של הגויים נותר עומד לבטח, שקט ומטופח, תחת עצים גבוהי קומה המצלים עליו.

עדיין נאלצנו להיאבק על קיומנו. יום אחד נסעתי עם אחי בעגלה רתומה לסוסים להביא סחורה לחנות. היה זה חורף, ואני הייתי לבושה בבגד היחיד שהיה לי. שמלה דקיקה וישנה.

סופה עזה פרצה לפתע. שלג משתולל נערם לגובה. קור נוראי הצליף בפנים. היינו רחוקים מכל מקום יישוב. חייבים היינו למצוא מחסה לפחות

לסוסים שרקעו ברגליהם בעצבנות והתקשו לפלס דרכם בשלג. ידענו שעוד דרך ארוכה לפנינו, עדיין רחוקים אנו ממקום יישוב. בינתיים רעדתי מקור בעגלה החשופה. חיבקותי עצמי בזרועותיי וניסיתי לחמם את עצמי. אחי הביט בי רגע ואחר הוציא מכנסי טרנינג מתוך הסחורה החדשה שהביא לחנות ונתן לי: "תלבשי".

הבטתי בו בפליאה. מעולם לא לבשתי טרנינג כזה שהיה מיועד לבנים. מה הוא רוצה ממני? חשבתי בלבי. לא עלה בדעתי ללבוש מכנסיים. העדפתי לסבול את הקור העז שעקצץ בבשרי.

אך אחי לא הרפה. "תלבשי". הורה בקצרה.

לבשתי את הטרנינג מתחת לשמלה. וראה זה פלא – הוחם לי.

מבין כל אחיו ואחיותיו של אבי, אחד עשר במניין, שב מן המחנות רק אחד, דודי משה קליין. לדוד זה לא היו ילדים. בזמן המלחמה נלקח לאושוויץ. הוא הצליח לשרוד בסלקציות הרבות ולקראת סוף המלחמה נשלח לצעדת המוות. בצעדת המוות הרגיש שכלו כוחותיו. בשעת כושר נדירה, כאשר אף אחד לא הביט בו, זינק אל תוך ערימת שלג והסתתר בתוכה. למרות שהחיילים הנאצים כבר חלפו, לא העז דודי לצאת. הוא המשיך לשכב בערמת השלג קופא מקור וחושש מן הבאות. עד מתי יוכל להסתתר כאן? שאל את עצמו. לפתע שמע חיילים מדברים. הוא הטה אוזנו והקשיב לשפה המוזרה. הייתה זו רוסית. דודי הבין שהאזור שבו הוא נמצא שוחרר. רק אז הרשה לעצמו לצאת מתוך השלג.

עתה, כשהתברר לו שנותר בודד מכל משפחתו הגדולה, הרגיש שתפקידו לדאוג לנו – אחייניותיו ואחיניו שניצלו. הוא התיישב בעיר קושיצה ואנו

באנו אליו לעתים קרובות. כדי לקיים את עצמו פתח דודי חנות לנעליים ולעורות בעירו. אחת מאחיותיי עבדה אצלו וגם אני עזרתי מדי פעם.

יום אחד נסעתי עם דודי להשיג עורות לחנותו. המשימה לא הייתה פשוטה כלל וכלל. הסחר בסלובקיה הקומוניסטית היה אסור. נסענו למקום מרוחק ברכבת. דודי לקח עמו דולרים אמריקאים כדי לשלם עבור העורות. לן היו החיילים הרוסים שהיו מצויים בכל מקום, תופסים אותו, היה נענש בחומרה. אסור היה להחזיק בכסף אמריקאי.

במקום נסתר וחבוי מעין כל הצליח דודי לרכוש עורות. אך כיצד נעביר אותם? קל היה יותר לשאת בסתר דולרים קטנים מאשר להסתיר עורות כבדים שמעלים ריח רע. ריחו הרע של העור הטרי נדף למרחוק. אך מה נעשה? בליט ברירה כרכתי את העורות סביב גופי ועליהם לבשתי את בגדיי. קשה היה לי לסבול את הריח שעלה מהם אל תוך אפי, אך נאלצתי להמשיך בדרך.

הגענו לתחנת הרכבת. בכל מקום היו עשרות חיילים רוסים שהסתכלו בעיניים בולשות סביב סביב.

הרכבת לקושיצה הייתה עמוסה מאוד. ראיתי שאין דרך לעלות עליה. חלון פתוח ניצב מעליי ואני מיהרתי לטפס אליו. בחורים יהודים שראו אותי סייעו לי לעלות. השתחלתי דרך החלון אל תוך הרכבת והתמקמת בה.

כשהייתי ברכבת, גיליתי לחרדתי שדודי אינו עמי. האם לא עלה? היכן הוא? מיששתי בעצבנות בכיסי. כרטיסי הנסיעה לרכבת וכל הכסף

שלקחנו אתנו נותרו אצל דודי ועקבותיו נעלמו. לא היה לי כסף ולא כרטיס. רק סחורה מוברחת שהייתה תלויה עליי וריחה עולה ממני.

ניסיתי לצמק עצמי במושב. מה יהיה? האם אצליח לעבור בשלום את הנסיעה? חיילים רוסים נכנסו לפתע לקרון שבו ישבתי. מיהרתי לעצום את עיניי ולהעמיד פני ישנה. לבי דפק בעוז מפחד החיילים שקולם הגס מילא את חלל הרכבת.

נדמה היה לי שהנסיעה אורכת זמן רב מן הרגיל. סוף סוף הגיעה הרכבת לקושיצה. ירדתי ממנה. אחיותיי, שדאגו לי, חיכו ברציף. מיד כשהגעתי לביתו של דודי הסרתי מעליי את העורות ונשמתי לרווחה. דודי הגיע מאוחר יותר, רגוע ושמח. כרטיס הנסיעה שלי היה בכיסו.

באחת השבתות שבהן שהיתי בביתו של הדוד דפק לפתע אחי גרשון בדלת.

"שלום! ברוך הבא!" האיר לו הדוד פניו "לא ידעתי שאתה נמצא בעיר." דודי ידע היטב שאחי אינו שומר שבת ושזה עתה הגיע מרחוק בנסיעה. "כן." כחכה אחי בגרונו במבוכה "הייתי בעיר."

לאחר הסעודה פתח דודי את הגמרא והציע לאחי להצטרף אליו ללימוד. שניהם שקעו בדפי הגמרא. כשהרים אחי את עיניו לרגע, דומה היה עליי שמצא את אושרו. פניו זהרו. כור מחצבתו האיר את נשמתו המיחלת אל שורשה.

אך כשחזר הביתה, שוב השיל מעליו את כיסוי הראש, והיה לאיש פשוט. איש בלא עבר ובלא אלוקים.

הלאה

אחותי הקטנה, לאה, נפגעה מאוד מהמלחמה. היא התכנסה בעולמה, כמעט שלא דיברה ולא הפנתה את מבטה לאנשים שאותם לא הכירה היטב. לעתים קרובות מצאנו אותה שקועה בספר. עד כדי כך הייתה שקועה שלא שמעה אותנו כשדיברנו אליה.

נדמה היה שהיא בוחרת בעולמה הפנימי ומסתתרת מהעולם שארב לה בחוץ.

דודי החליט שכדי שאחותי תוכל להשתקם עליה לעשות שינוי בחייה ולצאת מן הבית. בעיר "פרשוב" נפתחה באותה עת פנימייה לבנות יתומות שניצלו. הכוונה הייתה שהבנות תישארנה שם תקופה מסוימת ואז תוכלנה להמשיך הלאה – לארץ ישראל.

אני לא רציתי לצאת מן הבית. העדפתי להישאר עם אחיותי ואחי. אך משפחתי החליטה שעליי להצטרף לאחותי הקטנה, וכך נגזר עליי לעזוב את הבית.

בינואר 1945 נפרדנו אחותי ואני לשלום מדודי בעיר קושיצה ועלינו לרכבת לפרשוב.

בפנימייה היו כעשרים וחמש בנות. כמעט כולן יתומות כמוני. במהלך היום לא עשינו הרבה. חיכינו בדריכות שיגיע הזמן לעלות לארץ ישראל. המורה לעברית ידעה רק מעט מאוד עברית ולא קידמה אותי הרבה בידיעת השפה.

לא רבות היו הבנות הצעירות שניצלו מן המחנות. מעטות מבין הניצולות רצו להמשיך ולשמור על דרך ישראל סבא. לאף אחת מן הבנות לא היו הורים שידריכו אותן בדרכן. אנשי הפנימייה בפרשוב השתדלו לעשות זאת. הם עמלו כדי להעניק למקום אווירה יהודית ולהחדיר ללבנו מעט "אידישקייט".

אחותי לאה חלתה מאוד ואושפזה בבית החולים. בבית החולים לא היה אוכל כשר. לא ידענו מה תאכל. אחת מחברותיי הטובות בפנימייה הייתה ילידת סלובקיה. היא לימדה אותי סלובקית וגם מעט תפירה. נערה זו הייתה ברת-מזל אמתית. היא לא גרה בפנימייה. הוריה ושלוש בנותיהן התחבאו בזמן המלחמה בבונקר תת-קרקעי וכך ניצלו. לאחר המלחמה רצו ההורים שבתם תספוג מעט "אידישקייט" ושלחו אותה ללמוד עמנו בפנימייה. בערב שבה לביתה שהיה בקרבת מקום.

אמה של החברה הזו שמעה על מצבה של אחותי והציעה לי שתיתן לי בכל יום אוכל כדי שאוכל לקחת לאחותי. כך הייתי יוצאת בכל יום מהפנימייה, הולכת בין ההרים לעבר ביתה של חברתי, לוקחת מנת אוכל וצועדת שוב מרחקים ארוכים אל בית החולים ומשם שבה לפנימייה. הדרך הייתה קשה ומפרכת ואני עייפתי מאוד.

עתה, משחלפו שנים רבות, ואני כבר אישה מבוגרת, תוהה אני: מדוע לא ביקשתי מאנשי הפנימייה שבה למדתי לתת לי את מנת האוכל של אחותי כדי שאוכל להביא אליה לבית החולים? הלא לא היה פשוט מזה. כך הייתה נחסכת ממני הצעדה הארוכה שצעדתי במשך ימים רבים.

קבוצת בנות מפרשוב. אני השניה משמאל למעלה, משמאלי אחותי לאה ע"ה

תמונה נוספת מפרשוב. אני השניה מימין למעלה. מימיני אחותי לאה ע"ה

התביישתי לבקש את האוכל מהפנימייה. כמו במקרים רבים אחרים בחיי הייתה הבושה אבן נגף בדרכי. הייתי נערה צעירה בלי שהיו לצדי הורים תומכים. לא ידעתי כיצד לעמוד על שלי. לומר, לבקש.

חודשיים היינו בפרשוב. אחותי החלימה ושבה לפנימייה. לבסוף הגיעה הרגע המיוחל. יצאנו לדרכנו לארץ.

דודי ר' משה קליין מסלובקיה, אח של אבי

לארץ רחוקה

רכבת מיוחדת נשכרה לצורך הנסיעה, ואנו עלינו עליה. היינו קבוצה של בנות מהפנימייה. ברכבת כבר נדחסו אלפי אנשים שמטרתם הייתה אחת – לעלות לארץ ישראל. בנות, בנים, אנשים מבוגרים, נשים בגילאים שונים. המון רב התקבץ ברכבת הגדולה והצפופה. הנסיעה נמשכה זמן רב. בכל פעם שהגיעה רכבת אחרת למסילה נאלצנו לפנות לה את הדרך, לתת לה לנסוע, ורק אחר כך להמשיך. בדרכנו חצינו שוב מחוזות מוכרים שמהם נפרדתי כעת לשלום. נהרות גדולים, ערים שאותן היטבתי להכיר, ריח של אדמה דשנה. כל אלו העלו בי געגוע וכאב גם יחד. רציתי לעזוב הכול מאחוריי.

אחרי נסיעה מתישה הגענו לעיר הגדולה פאריס.

עמדנו תמהות ברחובה של העיר ההומה. לא ידענו לאן לפנות. היינו קבוצה של בנות דתיות. השפה הצרפתית הייתה זרה לנו והרחובות גם הם לא היו מוכרים. למזלנו הצלחנו לאתר מסעדה כשרה לא רחוק מהמקום שאליו הגענו ובה אכלנו. השתמשנו בדמי הכיס המועטים שהיו בידינו כדי לשלם. אך לאן עלינו להמשיך עתה? היכן נישן? סוף סוף קיבלנו שיחת טלפון מאחד ממארגני המסע ששהה באיטליה. הוא הורה לנו להמשיך לבלגיה.

בלגיה? היינו בטוחות שפנינו מועדות לאיטליה. אך כעת, בעקבות ההנחיה, עלינו על רכבת נוספת וחצינו את הגבול לבלגיה.

הגענו למחנה מעבר בבלגיה. רוב תושבי המחנה היו אנשי תנועת בית"ר. היינו אחרי תקופה ארוכה מאוד של טלטלות בדרכים ולא אכלנו אוכל מבושל מזה זמן רב. כעת, כשהגענו לכאן, גילינו שהמטבח אינו כשר. מה נעשה? האם גם כאן, בין אחינו היהודים, קשה כל כך להיות יהודי? כיצד זה יהודים רבים כל כך שהצליחו להינצל מן המחנות מוכנים עתה להכניס אוכל טרף לפיהם? שאלנו את עצמנו.

אך לא היה פנאי למחשבות רבות. הייתה זו שעת בין הערביים של יום שישי. השבת הייתה בפתח. אחת מן החברות לקחה מהר סיר גדול והגעילה אותו במים רותחים. אל תוך הסיר דחפה תפוחי אדמה ובצל והעמידה על האש. זה היה הצ'ולנט שאותו אכלנו בשבת. מזון חם אחר לא היה לנו באותה השבת.

כמה ימים אחר כך חליתי. שכבתי בודדה בחדר. חברותיי כבר המשיכו בדרכן למחנה אחר ורק חברה אחת נשארה כדי לעזור לי. אחותי הקטנה, לאה, המשיכה גם היא עם שאר החברות. הייתי חולה מאוד ובודדה מאוד. עתה לא היו בנות משפחתי לידי כדי לעודד אותי ולעזור לי. החום לא ירד ומצבי היה קשה.

יום אחד נכנס בחור לחדרי. הוא בחן אותי בקפידה ואמר: "למדתי סמסטר אחד בפקולטה לרפואה. אם החום לא יורד כל כך הרבה זמן – כדאי לעשות משהו."

הבחור לקח סדין, טבל אותו במים קרים וליפף בו את גופי. למחרת ירד החום.

לאחר שהחלמתי המשכתי למחנה אחר שאליו נסעו חברותיי עוד קודם לכן. המחנה שכן סמוך לעיר אנטוורפן. גרנו עשרים בנות בחדר, היה מעט צפוף, אך הפעם היה לנו מטבח כשר שבו יכולנו לבשל לעצמנו.

מדי פעם נסעתי לאנטוורפן – העיר הגדולה שאליה נהרו פליטים מרחבי אירופה.

"למה רק את נוסעת לאנטוורפן ואני לא?" שאלה אותי אחותי לאה.

"בפעם הבאה שאסע אקח אותך אתי". הרגעתני אותה.

"לא. אני רוצה לנסוע לבד!" כעסה עליי.

"לבד?" לא הייתי מוכנה לאפשר לה לנסוע לבד. לאה הייתה אחותי הקטנה ורציתי לשמור עליה היטב.

לא הבנתי מדוע אינה רוצה שאבוא אתה לאנטוורפן. הרי תמיד היינו יחד. לאט לאט התחוויר לי שאחותי קצה בחייה. היא רצתה להטביע את עצמה בים באנטוורפן מבלי שאעמוד בדרכה.

כששמעתי זאת הבנתי שעליי לשמור על אחותי טוב יותר מששמרתי עד כה. לא יכולתי להשקיע הרבה בשיקום חיי. כל העת ניסיתי לסייע לאחותי להתגבר על הצער שאחז בה מאז המלחמה ולא הרפה.

שוב יצאנו לנדודינו. הפעם – חזרה לצרפת.

הזמן חלף, אך לבסוף הגיע הרגע המיוחל. בערב פסח עלינו על אנייה ענקית. המוני אנשים עשו דרכם במעלה הכבש הרטוב. הצפיפות על הסיפון הייתה איומה. באנייה שיועדה לשלושת אלפים איש, היו כעת שבעת אלפים נוסעים. בלי הרף המשיכו האנשים לעלות ומילאו את האנייה כולה.

יצאנו לדרך. האנייה התרחקה מהמזח והפליגה ללב ים. לא היה זה סתם יום. היה זה ערב פסח. ערב פסח ממש. השמש כבר שקעה אל תוך הים. וליל הסדר התקרב... אך מסביב חילקו לחם, ממש כאילו לא היה זה ערב פסח. שום הכנות לא נראו באנייה לקראת הערב הגדול.

בין יהודים היינו. עצמנו ובשרנו. ולמרות זאת היה המרחק ביניהם ובינינו גדול כל כך. רק קומץ אנשים שהיו אתנו וביקשו לשמור על כשרות, קיבלו מצות ויין, ואילו שאר האנשים אכלו חמץ.

והלא ערב פסח כעת! שוב ושוב הסתכלתי על האנשים סביבי שאכלו חמץ ונהגו ביום זה כאילו היה יום ככל שאר הימים. במחנות, בתנאים הקשים כל כך, ניסינו לציין את החגים היהודים, לשמר מעט מעולמנו הישן, ואילו כאן, כשאנו חופשיים ונמצאים בין יהודים – לא נחגוג את ליל הסדר? הבטתי סביבי והרגשתי זרה. זרה לבני עמי. בכאב גדול ראיתי כיצד הערכים החשובים ביותר להוריי נרמסים תחת רגליהם של יהודים רבים כל כך.

בחור אחד התנדב לערוך לי ולחברותיי את הסדר. לא מצאנו מקום שבו אפשר לשבת. על הדרגשים אפשר היה רק לשכב. לא היה לנו כל שולחן לשבת סביבו. שום דבר כאן לא דמה לליל הסדר כפי שזכרתי אותו מבית אבא. בית אבא... נדדתי בדמיוני לרגע אל עבר זמנים רחוקים, אך מיד דחקתי בעצמי להפסיק לחשוב על מקומות וזמנים שעוררו מחדש כאב גדול מנשוא.

הבחור נעמד כדי לקדש בעוד אנו שוכבות על הדרגשים הצפופים

ומאזינות לו. האנייה התנדנדה כשיכורה. עלתה על גבי הגלים הגבוהים וירדה. אחזתי בבטני. בחילה אחזה בי.

"רגע, רגע." אמרו אחדות מן הבנות "אי-אפשר לשכב בקידוש. צריך לעמוד."

קמנו מן הדרגשים ונעמדנו. הבחור החל לקדש, ובדיוק באותו רגע הזדעזעה האנייה לאחר שגל גדול חבט בה. כמו תאמנו מראש – באחת הקאנו כולנו יחד.

הקיא נזל על הסיפון. דמעות ירדו מעיניי. כאב רב פרץ החוצה. כאבתי את היותי זרה בין אחיי היהודים, את הזיכרונות מליל הסדר של אבא שאינם עוד, את המאבק האין סופי שלי לשרוד יום ועוד יום בלי אבא ואימא. כל הכאב פרץ עתה החוצה, ואני בכיתי בדמעות גדולות.

"את בוכה?" אמרה לי חברתי שעמדה לידי "אל תבכי. הלא זאת יציאת מצריים ממש. אל תבכי. שמחי שיש לך חלק בכך."

ניגבתי את הדמעות. קשה היה לי למצוא שמחה בלבי, ולמרות זאת, השתדלתי לא לבכות עוד. הרי עליי להיות שמחה. כן. שמחה.

הימים על האנייה חלפו, דומים מאוד זה לזה. ים כחול הקיף אותנו מכל עבר. היה זה מסע נוסף עבורי. עוד אחד מטלטולי הדרך הרבים שאותם נאלצתי לעבור. ידעתי שהסיכויים להגיע לארץ ישראל בשלום הם אפסיים. לא הרחק מאתנו ליוו אותנו ספינות אנגליות. ברור היה לנו שעל אף שהתקרבו אל חופי הארץ – המנוחה והנחלה עדיין רחוקים מאתנו. ידענו שהאנגלים יחסמו את דרכנו. לא התרגשתי מהאנייה שהלכה וקרבה

אל חופיה של הארץ המובטחת. אף אחד לא חיכה לי בארץ ישראל. בשום מקום בעולם לא היה לי בית.

מרחוק ראינו את בתיה של העיר חיפה. האניות הבריטיות התקדמו אלינו וחסמו את המעבר. עתה, במים הטריטוריאליים של ישראל, יכלו הבריטים למנוע מאתנו להתקדם אל עבר חופי הארץ. על הסיפון שלנו היו פחיות וקופסאות שימורים. מענה דל אל מול רוביהם השלופים של החיילים הבריטים. הבחורים השליכו את הקופסאות אל עבר האניות הבריטיות. מיד נפתחה עלינו אש. לא פחדתי. נדמה שהפחד שלי נותר הרחק במחנות. הדי יריות נשמעו מכל עבר. כמה בחורים נותרו מוטלים על רצפת האונייה שהייתה ספוגה בדמם.

היה זה קרב שסופו היה ידוע מראש. הבריטים עלו על הסירה שלנו. את הגוויות של הבחורים הורידו אל החוף. אנו נותרנו בספינה. קרובים לחופיה של חיפה, אך רחוקים מאוד...

לילה אחד בילינו על הספינה שלנו מול חופי ארץ ישראל ולאחר מכן נשלחנו למחנה השבויים בקפריסין.

שוב הייתי שבוייה. לא כפי שהייתי פעם, בגרמניה. כאן לא ריחפה עלינו אימת מוות ולא נאלצנו לעבוד עבודת פרך. אך עם זאת, הייתי שבוייה. גדר תיל גבוהה הקיפה את המחנה שלנו. אחותי וחברותיי היו עמי. ישנו בסמיכות זו לצד זו. בביתן הפח הארוך שבו ישנו, התגוררו עשרות בנות נוספות שאת רובן לא הכרתי.

הימים חלפו אטיים וחד-גוניים. הקיץ כבר הגיח. שמש ים תיכונית זוהרת

יקדה מעלינו כל שעות היום. באותן שעותיים ביום שבהן זרמו מים בברזים היינו מרוות את הצמא ומפיגות את החום שדבק בשרנו. בלילות היה הביתן שלנו לוחט כל כך עד שנאלצנו לפתוח את שתי דלתות הביתן משני צדדיו. חלונות לא היו בביתן, וזו הייתה הדרך היחידה להחדיר לביתן מעט רוח ואוויר. עם הרוח והאוויר נכנסו גם חיות שונות. בחשכת הלילה ראיתי צלליות של חיות החולפות ליד התיקים שלנו ומרחרחות את גופנו בעוד אנו שוכבות מכווצות במיטה. אולי היו אלו תנים, אולי חיית בר אחרת שחיפשה דבר מה לאכול. האזנתי להם בדממה מתוך מיטתי, מצפה שייעלמו כבר וילכו לדרכם.

אחרי יום הכיפורים הצליחה אחותי לאה לצאת מן המחנה ולהמשיך בדרכה לישראל בלוויית כמה חברות. אני עדיין לא שוחררתי.

ישראל

בשנת 1947 התירו לי סוף סוף לעלות לארץ ישראל. יחד עם קבוצת אמהות צעירות, תינוקות ואנשים נוספים הועלינו לסירה שהביאה אותנו לחופי הארץ.

הגענו לעתלית. הפעם, שלא כמו בפעם הקודמת, עגנה האנייה במעגן ואני ירדתי. הייתה זו הפעם הראשונה שדרכו רגליי על אדמת ארץ ישראל. הייתי בודדה ומבולבלת בארץ החדשה, תוהה לאן עליי לפנות והיכן יעבור עליי הלילה הבא. למזלי קיבל את פניי בנמל בנימין מינץ (על שמו קרוי היישוב יד בנימין) שהיה מפעילי אגודת ישראל. הוא שאל אותי לאן ברצוני להגיע. כמה מחברותיי כבר הגיעו לפניי להכשרה בקיבוץ חפץ חיים. אחותי לאה גרה ברמת הדר, אך אני פחדתי שאם אגור קרוב אליה, אפריע לשיקום שלה, שיקום שהייתה זקוקה לו אחרי המלחמה. אלו היו שתי האפשרויות היחידות שעליהן ידעתי. היססתי רגע ואחר כך אמרתי לו שארצה להגיע לקיבוץ חפץ חיים.

לפני שהגעתי לקיבוץ ביקרתי אצל בן דוד שני של אמי שהתגורר בתל אביב. הוא הגיע לישראל עוד לפני המלחמה. היה זה אחד מקרובי המשפחה הבודדים שנותרו לנו לאחר שהסתיימה המלחמה.

באותה עת כבר הייתי בחורה בת עשרים. הבגדים שהבאתי עמי באנייה היו קטנים ממידתי ונראו מגוחכים ביותר. התביישתי לצאת כך לרחוב בתל אביב. כל עוד הייתי פליטה בין פליטים, לא היה הדבר נורא כל כך. עתה, כשהגעתי לעיר הגדולה, לא העזתי לצאת מפתח הבית בלבוש כזה.

נשארתי רוב הזמן בביתם של קרובי משפחתי, מבוישת ומתאמצת לא להניע יותר מדי את אבריי בבגדים הקצרים. צר היה לי שאף אחד אינו נותן את דעתו למצוקתי, שהבדידות רבה כל כך עד שאיני מעיזה לומר לקרוביי שיעזרו לי להשיג בגד מתאים יותר.

הבדידות הייתה בת לווייתי הקבועה. ימים רבים הייתי לבד. גם אם היו חברות לצדי לא היה הדבר דומה לנוכחותם של אבא ואימא. חסרתי אותם כל כך. שנות התבגרותי ונעוריי חלפו עליי במאבק מתמיד על הקיום. לא היה לידי מישהו שיפנה רגע את עיניו אליי, שיבחין בקשיי, שישאל אותי אם יש לי צורך בבגד חדש, באוכל או בכל דבר אחר. הרגשתי לבד.

שאר אחיותיי ואחי, (חוץ מאחותי לאה), עדיין נשארנו בסלובקיה ואני התגעגעתי אליהם מאוד וחסרתי את נוכחותם האוהבת.

הגעתי לקיבוץ חפץ חיים. כמה מחברותיי כבר גרו במקום באותה עת והן שמחו לראותי. כשהגעתי הביאו לי בגדים שנשלחו מהסוכנות עבור העולים החדשים: מכנסיים וכמה חולצות.

מכנסיים?! לבת?! השארתי את המכנסיים במקומם. אפילו כאן, בחפץ חיים, לא ברור היה מה זה להיות יהודי. השגתי בד ותפרתי לעצמי חצאית.

לעולות החדשות הוקמה מסגרת מיוחדת. חצי יום הקדשנו לעבודה וחצי יום ללימודים.

לא עבר זמן רב מאז שהגענו לקיבוץ ומלחמת העצמאות פרצה. הארץ הייתה כמרקחה. רעמי פגזים ויריות נשמעו מכל עבר. בכל יום התפרסמו שמות ההרוגים בקרבות. קשה היה לדעת מה ילד יום.

עבדתי כמטפלת של תינוקות קטנים בבית הילדים. מעודי לא היה לי תינוק משל עצמי וקשה היה לי לדעת כיצד לנחם את התינוקות כשהיו בוכים מבוהלים בידיי.

בום! רעש נוראי הרעיד את הקיבוץ כולו. בור ענק נפער במרכז הקיבוץ מפצצה שנחתה בו. בום! שוב. פצצה נוספת נחתה בקיבוץ. אזעקות נשמעו בלי הרף ואנשים רצו מבוהלים למקלטים.

אני לא רצתי. קולות הנפץ לא הפחידו אותי יותר מהקולות ששמעתי בעבר, בזמן שהייתי באושוויץ. המוות היה כמעין ידיד לי ולא נסתי מפניו. הלכתי בצעדים מדודים כשסביבי רצים אנשים לכל עבר.

הקרבות במלחמת העצמאות היו קשים וחברי מזכירות הקיבוץ חששו לחיי האמהות ולחיי הילדים הקטנים. בעקבות זאת העלו אותנו יום אחד על רכבים ממוגנים והסיעו אותנו לרעננה. שם, בבניין בית ספר, מצאנו מקלט עד יעבור זעם.

אני ועוד אישה אחת היינו אחראיות על שנים עשר תינוקות. גם כאן, ברעננה, נשמעו הדי המלחמה ואזעקות הופעלו לפרקים. התינוקות הרגישו בחוסר הסדר ובמתח ששרר סביבם ולא היו רגועים. בתוך כל המהומה הזו תקפו את האישה שעבדה אתי צירי לידה. היא אחזה בבטנה ונאלצה ללכת לבית החולים.

נותרתי לבדי. סביבי שנים עשר תינוקות. אזעקה רמה החרידה לפתע את האוויר. הסתכלתי סביבי מבוהלת. כיצד אשגיח על כל התינוקות האלו? כיצד ארד עם כולם למקלט? התינוקות החלו לצרוח בבעתה כששמעו

את האזעקה המנסרת. חלק מן האמהות ששהו עמנו ברעננה הגיעו ולקחו את ילדיהן הרכים, אך חלק מהילדים נותרו בהשגחתי. אחזתי בתינוקות וירדתי עמם למקלט. כששכבו כולם לבטוח במקלט, נזכרתי לפתע שתינוקת אחת כבת שנה נשארה למעלה. היא הייתה חולה מאוד, ולכן שמו אותה בבידוד. איך שכחתי אותה? מה אעשה כעת? האם לעלות או להשאיר אותה במיטתה? נאלצתי להחליט בזריזות. עליתי למעלה במהירות ופתחתי את דלת חדרה. התינוקת קדחה מחום ונראתה חולה מאוד. אחזתי בה בעדינות בידי והצמדתי אותה אל גופי.

"שלא תמות" לחשו שפתיי תפילה בעוד אני יורדת במדרגות" אנא ממך אלוקים, עשה שלא תמות בזרועותיי..."

כשהגעתי למקלט הנחתי את התינוקת בזהירות. תפילתי התקבלה. התינוקת לא מתה.

נשארנו ברעננה כחודשיים- שלושה ולאחר מכן חזרנו לקיבוץ.

לאחר המלחמה

לאחר שהמלחמה הסתיימה הגיע לארץ אחי גרשון, מאוחר יותר הגיעה גם חיה אחותי ועברה להתגורר בתל אביב. אחותי בלנקה נשארה לגור בכפר שלנו שבסלובקיה. בעלה של אחותי חנה שנהרגה באושוויץ, חזר לחפש את אשתו בכפר. הוא לא מצא אותה. כשהבין שנוותר ערירי ביקש מבלנקה שתתחתן אתו. בלנקה הסכימה, אך על מנת שהזוג יוכל להתחתן היה צורך באישור הלכתי מיוחד. נישואים לאחותה של אישה שנפטרה הם מורכבים יותר מנישואים רגילים מבחינת ההלכה. הפעם האחרונה שראינו את אחותנו חנה הייתה באושוויץ בטרם יצאנו למחנה העבודה. מידע נוסף על גורלה לא היה בידנו. כדי שיוכלו בלנקה וגיסי להתחתן היה צורך לוודא שחנה אינה בין החיים עוד. שליחים מיוחדים של הרבנות בפולין ובסלובקיה התגייסו כדי להשיג מידע על מה שעלה בגורלה של חנה. בסופו של דבר, לאחר בירורים ממושכים, נודע שהגיעה למרפאה באושוויץ בשל דלקת אוזניים ושם פגשה במנגלה, צייד האנשים. מאז נעלמו עקבותיה. בלנקה וגיסי התחתנו ונשארו בסלובקיה.

אחותי מגדה התחתנה אף היא ונשארה לגור בסלובקיה, בביתנו הישן. בשנים שבהן שלטו הקומוניסטים אי-אפשר היה לצאת מגבולות סלובקיה. בצר לה נשארו מגדה ובעלה שם. כאשר עמדה ללדת החליטה שעליה לצאת מסלובקיה ויהי מה. המחשבה שילדה הקט ייוולד בין גויים הייתה מאוסה עליה. ופרט לכך – מה יקרה אם יהיה זה בן ויהיה צורך למול אותו? לא היה מוהל בסביבה שבה גרו.

בצורה פלאית כלשהי הצליחו מגדה ובעלה להבריא את הגבול ולהגיע לארץ ישראל בשנת 1949. קודם לכן נאלצה אחותי בלנקה לחתום על כך שאין לה או למישהו אחר ממשפחתנו כל דרישה לבעלות על הבית, ולא על הכרמים והמטעים שהיו בעבר ברשותנו. את הכול הותרנו מאחורינו בסלובקיה הרחוקה.

אחי ואחיותיי הגיעו ארצה ואילו אני הייתי בקיבוץ חפץ חיים. בל"ג בעומר הסתיימה תקופת ההכשרה שלי בקיבוץ. בן דודי הגיע מתל אביב לבקר אותי. לאשתו ולו לא היו ילדים והם אימצו את אחד האחיינים וגידלו אותו כאילו היה בנם.

"בואי לגור עמנו" אמרו לי בן הדוד ואשתו "בתל אביב יש אפשרויות רבות. לימודים, עבודה... תוכלי לגור אצלנו."

לא רציתי לבוא לגור אתם. נוח היה לי להישאר במקום המוכר לי. אך בן דודי ביקש שוב ושוב ובסופו של דבר נעתרתי להם והגעתי לגור בביתם. באותה עת כבר היו אחי גרשון ואחותי חיה בארץ. אחותי חיה התגוררה בתל אביב ואני קיוויתי שעתה אראה אותה יותר משראיתי אותה בתקופת שהותי בקיבוץ.

ליום הכיפורים נסעתי להתארח אצל אחותי בתל אביב. נסעתי כדי לראות כיצד נראית עיר יהודיה ביום הכיפורים. יצאתי לרחוב. הכול היה שקט כל כך. אף מכונית לא נסעה בכביש. דממה מוחלטת. אפשר היה לחוש את היום הקדוש באוויר.

"עיר שתושביה כולם יהודים – ביום הכיפורים" חשבתי לעצמי כשבגווי צמרמורת. "עיר שכולה יהודים."

רגע זה יהיה נצור בלבי לעד. הרגשתי ניצחון על החיילים שעמדו עלינו לכלותנו במחנות. ניצחון של עם שעל אף השבר הגדול שעבר עליו, עומד הוא דומם כאיש אחד ומתפלל לאלוקיו ביום הקדוש.

רציתי ללמוד בסמינר של "בית יעקב". אך שכר הלימוד היה גבוה מאוד. יחד אתי היו נערות רבות שהגיעו מאירופה בלי הורים ובלי כל רכוש וביקשו ללמוד ב"בית יעקב", אך הנהלת המוסד לא ויתרה: "עליכן לשלם את מלוא שכר הלימוד." אמרו בלא רחמים.

מה אעשה? לא היה ברשותי כסף ולא תמיכה כלכלית אחרת. לא יכולתי לבקש מדודי שישלמו עבורי את שכר הלימוד. אחותי חיה שמעה על מצוקתי והציעה לי שהיא תשלם את שכר הלימוד שלי. חיה עבדה קשה מאוד. היא שימשה עוזרת בית של המשפחה שאצלה גרה. לא רציתי שתתאמץ בשבילי, אך לא הייתה לי ברירה. בצר לי הסכמתי. אחותי שילמה את מלוא שכר הלימוד שלי כשהיא יגעה כל יום בעבודות בית שונות.

אך עדיין עמד בפניי מכשול. הייתי צריכה לעמוד במבחני כניסה כדי להתקבל לסמינר. דוקטור דויטש המפורסם בחן אותי. היה עליי להיות בקיאה בנושאים רבים ולהרצות עליהם בשפה העברית. שלא הייתה שפת האם שלי.

לא ידעתי שד"ר דויטש הכיר את בן דודי.

"היא בת דודתך?" שאל ד"ר דויטש בהשתאות כאשר סיפר לו בן דודי שנבחנתי אצלו. "מרים קליין היא היחידה מכל התלמידות שבחנתי שידעה לענות על כל השאלות..." גילה לו.

התחלה חדשה - נישואין וחיים בארץ

גרתי אצל קרובי משפחתי בתל אביב ומדי פעם הגעתי לבקר את בת דודתי שהתגוררה גם היא בתל אביב. באותו בניין התגורר זוג חשוך ילדים. בני הזוג בירכו אותי לשלום בכל פעם שחלפתי לידם. הם הסתכלו בי בעין בוחנת. זה זמן מה שמחשבה עלתה בלבם שיש למצוא לי שידוך נאה. בזמן הסעודות המשותפות שלהם הייתה האישה מעלה לדיון שמות שונים של בחורים. האם יתאים זה למרים, בת דודתה של שכנתם? או אולי האחר? אך הבעל פסל את כולם מכל וכל. לבסוף נפל הפור: אברהם ארנשטיין. קרוב משפחה רחוק של בני הזוג. אברהם היה באותה עת בן עשרים ושבע ועדיין לא נשוי...

הגעתי לפגישת שידוכים בדירתם. הדלת נפתחה זמן קצר לאחר שהגעתי ולהפתעתי הבחור הגיע ולצדו עמדה... אמו. אך האם רק ברכה אותי לשלום בחביבות ופנתה לדבר עם קרובי משפחתה. הבחור הציע שאנו נלך לטייל. בחוץ היה קריר מעט ואנו פסענו לעבר חוף הים הסמוך. דיברנו ודיברנו. המילים זרמו מפי בחופשיות ואני כמעט שלא זיהיתי את עצמי. בדרך כלל הייתי נערה עצורה מעט וביישנית ובפגישה עם אברהם דיברתי בלי כל קושי.

היה זה האחד במאי 1950. בארץ חגגו את חג הפועלים שחל באותו יום, אך עבורי היה לתאריך זה משמעות מיוחדת: היה זה היום שבו שוחררתי מהמחנות. עתה נוסף לתאריך זה נופך חדש: זה גם התאריך שבו הכרתי את מי שעתיד להיות בעלי.

בעלי, ר' אברהם ארנשטיין נולד באוסטריה. הוריו היו מהעיר ברטיסלאבה שבסלובקיה. הם היגרו לווינה שבאוסטריה בעקבות קשיים בפרנסה. משפחתה של חמותי נותרה בברטיסלאבה.

כשמלאו לבעלי חמש עשרה שנה נכנס היטלר לאוסטריה וכבש אותה בלי שנתקל בהתנגדות מצד ממשלת אוסטריה או צבאה. אוסטריה סופחה לגרמניה.

חמותי לא חיכתה להתפתחויות נוספות. היא שכרה אנייה קטנה, העלתה את בעלה ואת שני ילדיה עליה ושלחה אותם לברטיסלאבה, להוריה. היא עצמה נשארה בבית שבאוסטריה בתקווה למכור חלק מן הרכוש שצברה המשפחה. מבוקשה לא צלח. השכנים גיחכו כשהציעה להם לקנות את רהיטי הבית היפים ואת כלי הכסף היקרים שניצבו בארון. הם ידעו היטב שבקרוב כל הרכוש היהודי יעבור לידיהם בלא שיצטרכו לשלם פרוטה. ימים אחדים ניסתה חמותי למצוא קונים לרכוש הרב. לאחר שנאשה מלמכור את החפצים, הותירה אותם מאחור, עלתה על אנייה והצטרפה לבני משפחתה שחיכו לה בברטיסלאבה.

היטלר התקדם. הוא המשיך לכבוש אזורים נוספים ולאיים על שאר מדינות אירופה. החבל הלך והתהדק. חמותי ניסתה לחשוב על פתרון הצלה מהיר לילדיה לפני שיהיה מאוחר מדי.

בידה היה אמצעי שלא היה מצוי אצל רבים אחרים – כסף. אביה היה עשיר מאוד. אך האם יכול כסף להועיל בכל מקום? גם כנגד הנאצים הקרבים? שאלה את עצמה. והנה, במפתיע, נפתח פתח הצלה לא צפוי. הוועד

היהודי להצלה הצליח לארגן רכבת ובעזרתה יצאו ילדים מתחומי אירופה. מרבית הילדים היו ילדים שהצליחו להבריח את הגבול של גרמניה, ועתה לאחר שחצו את הגבול נותרו בלא בית. כדי לצאת מסלובקיה ומתחומי אירופה היה צורך לשחד גורמים רבים.

"אם ברצונך שנכדך יעלה על הרכבת" נאמר לסבו של בעלי "עליך לשלם לנו עבור ילד יהודי נוסף – שהינו חסר כול".

סבו של בעלי הסכים לשלם את הסכום הגדול שנדרש ממנו. בעלי היה אז כבן חמש עשרה. הוא נפרד מאחיו, מהוריו ומשאר בני משפחתו ועלה לרכבת.

הרכבת הסיעה את הילדים כברת דרך ארוכה ולאחר מכן עלה בעלי על אנייה והגיע לחופי ארץ ישראל. השנה הייתה שנת 1939.

כשנה לאחר מכן הצטרף אליו אחיו הצעיר שעלה ארצה יחד עם קבוצת ילדים. מאוחר יותר הגיעו גם אביו ואמו של בעלי באנייה בלתי לגאלית. האנייה טובעה סמוך לחופי ארץ ישראל, אך חמי וחמותי שידעו לשחות, הצליחו להגיע לחוף מבטחים וכך ניצלו. מאות נוסעים אחרים טבעו בים ונעלמו במצולות.

כשהכרתי את בעלי הוא עדיין גר בבית הוריו. נפגשנו כמה פעמים ובמוצאי חג השבועות התארסנו.

חגיגת האירוסין התקיימה בבני ברק, בדירתו של בן דודי. בן דודי זה היה אחיין של אמי. הם גרו סמוך אלינו בזמן שהתגוררנו בסלובקיה ובין

משפחתו למשפחתי הייתה קירבה גדולה. כדי להתחמק משירות בצבא ההונגרי נאלץ בן דודי להבריח את הגבול לסלובקיה ומאוחר יותר המשיך בדרכו ועלה לארץ ישראל. בישראל התחתן. לו ולאשתו לא נולדו ילדים. מכל משפחתו נותרה לאחר המלחמה רק אחותו שהצליחה להתחבא בבודפשט. שאר בני משפחתו נספו במחנות.

משהגיע הרגע המשמח של האירוסין, התעקש דודי שנחוגג את מסיבת האירוסין בביתו.

השמחה הייתה מהולה בעצב. כמו תמיד, דווקא בשמחות, בעת שהלב רוגש מעט ומתרחב, דווקא אז הלם בי החסר במלוא עצמתו. יותר מתמיד חשתי את יתמותי. הוריי לא היו עמי ולא יכלו ללוות אותי ברגעים מיוחדים אלו. מכל עבר ניבטו אליי עצב ושכול: יתמותו של בן דודי שאצלו התארחנו ויתמותי שלי. כה צעירים היינו וכבר איבדנו כה הרבה.

נוסף על כך, במעמד זה חשתי גם את המצוקה הכספית שלי במלוא עצמתה. רוצה הייתי שברגעים אלו תהיה לי שמלה נאה ללבוש, נעליים שאינן דהויות, אולי תכשיט קטן...

אך לא היה לי דבר. שנים נאבקתי מבוקר עד ערב על היכולת להתקיים ולא הצלחתי לחסוך אפילו אגורה אחת. הבגדים שהיו על גופי הם כל מה שהיה לי.

עתה הייתה הדלות צורמת לי וכואבת יותר מאשר בכל יום אחר. חתני ומשפחתו ידעו שאני חסרת רכוש ואמצעים וקיבלו אותי כמו שאני, אך נדמה לי שלא הבינו עד כמה גדול היה חיסרון הכיס שלי...

החתונה התקיימה בט' באלול. היו לי קרובי משפחה שבבעלותם היה בית קפה קטן בתל אביב. הם הציעו לנו לערוך את חגיגת הנישואים בבית הקפה שלהם. היו לי מעט בני משפחה ומכרים בודדים, ובחתונה לא היו אנשים רבים. הגברים ישבו בתוך בית הקפה והנשים ישבו בחצר. היה זה חודש אלול. החודש החם ביותר בשנה. האוויר עמד בלי תזוזה ולחות מעיקה עטפה את הנוכחים והזילה אגלי זיעה מפניהם.

לא היה במקום מאוורר או מזגן. בחוץ עוד אפשר היה לחוש מדי פעם תנודת אוויר קלה שהגיחה מן הים, אך כשנאלצתי להיכנס פנימה לבית הקפה כדי לשמוע את "שבע הברכות", נעתקה נשימתי. בתוך בית הקפה עמדו הלחות והחום כעננה ערפילית ומייסרת. כאשר הסתיימו "שבע הברכות" נמלטתי אל מקומי בחוץ, ולפתע נדמה היה לי שכמעט קריר שם, בחצר בית הקפה.

הייתי בת עשרים ושלוש כשנישאתי. בעלי היה בן עשרים ושבע. שנים רבות קודם שנישאתי ניהלתי אורח חיים עצמאי מאוד. נאלצתי להכריע בעצמי בשאלות הרוח גורל שנגעו לחיי ולעתידי. לא היו לי אב או אם להישען עליהם או לשאול בעצתם.

בעלי לעומת זאת, לא התנסה באותם ניסיונות שבהם נתקלתי אני. משפחתו הייתה לצדו, הגנה עליו ותמכה בו. הוא לא חווה מוות ואימה כפי שחוויתי אני במחנות.

כשנישאנו, חשתי כאילו היה בעלי – ילדי, ואני – אמו. הייתי בוגרת ומנוסה יותר ממנו. קיוויתי שלאחר נישואיי אוכל להסיר מעליי, ולו במעט, את

עול החיים שרבוץ עליו שנים רבות, ולתת לילדה שבי לצאת למרחב. רציתי להישען על בעלי ולהעביר אליו את האחריות רבת השנים שהכבידה עליי כל כך. אך לא כאלה היו פני הדברים.

גרנו בביתם של חמי וחמותי. ההנהגות הדתיות שלהם היו זרות לי. אני גדלתי בבית חרדי מאוד שהקפיד על קלה כחמורה ואילו בעלי גדל בבית שונה. לא תמיד קל היה לי לראות ולקבל את מה שראיתי סביבי. הייתה לי דעה עצמאית על כל דבר ודבר. נזהרתי מלהביע את דעתי בביתם של חמי וחמותי ובנוכחותם, אך לבעלי הייתי אומרת כאשר משהו הפריע לי.

מערכת היחסים שלי עם חמי וחמותי הייתה טובה. חמש שנים גרנו בביתם ומעולם לא הייתה בינינו מחלוקת או מריבה. כשבניהם האחרים נישאו ודעתם לא הייתה נוחה מכלותיהם, היו חמי וחמותי נוהגים לומר: למה הכלות האחרות שלנו אינן יכולות להיות כמו מרים!?

חמותי אמרה פעם שאני הייתי לה הבת שלא הייתה לה מעולם ואילו היא הייתה לי האם שלא הייתה לי. כששמעתי זאת חשתי דקירת כאב. אמנם תמיד היו ביני ובין חמותי יחסים טובים ומכבדים, אך מעולם לא הפסקתי לחוש בחסרונה של אמי. מאז מותה לא היה לי מקום שבו יכולתי להניח לרגע את ראשי ולהפיג מעט את כובד משא החיים שעל כתפיי.

שנה לאחר החתונה, בשנת 1951 נולד בנו הבכור. יחד עם השמחה על היוולדו התעוררה מחלוקת על השם שניתן לרך הנולד. לחמי וחמותי היה בן (אחיו של בעלי) שנהרג במלחמת העצמאות בהיותו בן עשרים ושלוש. בן זה נקרא על שם דודו של בעלי שנהרג בהיותו בן עשרים ושלוש

במלחמת העולם הראשונה. עתה רצו הוריו של בעלי שנקרא לבננו הבכור על שם בנם היקר שנהרג. אך אני חששתי שאם אקרא לו בשם זה אחרוך את גורלו והוא עלול חלילה למות בגיל צעיר. בעלי ואני החלטנו לשאול רב. כשנכנסנו לרב הנהן הרב בראשו וקבע כי אני צודקת. לא כדאי לקרוא לתינוק על שם אנשים שנפטרו בגיל צעיר כל כך. לאחר המחלוקת הזו לא יכולתי לבקש שיקראו לתינוק על שם אחד מבני משפחתי שנספה בשואה ולכן נקרא בסופו של דבר שמו: משה. על שם אביה של חמותי.

שנה לאחר מכן נולדה בתנו השנייה: חנה. היא נקראה על שמה של אחותי חנה עליה השלום שנרצחה באושוויץ.

כניסתם של הילדים לחיי הביאה עמה רכות ופיצוי כלשהו על חסרונם של אבי, אמי ואחיי שנהרגו. אך היה זה פיצוי חלקי בלבד. דווקא בשל היותי אם צעירה, זקוקה הייתי מאוד ליד תומכת ולהדרכה. התחושה שאני מגנה על ילדיי הקטנים לא שינתה את התחושה שאני בעצמי זקוקה להגנה.

רצינו לעבור לגור בבית משלנו. בלילות, כשהילדים ישנו, תפרתי כדי להתפרנס. אספנו פרוטה לפרוטה על מנת שביום מן הימים נוכל לרכוש בית משלנו. לבסוף הצלחנו לצבור מעט כסף. קנינו דירה בבני ברק במחיר 6,000 לירות. 4,000 לירות שילמנו בקניית הדירה ועוד 2,000 התחייבנו לשלם תוך שנתיים. הייתי כבר בהיריון השלישי שלי כאשר עברנו לדירה בבני ברק. בלילות הייתי תופרת וביום מטפלת בשתי ילדות נוספות. בעלי עבד בליטוש יהלומים. הייתה זאת עבודה שאינה מכניסה כסף רב. אחת לכמה זמן הייתה שביתה בענף ואז היה בעלי אץ לחפש עבודה בענף הבנייה. היינו זקוקים נואשות לכסף.

בשנת 1956 נולדה בתנו שרה.

בשנת 1963 נולד בנו שמואל.

בכל אותן השנים נלחמנו קשה כדי להתקיים. המחסור בכסף העיקר עליי תמיד וליווה אותי לכל מקום. למרות זאת, התמודדנו עם הקושי בטבעיות. רבים מהסובבים אותי התמודדו עם קשיים דומים. היינו חלק ממדינה ענייה שקלטה אליה עולים רבים. פליטי המחנות היו צריכים כולם לבנות את חייהם מהיסוד. כזו הייתה המציאות ואנו קיבלנו אותה כפי שהיא.

תשע שנים חיינו בבני ברק ולאחר מכן עברנו ל"ישמח משה" שבגני תקווה (סמוך לבר-אילן). זמן קצר אחרי שעברנו ל"ישמח משה" שכרתי חנות ופתחתי סוכנות דואר.

השנים חלפו. ילדיי גדלו. אני המשכתי לעבוד בדואר.

בשנת 1980 נסעתי לנופש בטבריה. נופש זה מומן מכספי השילומים שקיבלתי מגרמניה. המלון הכשר שבו התארחתי ניצב במעלה ההר, ואני נסעתי לרחוץ בחמי טבריה. בחוץ ירד גשם שוטף. כשרציתי לחזור מחמי טבריה לבית המלון לא ידעתי כיצד אגיע. בדיוק באותו רגע פנה אליי אחד מהאורחים האחרים של בית המלון שהבחין במצוקתי ואמר לי שהוא חוזר למלון להביא את אשתו ויוכל להחזיר אותי לבית המלון. נכנסתי למכוניתו. הגשם הכה בשמשה הקדמית ואני הצטנפתי בכיסאי.

הדבר הבא שאני זוכרת מאותו אירוע הוא תחושה מוזרה בפניי. פקחתי את עיניי ומולי עמד שוטר. הסתכלתי סביבי. מישהו גחן מעליי והוציא חתיכות זכוכית מפניי. ראיתי מיטות רבות וריח של בית חולים עלה באפי. נשארתי בבית החולים ימים אחדים ואחר כך שבתי הביתה. רגלי הייתה

מגובסת ולא יכולתי להשתמש בה.

הרופא שפניתי אליו לאחר שהשתחררתי בחן את הרגל ונאנח: "מזל שלא ניתחו אותך בבית חולים פורייה. אם תגיעי לתל השומר – יש סיכוי שנציל את הרגל."

הניתוח נדחה שוב ושוב. בכל פעם חזרתי לבדיקות נוספות והרופאים ראו שהשבר ברגלי המגובסת אינו מתאחה. לבסוף פניתי לרופא פרטי.

"הסיכוי היחיד שתוכלי לעמוד שוב על הרגליים הוא ניתוח. ניתוח מסוג זה אף פעם לא נעשה בארץ." אמר והביט בי "השתתפתי פעם בניתוח כזה בפאריז, אך בארץ עדיין לא נעשה ניתוח כזה. חלק מהרופאים עלולים להתנגד לו."

לבסוף נותחתי בידי הרופא הפרטי שאליו פניתי. שהיתי בבית החולים עשרה ימים ואחר כך שבתי הביתה. לאחר זמן מה נותחתי שוב כדי להוציא את הברגים ואת הברזלים שהושתלו ברגלי. אכן צדק אותו רופא. שוב יכולתי ללכת כאחד האדם.

חלפו שנים. הילדים גדלו ואני המשכתי לעבוד בדואר. לפתע קרה אסון: לבו של בעלי עצר מלכת והוא נפטר. בעלי היה בן שישים ושלוש כשנפטר לפתע. בלי כל היסטוריה מוקדמת של בעיות לב.

הידיעה שבעלי איננו עמי עוד הכתה בי. נותרתי לבד. הילדים כבר נישאו כולם ועזבו את הבית. ב"שבעה" נכנסו אנשים רבים והבית המה. ביום חמישי, כאשר קמתי מהשבעה, החלטתי שעליי להמשיך הלאה. ביום שישי בבוקר, בשעה המדויקת שבה הייתי רגילה לצאת לעבודה, התייצבתי כבר

בדואר. ידעתי שאני חייבת לאסוף את עצמי כעת ולהמשיך בחיים, אחרת אולי לא אצליח לצאת מן הצער שאפף אותי.

יום יום הלכתי לדואר בבוקר. מיינתי מכתבים ועזרתי לאנשים. כששבתי מן העבודה קיבל את פניי בית ריק. בשבתות הייתי נוסעת להתארח אצל אחד מילדיי.

שבע שנים מאוחר יותר התדרדרה ראייתי בגלל קטרקט בעין. קשה היה לי לתפקד בעבודתי שדרשה קריאה מתמדת. פרשתי מן העבודה ועברתי ניתוח קטרקט בשתי עיניי.

בשנת 2007 עברתי לגור ליד בתי שרה ביד בנימין.

בני הבכור, משה, מתגורר היום בצפת והוא מגיד שיעור ותלמיד חכם גדול. לו ולאשתו שבעה ילדים, ארבעה מתוכם נשואים והורים לילדים. בתי חנה היא דוקטור לפסיכולוגיה. גרה בראשון לציון. נשואה ואם לשני בנים.

בתי שרה גרה ביד בנימין וחולקת עמי את ביתה. שרה נשואה ואם לארבעה ילדים שחלקם נשואים.

בני שמוליק גר בירושלים. נשוי ואב לשנים עשר ילדים. אחדים מהם נשואים.

הקב"ה בחסדו הגדול, מקיף אותי בילדים, נכדים ונינים שהולכים בדרך ישראל סבא הקדושה ומעניקים לי נחת רבה.

סיום

תמונה אחת בלבד נשארה לי ממשפחתי שבסלובקיה. זהו כל מה שנותר מחיים שלמים שהיו ואינם עוד. עדיין נותרו בי זיכרונות רחוקים של כפר ירוק, עצי אפרסק בפריחתם ורכבות עמוסות אנשים הנוסעים לעבר יעד לא ידוע.

אני משתדלת להותיר את אותם זיכרונות הרחק ממני, אך לא תמיד אפשר לברוח מן העבר.

לעתים, כשילדיי היו עדיין קטנים וחלו במחלה כלשהי, היה מנגלה מופיע לפתע בחלומי. הוא ניצב לפניי זקוף ובהרמת יד אחת סימן את גורלם של ילדיי הפעוטים: שמאלה!
 "לא!! לא!!" היה קולי זועק וגופי נדרך.

הייתי מתעוררת מכוסה בזיעה קרה, מנסה להשיב את עצמי אל הבית הקטן שבו חייתי. להסתכל על השידה, על המיטות, להריח את הריח המוכר. מנגלה איננו כאן. הייתי לוחשת לעצמי. ילדיי ישנים במיטותיהם ומנגלה רחוק מאוד. אינו קיים עוד.

ולמרות זאת היה מופיע בחלומותיי וחורץ גורלות בהינף יד אחת, מערבב חלום עם מציאות ועבר עם הווה. וגם כעת, כשילדיי כבר גדלו, עדיין הוא מופיע לפרקים ומזכיר לי שעבר אינו נשאר מאחור. העבר עדיין חי בתוכנו, על אף רצוננו העז לומר לו שלום ולהמשיך בלעדיו.

אני כבר איני אותו אדם שהייתי. שמונים וחמש שנים חלפו מאז לידתי. הגיל נותן אותותיו, ואני מביטה מעט מן הצד בעולם שמתנהל סביבי.

לפעמים עולה בי מחשבה כלשהי, רצון לומר דבר מה לאחד מילדיי... פעמים רבות אני שותקת ואיני אומרת. אני חייתי את חיי והם יחיו את חייהם. לכל אחד הזכות לבחור וגם לטעות לעתים. דעתי אינה כה חשובה כפי שחשבתי בעבר. קולי חלוש עתה ואילו קולו של העולם שסביבי גועש וברור.

נדמה היה לי תמיד שלכל גיל חכמה משלו, ולמרות זאת, כעת, בהיותי בת שמונים וחמש, עולות בי תהיות רבות, רבות מאלה שהיו לי בעבר. הדרך כבר אינה ברורה כפי שראיתי אותה בצעירותי. אולי עתה, מקצה החיים, כשהכוח דל כל כך, מתרופפות האחיזות שבהן ניסיתי להחזיק בנעוריי. יותר ויותר אני שואלת את עצמי: מהי הדרך? האם הלכתי בנתיב הנכון במהלך חיי? היכן טמונה האמת? האם טעיתי בחלק מהבחירות שבחרתי? האם יכול היה להיות טוב יותר?

ילדיי מטפלים בי. אני שמחה שהם לצדי. בלעדיהם הכול יכול היה להיות עצוב מאוד. עצוב הרבה יותר. ולמרות זאת, לא קל להיות מצדו האחר של המתרס. לא קל להיות נזקק ומטופל.

אני מתגעגעת לפעמים לאלו שהכירו אותי אחרת מכפי שאני היום. אך מאותם אנשים כמעט שלא נשאר אף אחד.

רק אחות אחת שלי עדיין נותרה בחיים, וגם היא חיה בעולם מבולבל כל כך עד שאינה מזהה אותי בבואי אליה. מאום לא נשאר מהעולם הישן שהיה פעם חיי. הייתי פעם אדם אחר: ילדה, נערה. עתה רואים בי כולם רק את מה שניצב לפנייהם: אימא, סבתא...

בבית אבא שבנוג'קוושד היו לנו חבילות חבילות של מכתבים שכתבו אבי ואמי זה לזה מהתקופה שבה היה אבי חייל במלחמת העולם הראשונה. המכתבים היו ארוזים בקפידה, קשורים בסרט שאיגד אותם, ואנו, הילדים, אהבנו להביט בהם ולקרוא אותם שוב ושוב. אמי תיארה לאבי במכתביה עד כמה חנה ובלנקה הקטנות מתוקות. היא סיפרה לאבי על צעדיהן הראשונים, על שיר ששרו, על חיוכן. אנו היינו מניחות את המכתב מידינו, מתבוננות בחנה או בבלנקה ופורצות בצחוק: "מתוקה?! את?! היינו מקניטות את חנה ואת בלנקה שכבר היו לנערות ארוכות גפיים וגדולות.

נדמה לי שכך הוא העולם. בתוכנו עדיין קיימת אותה ילדה קטנה ומתוקה, אך העולם מביט בנו, משווה למה שרואות עינינו ושואל: ילדה?! מתוקה?! אף אחד אינו יודע שאותה ילדה שהיינו בעבר עדיין מסתתרת בתוכנו ורק פניה כעת קמוטים ושונים.

אחיותיי ליוו אותי כל השנים, בלב ובמעשה. נדמה לי שהחיים במחנה לימדו אותנו עד כמה אנו זקוקות זו לזו ועד כמה קיומנו תלוי זו בזו. במידה רבה אני חשה שאני חבה להן את חיי, וייתכן שאף הן חשו כך כלפיי בחייהן. כל אחת מאתנו שמרה על השנייה. גם לאחר ששבנו הביתה, כאשר פגשנו מולנו מציאות חדשה וכואבת, היו אחיותיי ואחי הנחמה העיקרית שאפשרה לי לאזור כוח ולהמשיך לבנות את חיי.

במשך כל השנים נמשך בינינו הקשר. בתה של בלנקה אחותי, הייתה לי כבת. את אירוסייה חגגנו בביתי ובשבילי הייתה זו אפשרות להשיב לאחותי בלנקה על כל הטוב שגמלה עמי בחיי. לעולם לא אשכח כיצד שמרה עליי

והדריכה אותי כשהייתי בשאול תחתיות. תמיד היו עצותיה יקרות לי מפז וצופנות בחובן עולם שלם של אמונה והבנה מעמיקה.

גם חיה, אחותי, שנותרה ערירית, בלי ילדים, כל ימי חייה, תמכה בי תמיד במסירות נפש. את משכורתה הדלה העבירה אליי כדי שאוכל להמשיך וללמוד כאשר לא היה בידי לממן את לימודיי בארץ. שנים אחר כך, כשהייתה זקנה וחולה, אושפזה חיה בבית חולים לניתוח. שלוש שנים שכבה מבלי לדבר. הייתי לצדה. נשארתי אתה ימים ארוכים ולילות. חשתי שזה המעט שיכולתי לעשות כדי לגמול לה על כל הטובות שעשתה למעני במהלך חיי.

אך עתה גם הן אינן בחיים. השנים חולפות ולא נותר אלא להיפרד מכל מי שהיה חלק מחיי. טבע העולם הוא.

מה היה קורה אילו לא הייתה מלחמה? היכן הייתי היום? מי הייתי?

מדי פעם עולות מחשבות כאלו במוחי, אך איני עוסקת בהן יותר מדי. נחמה אחת בלבד אני מוצאת כאשר אני חוזרת במחשבותי אל אותם ימים חשוכים. גם כשכבר לא נותר בנו כמעט כוח, כשהרעב התשישות והקור כילו כל חלקה טובה, גם אז הצלחנו לגלות מעט חום אנושי ורצון לעזור זו לזו. עשינו את עבודתה של לאה אחותי הקטנה במקומה וחלקנו עמה את מזוננו על אף שהיה מועט כל כך. ניסינו להיות טובות זו לזו. היה זה ניצחון פעוט אך משמעותי על האויב הנאצי. ניצחון רוחו של האדם. רוחו של היהודי.

אני ביום החתונה

אני - זמן קצר לפני החתונה

ההזמנה לחתונתינו

סבא וסבתא ארנשטיין עם שלושה מילדיי: משה, חנה ושרה

אני ובעלי המנוח לנוכח הר הבית. אלול תשכ"ז

מתחת לחופה. עורך הקידושין הרב זינגר מגבעת שמואל

אחיותיי בחתונתינו עם בעליהן: (למעלה, מימין לשמאל): אליעזר וחיה וייס, לאה אחותי, אחי גרשון, יעקב ומגדה שוורץ. למטה בעלי ואני.

עומדים מימין לשמאל: שלמה אהרנשטיין, מאיר כהן (בעלה של טובי אהרנשטיין), חיים אהרנשטיין, שמואל אהרנשטיין ורעייתו עדה, חיה אהרנשטיין, טובה כהן- מחזיקה את בנה אליעזר, שרי אהרנשטיין שורה אמצעית - החתן חיים אהרנשטיין ורעייתו רחל, לידם מוטי אהרנשטיין שורה תחתונה - דסי (הדסה), רבקי (רבקה), לאה, אסתי.

יושבות: אסתי אהרנשטיין, בידיה רות פרנץ, אני מחזיקה את שמואל פרנץ, רבקה אהרנשטיין, תמר פרנץ, דסי אהרנשטיין, אסתי אהרנשטיין בידיה אליעזר כהן. שורה תחתונה: אברהם פרנץ, מוטי אהרנשטיין, אברמי כהן.

שורה אחורית (מימין לשמאל): נחום פרנץ- בעלה של יעל, מחזיק בידיו את בנו שמואל | שלמה שלזינגר | יעל פרנץ- אשת נחום | אסתי שלזינגר | שרה שלזינגר | יהודה שלזינגר | שמעון שלזינגר- מחזיק את בתו איילה | שושי שלזינגר- אשת שמעון. בשורה הקדמית: אברהם פרנץ | אני מחזיקה את רות פרנץ | תמר פרנץ